

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Bahar/Vesna/Spring 2018 ■ Yıl/Год/Year 10 ■ Sayı/Число/Issue 37
ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: 1308-6200

<http://www.dergikaradeniz.com>; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org

Sahibi/ Учредитель/ Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA (+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Saliha Sinem İVGİN

Editör/ Главный редактор/ Editor

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU ■ Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ

Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA ■ Yrd. Doç. Dr. Arif Cem TOPUZ

Eser KARADENİZ ■ Bünyamin TETİK(Editor Yrd.)

Yayın Kurulu/ Редколлегия/ Editorial Board

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Maltepe Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ (Emekli) ■ Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) ■ Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Caval KAYA (Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Faruk ÇOLAK (Niğde Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Dimitri D. VASİLEV (Moskova Bilimler Akademisi) ■ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Moskova Bilimler Akademisi) ■ Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH (Kiev Bilimler Akademisi) ■ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) ■ Prof. Dr. Hüseyin TÜRK (Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL(Erciyes Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Mambetturdu Mambetakun (Şincan Pedagoji Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Laylı ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (İvana Cevahişvili Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Enver TÖRE (Artvin Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Tina GELAŞVİLİ (İvana Cevahişvili Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Elena ARABADJİ (Melitopol Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Betül KARAGÖZ (Giresun Üniversitesi) ■ Doç. Dr. Nadya TİDİKOVA (Altayistik Enstitüsü) ■ Doç. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi) ■ Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Ardahan Üniversitesi)

Redaksiyon / Редакция / Redaction

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Uluslararası İlişkiler / Международные отношения / International Relations Expert

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU : vediaskaroglu@ardahan.edu.tr

Yabancı Dil Danışmanları / Советники по иностранным языкам / Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Yazışma Adresi / Адресиздательства / Correspondance Address

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE

Tel.: (+90) 5308852928 – e-mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı / Типография / Press: Bizim Dijital (ANKARA)

Mizampaj/ Расположение/ layout : Ayşe İKİZ

Bu dergi; International Scientetific Indexing (ISI Database), Index Copernicus (ICI World of Journals), ULAKBİM TR Dizin, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Google Akademik, Akademik Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) tarafından indekslenmektedir. .

This journal is indexed by International Scientetific Indexing (ISI Database), Index Copernicus (ICI World of Journals), ULAKBİM TR Dizin, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Google Scholar, Acedemia Social Science Index (ASOS Index).

Hakem Kurulu/ Консультативный совет – Редколлегия/ Editorial Board

Hakem Kurulu

- Prof. Dr. Tofiq ABDÜHASANLI ABDÜLAZİZ OĞLU, Devlet İktisat Üniversitesi (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Adnan AKGÜN – Marmara Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali AKAR – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tayyar ARI – Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aygün ATTAR – Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cevat BAŞARAN – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Vladimir BELYAKOV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Uwe BLAESING – (Hollanda)
- Prof. Dr. Valerij BOVTUN – Altay Devlet Teknik Üniversitesi (Altay Kray – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. İhsan BULUT – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet BURAN – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ömür CEYLAN – Kültür Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet CİHAN – Nevşehir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Maria CİKİA – (Gürcistan)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Salim CÖHCE – İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halit ÇAL – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bekir DENİZ – Akdeniz Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV – Kırım Devlet Pedagoji ve Mühendislik Üniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Abide DOĞAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. A. Bican ERCİLASUN – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Gavril GAVRILEVIÇ FILIPPOV – (NEF Üniversitesi Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hande BİRKALAN-GEDİK – Yeditepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan GÖKÇE – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İsmail GÖRKEM – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN – (İran)
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Figen GÜRSOY – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tacida HAFIZ – (Bosna–Hersek)
- Prof. Dr. Cengiz HAKOV – (Bulgaristan)
- Prof. Dr. Vasiliy Vasilyevič İLLARİONOV (SAHA Cumhuriyeti –Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alimcan İNAYET – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bravina Rozalia INNOKENTYEVNA (SAHA Cumhuriyeti Bilimler Akademisi –Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Fitnat KAPTAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ – İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Recai KARAHAN – Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ – İvana Cevahişvili Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Ceval KAYA – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (CHUI Üniversitesi – Kırgızistan)
- Prof. Dr. İsmail KERİMOV – Kırım Devlet Pedagoji Üniversitesi (Kırım)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ – Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Faruk KOCACIK – Cumhuriyet Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK – Yıldız Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özdemir KOÇAK – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ – İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL – Ahi Evran Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Victoria V. KRASNİYKH – (Moskova Lomonosov Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Adnan KULAKSIZOĞLU – Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK – Emekli (Türkiye)
- Prof. Dr. Mambetturdu MAMBETAKUN (Şincan Pedagoji Üniversitesi, Çin)
- Prof. Dr. Olga MELNITCHOUK (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alekseyev Anatoly NIKOLAYEVIC (RAN Kuzey Sibirya Halkları Bölümü – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Mehmet OKUR – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY – Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Haydar ÖZTAŞ – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdulkerim RAHMAN – (Çin)
- Prof. Dr. Hülya SAVRAN – Balıkesir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN – Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN – Osman Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ – Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN – Kırıkkale Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU – Rize Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Berrak TARANÇ – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halil İbrahim USTA – Ankara Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Olga MELNİCUK – (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kamil VELİ – İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Obayev Nikolay VYACESLAVOVIC (Tuva Devlet Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Hakkı YAZICI – Kocatepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Bahattin Çelik – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Mutlu Deveci – Fırat Üniversitesi, Elazığ (Türkiye)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN – Abay Üniversitesi, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Mustafa ŞENEL – Kafkas Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER – Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, Ankara (Türkiye)
- Yrd. Doç. Dr. Abbas KARAAĞAÇLI – Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet KILDIRIÖĞLU – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)

Temsilcilikler / Представители / Representatives**YURT İÇİ / Турция / Interior:**

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Yrd. Doç. Dr. Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN *
 Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Yrd. Doç. Dr. Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN –
 BURDUR * Yrd. Doç. Dr. Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR –
 EDİRNE * Doç. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Yrd. Doç. Dr. Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Doç.
 Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ * Yrd. Doç. Dr. Cengiz
 GÖKŞEN – KARS * Osman KABADAYI – KIRŞEHİR * Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL – KİLİS * Dr.
 Erkan KALIPÇI – KONYA-NEVŞEHİR * Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Yrd.
 Doç. Dr. İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Doç. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE * Prof. Dr. Ergin
 AYAN – ORDU * Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Yrd. Doç. Dr. Doğan KAYA – SİVAS * Prof.
 Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – DİYARBAKIR

YURT DIŞI / Другие страны /Abroad:

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ■ Jale İSMAİLOV – AZERBAJCAN ■ İlyas İVANOV –
 ÇUVAŞİSTAN ■ Serpil KUP – FRANSA ■ Maria CİKİA – GÜRCİSTAN ■ Mehmet TÜTÜNCÜ –
 HOLLANDA ■ Harid FEDAI – KKTC ■ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ■ Prof. Dr. Hamdi HASAN
 – MAKEDONYA ■ Lübov ÇİMPÖYEŞ – MOLDOVA ■ Eden MAMUT – ROMANYA ■ Doç. Dr. Miryana
 MARİNKOVIÇ – SIRBİSTAN ■ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – RUSYA FEDERASYONU ■ Hakan
 KARAKOÇ – RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ■ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ■ Murat
 TOYLU – TATARİSTAN M.C. ■ Natalya BUDNİK – KIRIM – UKRAYNA ■ Dr. İrina KAYAN –
 POKROVSKAYA – UKRAYNA ■ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ■ Prof. Dr. Ramesh
 DEOSARAN – TRİNİDAD-TOBAGO ■ Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV – İNGİLTERE ■ Prof. Dr.
 Charlyn DYERS – GÜNEY AFRİKA ■ Prof. Dr. Shih–chung HSIEH – TAYVAN ■ Doç. Dr. Rainer
 CZICHON – ALMANYA ■ Doç. Dr. Ramile ESXADULLAKIZI – TATARİSTAN M.C. ■ Doç. Dr. Cabbar
 İŞANKUL – ÖZBEKİSTAN ■ Doç. Dr. Gholam VATANDOUST – KUVEYT ■ Dr. Anarhan NADİROVA –
 KIRGIZİSTAN ■ Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ – NAHÇIVAN ■ Prof. Dr. Rukiye HACI – ÇİN ■ Prof. Dr.
 Cengiz HAKOV – BULGARİSTAN ■ Prof. Dr. Marika Cikia – GÜRCİSTAN ■ Prof. Dr. Dosay
 KENÇATAY – KAZAKİSTAN ■ Prof. Dr. Kopy KYÇYKU – ROMANYA ■ Dr. Maria MAVROPOULOU –
 YUNANİSTAN ■ Dr. Emna CHIKHAOUİ – TUNUS ■ Yrd. Doç. Dr. Damuta CMMİELWSKA –
 POLONYA ■ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ■ Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN – İRAN ■ Doç.
 Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ■ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ■ Dr. Kızıl
 Maadir SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ■ Ertuğrul KULAÇ – RUSYA FEDERASYONU –
 BURYATİA ■ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan
 KADİROV, (Dağıstan Cumhuriyeti, RUSYA FEDERASYONU) Doktorant Nursaula AKHATOVA
 (Oral şehri KAZAKİSTAN)

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

Söz Başı

Presentation

Предисловие

Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak 8

PROF. DR. ALİ BERAT ALPTEKİN 10

ŞANLIURFA'DAN NEOLİTİK DÖNEM TUZAK ALANLARI

DESERT KITES IN NEOLITHIC PERIOD FROM ŞANLIURFA

Расположение Западной Дня Охоты В Шанлыурфе Периода Неолита

Bahattin Çelik- Kaya Tolon 28

OKUL YÖNETİCİLERİNİN TEKNOLOJİ LİDERLİĞİ YETERLİKLERİ

TECHNOLOGY LEADERSHIP COMPETENCIES OF SCHOOL ADMINISTRATORS

Технологические Компетенции Лидерства У Сотрудников Администрации Школ

Rahman Çakır- Erdem Sayım Aktay 37

MODERNİZME ÇOK YÖNLÜ BİR ELEŞTİRİ VE FRANKFURT OKULU

MODERNİSM İS A VERSATİLE AND FRANKFURT SCHOLL OF CRİTİCİSM

Критика Модернизма И Франкфуртская Школа

Sevra Fırcıoğulları 49

KIRIM KARAYLARI HAKKINDA KULLANILAN BAZI

KAVRAM VE ANLAM YANLIŞLIKLARI ÜZERİNE

ON THE WRONG USE OF SOME CONCEPTS AND

SEMANTIC MISTAKES ABOUT CRIMEAN KARAIS

О Некоторых Концепциях И Значении Слов Используемых Для Крымских Караимов

Erdoğan ALTINKAYNAK 60

XIX. YÜZYIL RUS RESSAMLARININ YAPITLARINDA İSTANBUL

PEYZAJININ ŞİRSEL ÖZGÜNLÜĞÜ

ПОЭТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ СТАМБУЛЬСКОГО ПЕЙЗАЖА

В РАБОТАХ РУССКИХ ХУДОЖНИКОВ XIX ВЕКА

Poetic Originality Of The İstanbul Landscape In The Works Of Russian Artists Of The Xix Century

Gönül Üzelli 68

GÜRCÜ KAYNAĞI KARTLİS ÇOVREBA'DA ARDAHAN ADI VE

ARDAHAN'LA İLGİLİ BİLGİLER

THE NAME OF ARDAHAN AND SOME INFORMATION RELATED TO

ARDAHAN IN KARTLİS ÇOVREBA, A GEORGIAN SOURCE

Информация О Названии Ардахан И История Ардахан В Грузинских

Источниках «Картлис Цховреба»

Mehmet Kıldıroğlu 76

BAZI DENETİMLİ ÖĞRENME ALGORİTMALARININ R

PROGRAMLAMA DİLİ İLE KIYASLANMASI

COMPARISON OF SOME SUPERVISED LEARNING ALGORITHMS

R PROGRAMMING LANGUAGE

Некоторые Контролируемого Обучения Алгоритмов На Языке

Программирования R По Сравнению С

Yusuf Murat Kızılkaya-Ayşe Oğuzlar 90

**OSMANLI ÖNCESİNDE ALTIN ORDA DEVLETİ
DIŞ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

AN EVALUATION ON THE FOREIGN RELATIONS
OF THE GOLDEN HORDE STATE IN THE PRE-OTTOMAN PERIOD

Оценка Внешних Отношений Государства Золотой Орды В Пред-Оттоманский Период

Önder Güler 99

**ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ'NDE SALÂHADDİN EYYÛBÎ'YE
AİT NADİR BİR BAKIR SİKKE**

A RARE COPPER COIN WHICH BELONGED TO SALAH AD-DIN AYYUB
AT THE MUSEUM OF ANATOLIAN CIVILIZATIONS

Редкая Медная Монета В Музее Анатолийских Цивилизаций,

Принадлежащая Салах Ад-Дину Айюби

Ramazan Uykur 112

SİLİFKE YÖRESİNDEN ALTI YENİ TÜRKÜ

SIX NEW SONGS FROM SİLİFKE

Шесть Новых Народных Песен Из Района Силифке

Sonat Seyhan 125

HARRAN VE SOĞMATAR'DA SİN KÜLTÜNÜN VARLIĞI

THE PRESENCE OF THE CULT OF SİN IN HARRAN AND SOĞMATAR

Существование Культуры Сина В Харране И Согматаре

Süheyla İrem Mutlu-Yusuf Albayrak 133

İŞ YAŞAMINDA ERKEKTE ORTAYA ÇIKAN ANCAK KADINI

TEHDİT EDEN SENDROMLAR

SYNDROMES AFFECTING MEN BUT THREATENING WOMEN

Мужские Синдромы, Угрожающие Женщинам В Прцессе Трудовой Деятельности

Şafak Gündüz 145

**MUT İLÇESİ HACIAHMETLİ KÖYÜ HAYVANCILIK VE
ÇOBANLIK KÜLTÜRÜ ÜZERİNE HALK BİLİMSSEL BİR İNCELEME**

A FOLKLODIC ANALYSIS ON THE HUSBANDRY AND SHEPHERD
CULTURE IN HACIAHMETLI VILLAGE OF MUT COUNTY

Народоведческий Обзор Животноводческой И Культуры Села

Хаджыхахметлы Мутского Района

Turgay Kabak 158

**İLKEL İNSAN VE DİKTATÖRLÜĞÜN KURULMASI: HAYVAN ÇİFTLİĞİ İLE
KARANLIĞIN**

YÜREĞİ ROMANLARININ KARŞILAŞTIRMASI

PRIMITIVE HUMAN AND THE CONSTRUCTION OF DICTATORHIP:

COMPARISON OF ANIMAL FARM AND HEART OF DARKNESS

Первобытный Человек И Образование Диктаторского Строя:

Сравнение Романов “Животноведческая Ферма” И “Сердце Тьмы”

Vedi Aşkaroğlu 169

ŞANLIURFA'DAN LOCULUSLU KAYA MEZARLARI

LOCULUS ROCK TOMBS IN ŞANLIURFA

Надгробные Скалы Loculi В Шанлыурфе

Yusuf Albayrak 179

SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular,

Dergimizin 37. Sayısı Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN'e armağan edilmiştir. 38. Sayımız ise Prof. Dr. Enver TÖRE'ye armağan edilecektir. Yazılarınızı bekliyoruz.

Bu sayıdan sonraki sayılarımızda, posta adresimize gelen makaleler kabul edilmeyecektir. Makalelerinizi lütfen sistem üzerinden gönderiniz. DergiPark projesi kapsamında yüklenen makaleler editörlerimiz tarafından uygunluğu kontrol edildikten sonra hakemlere gönderilerek değerlendirmeye alınacaktır. Dergimiz ISI ve SCOPUS tarafından taranmaya başlanmıştır. Impact factor 0,635'tir.

Yayın kurallarımıza dergimizin internet sayfasından ulaşabilirsiniz. Yayın kurallarına uymayan hiçbir makale yayınlanmayacaktır. Ön incelemeden sonra size kabul edildiğine dair bir yazı geldiğinde, makalenizin hakem sürecine girdiğini ve bu işlemin de en geç bir ay içinde sonlanacağını bilmelisiniz. Hakem sürecinden geçen her makale sıraya konularak yayınlanacaktır.

Dergi olarak 9 – 11 Şubat 2018 tarihleri arasında Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te bir "Sosyal Bilimler Sempozyumu" düzenleyecektik. İzin alma ile ilgili bazı problemler yaşadığımız için Sempozyumu iptal etmek zorunda bırakıldık.

Bizler, hiçbir yerden maddi destek almadan bugünlere geldik. Yazarlarımızın yapmış oldukları katkı için teşekkür ederiz. Bundan sonraki sayılarımızda yayınlanacak her makale için, yayın ve diğer masrafları gidermek adına dergimizin posta çeki hesabına 250 Türk Lirası veya karşılığında döviz yatırılması gerekmektedir. Anlayışla karşılayacağınızı umuyoruz.

Dergimizin yayınlanmış sayılarına, arşivlerimizdeki makalelerine www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org adreslerinden erişebilirsiniz.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan bilim insanlarına Tanrıdan rahmet diliyoruz.

Çalışmalarınızda kolaylık ve başarılar dilerim.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

PRESENTATION

Dear Readers;

The 37th issue of our journal is dedicated to Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN. The 38th issue will be dedicated to Prof. Dr. Enver TÖRE, so we are expecting your scientific articles.

In the following issues, articles sent to us through e-mail will not be considered for publication. Please send your articles through the system present in ULAKBİM-Dergipark. The articles will be examined technically by our editors and those considered suitable will be sent to the referees for blind review. Our journal is now indexed by ISI and SCOPUS. The impact factor is 0,635.

You can attain the writing format and requirements through the website. Articles not complying with the format and rules will certainly be turned down. Following the preview, it must be known that your article is through evaluation process, which will be finalised in one month at most.

We planned to hold an international symposium in the name of the journal in Tbilisi, Georgia, between 9-11 February, 2018. We completed all the procedures and accepted 58 presentations from 7 different countries. However, we had some problems as regards getting permission, and so we had to cancel the symposium.

So far, we have received no financial support and met all the expenses personally. We thank all those who have made scientific contributions. In order to meet the publication and other expenses, from now on we are obliged to demand a payment of 250 TL for each article. We hope you will find this convenient.

You can attain the published issues of our journal and the articles in the archives through www.dergikaradeniz.com ; www.dergikaradeniz.net ; www.dergikaradeniz.org .

We congratulate the academicians who have attained new titles and pay tribute to those who have passed away.

We wish you a bright period of success.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editor

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемые читатели,

Уважаемые читатели,

37-й номер нашего журнала посвящается профессору. Али Берат Алптекину. 38-ой номер будет посвящаться профессору Энвер Тёре. С целью публикации ждём Ваших статей.

Со следующего номера доклады, высланные по электронной почте, не будут приниматься. Просим высылать статьи по электронной системе журнала. Соответствие докладов, высланных в рамках проекта Dergipark, будет проверяться со стороны нашей редколлегии. После чего, они будут отосланы рецензентам. Наш журнал включён в систему ISI и SCOPUS. Impact factor нашего журнала 0,635.

Правила написания статьи опубликовано на интернет -странице нашего журнала. Статьи, не соответствующие к правилам, не будут опубликоваться. К Вашему сведению хотим отметить, что после предварительной экспертизы Вам будут отосланы письма об одобрении Ваших статей. После этого, статьи будут пересланы рецензентам. Рецензирование будет производиться в течении одного месяца. После получения соответствующей рецензии каждая статья будет опубликоваться по очереди.

Под эгидом нашего журнала 9 – 11 –го февраля 2018 г. мы планировали международный симпозиум по общественным наукам. В связи с некоторыми проблемами, по поводу с разрешениями на участие в симпозиуме, мы были вынуждены отменить.

Мы без всяких материальных вознаграждений дошли до сегодняшнего дня. Благодарим всем нашим авторам за внесённый вклад. Для публикации статей в следующих номера журнала за каждую статью следует оплачивать сумму в размере 250 TL (Турецкая лира) или же соответственная сумма в валюте. Надеюсь это с Вашей стороны будет восприниматься с пониманием.

Доступ к архиву нашего журнала можно осуществлять по следующему адресу: www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org

Учёным желаем высоких научных достижений, царство небесное всем деятелям общественных наук, покинувших нас.

С уважением,

Профессор доктор Эрдоган АЛТЫНКАЙНАК
Редактор журнала

PROF. DR. ALİ BERAT ALPTEKİN

1953 yılında Mersin ilinin Silifke ilçesinin İmamuşağı köyünde doğdu. Çiftçi Ahmet Efendi ile ev hanımı Emine Hanım'ın yedi çocuğunun üçüncüsüdür. Köyünün ilkokulunu (1959) Silifke Ortaokulunu (1963), Silifke Lisesi'ni (1966), Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü (1977) bitirdi. İki yıl kadar ilçesinde edebiyat öğretmeni olarak görev yaptıktan sonra Atatürk Üniversitesi'nde mezun olduğu bölüme Türk halk edebiyatı asistanı (şimdi araştırma görevlisi) oldu. Doktora ön çalışması ve doktorasını Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun danışmanlığında yaptı. Tarihinde doktor unvanını aldı. 8 Ağustos 1985 tarihinde Fırat Üniversitesi (Elâzığ), Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yardımcı doçent oldu. 9 Ekim 1996 tarihinde doçent olduktan sonra 24 Ağustos 1998 tarihinde Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ne doçent olarak atanan Alptekin 21 Mayıs 2002 tarihinde profesör oldu.

Alptekin'in çalışma alanıyla ilgili bir kısmı ortak **35 kitabı ve 400** den fazla makale, derleme ve bildirisi yayımlandı. Atatürk, Fırat ve Selçuk Üniversitelerinin dışında, 100. Yıl, Erciyes, Niğde, Uluslararası Hoca Ahmet Yesevî Türk-Kazak, Kıbrıs Lefke Avrupa Üniversitelerinde lisans ve lisansüstü dersler verdi. **21** öğrencinin yüksek lisans ve 8 öğrencisinin de doktora tez danışmanlığını yaptı.

Emekli sınıf öğretmeni Ayşe Alptekin (1954) ile evli olan Alptekin'in Prof. Dr. Emine Gökçen Koçer (1979) (Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi) ve Ali Gökhan Alptekin(1984) (inşaat mühendisi) adlarında iki çocuğu vardır. Kızından iki oğul, oğlundan bir kız torunu bulunmaktadır.

DANIŞMANLIĞINI YAPTIĞI DOKTORA TEZLERİ

Yönetiminde Tamamlanmış Doktora Tezleri

- 1.Esma Şimşek, **Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması**, Elazığ 1991.
- 2.İsmail Görkem, **Yukarı Çukurova Ağıtları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma**, Elazığ 1991
- 3.Ali Duymaz, **Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma**, Elazığ 1992.
- 4.Erdoğan Altınkaynak, **Pınarbaşı, Sarız, Tomarza Avşar Ağıtları**, Elazığ 1997.
- 5.Enver Aras, **Azerbaycan'da Âşıklık Geleneği ve Âşık Hüseyin Şemkirli (Hayatı, Sanatı, Şiir ve Hikâyeleri)**, Elazığ 1997.
- 6.Mehmet Yardımcı, **Malatya'da Âşıklık Geleneği ve Âşık Esiri**, Elazığ 1998.
- 7.Cengiz Gökşen, **Temel Fıkra Tipi Üzerine Bir Araştırma**, Konya 2003.
- 8.Hatice İcel, **Batı Türkleri Bilmeceleri Üzerine Bir Çalışma**, Konya 2005.

KİTAPLARI

Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri I, 1985 (Prof. Sakaoğlu ve Prof. Şimşek ile). (Adı geçen eser 1989 yılında Tebriz’de Azerbaycan Türkçesi’yle yayımlanmıştır.)

Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri II, 1986 (Prof. Sakaoğlu ve Prof. Şimşek ile).

Çıldırli Âşık Şenlik Bibliyografyası, Ankara 1989.

Erzurumlu Emrah Bibliyografyası, Ankara 1988.

Fırat Havzası Efsaneleri, Hatay 1991.

Âşık Hacı Karakılçık, Hatay 1990.

Yesevi Ocağında 210 Gün, Elazığ 1996.

İçel Bibliyografyası, Ankara 1989.

Hayvan Masalları, Ankara 1991, 2005.

Posoflu Müdami Bibliyografyası, Ankara 1992 (Prof. Şimşek ile)

Dadaloğlu Bibliyografyası, 1988 (Prof. Sakaoğlu ile).

Bayburtlu Zihnî Bibliyografyası, 1990 (Prof. Sakaoğlu ile).

Azerbaycan Tapmacaları / Bilmeceleri, 1992 (Prof. Sakaoğlu ve Prof. Şimşek ile).

Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Ankara 1997, 2002, 2005, 2015.

Meddah Behçet Mahir’in Bütün Hikâyeleri I, 1997 (Prof. Sakaoğlu ve Prof. Şimşek ile).

Kırmanşah Hikâyesi, Ankara 1999.

Behçet Mahir’in Bütün Hikâyeleri II, 2000 (Prof. Sakaoğlu ve Prof. Şimşek ile)

Azerbaycan Âşıkları ve Halk Şairleri I, 1999 (Prof. Sakaoğlu ve Prof. Şimşek ile)

Âşık İmamoğlu, Silifke 2002.

Begim (Âşık Temel Turabi), Bursa 2002.

Taşeli Masalları, Ankara 2002.

Ercişli Emrah Bibliyografyası, Ankara 2002 (Prof. Sakaoğlu ile).

Kazak Masallarından Seçmeler, Ankara 2003.

Benden Toprak İstenir mi / Öksüz Ozan, Konya 2003.

Gönül Kervanı / Âşık Kul Nuri, Ankara 2003.

Erciyes Dergisi Bibliyografyası /1-312. Sayılar, Kayseri 2004.

Âşık Veysel / Türküz Türkü Çağırırız, Ankara 2004, 2007.

Palandöken’in Zirvesindeki Âşık: Erzurumlu Emrah, Ankara 2004.

Ağlayan Bayrak (Âşık Fethi Kadioğlu), Konya 2004.

Sevdalarım (Köylü Ozan), Mersin 2004.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler, Ankara 2005, 2006.

Çıldırli Âşık Şenlik Divanı, Ankara 2006 (M. Nizameddin Coşkun ile).

Saim Sakaoğlu’na Armağan, Konya 2006.

Türk Saz Şiiri Antolojisi, Ankara 2006, 2008 (Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ile).

Halk Şiirinden Seçmeler, Ankara 2007 (Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ile).

Âşık Veysel, Ankara 2009.

Nasreddin Hoca, Ankara 2009 (Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ile).

Halk Hikâyeleri ve Masallar, Eskişehir 2010. (Editör).

Günümüze Âşıkların Dilinde Sarıkamış, İstanbul 2010 (Prof. Dr. Abdurrahman Güzel ile).

MAKALE, BİLDİRİ, ANSİKLOPDEDİ MADDESİ, DERLEME, BİBLİYOGRAFYA ÇALIŞMALARI

“Silifke’de Bazı Yer Adları Üzerine Bir Araştırma”, **Dadaş**, 1 (1), 8 Ekim 1979,

“Girit Yemekleri”, **Dadaş**, 1 (2), 12 Kasım 1979, 3-4.

“Silifke ve Çevresinde Hayvanlara En Vurulması”, **Burak**, 1 (5), Mart 1980, 3-4.

“Silifke’de Kırtıl Dağının Efsanesi”, **Türk Folkloru**, 1 (11), Haziran 1980, 6-7.

“Şah İsmail İle Gülizar Hanım Hikâyesi I”, **Türk Folkloru**, 1 (12), Temmuz 1980, 14-17.18; II, 2 (13), Ağustos 1980, 17-20.

“Celal Oğlan Ağıtı”, **Türk Folkloru**, 1 (16), Kasım 1980, 20-21.22.

“Silifke’den Derlenen Tekerlemeler”, **Türk Folkloru**, 1 (21-22), Mart-Nisan 1981, 16-17.

“Bir Silifke Masalı: Ayı ile Kız”, **Türk Folkloru**, 1 (22), Mayıs 1981, 29.

9. “Bir Gülnar Masalı: Padişahın Üç Oğlu”, **Türk Folkloru**, 2 (24), Temmuz 1981, 23-25-26.

“Milletlerarası İkinci Türk Folklor Kongresi Çalışmaları: 1. Seksiyon: Genel Konular”, **Türk Folkloru**, 3 (25), Ağustos 1981, 22-23.

“Silifke’de Yörüklerin Yaylalara Göçerken Söyledikleri Türküler”, **Türk Folkloru**, 3 (27), Ekim 1981, 19-20.

“IV. Millî Türkoloji Kongresi”, **Türk Folkloru**, 3 (29), Aralık 1981, 26-27.

“Kırmanşah Hikâyesinde Masal Hususiyetleri”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara 1982,19-24.

“Anamur Masalı: Beş Kız Beş Oğlan”, **Türk Folkloru**, 3 (30), Ocak 1982, 28-29.

“Bulgaristan Türklerinden Derlenen Bir Masalın motif ve Tip Yapısı ve Varyantlarının Mukayesesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 2 (16), Şubat 1982, 163-175.

“Silifkeli Âşık Mustafa İnceoğlu”, **Erciyes**, 5 (49), Ocak 1982, 14-15.

“Kitaplar Arasında: Sarı Çiçek”, **Erciyes**, 5 (50), Şubat 1982, 8.9.

“Anamur’dan Derlenen Tekerlemeler”, **Erciyes**, 5 (51), Mart 1982, 23-24.

“Tembel Ahmet (Masal)”, **Türk Folkloru**, 3 (33), Nisan 1982, 26-27.

“Türk Masallarında Dinî Eğitim”, **Erciyes**, 5 (55), Temmuz 1982, 15-16.

“Silifke’den Derlenen Ağıtlar”, **Türk Folkloru**, 3 (36), Temmuz 1982, 13-15.31.

“IV. Âşıklar Şenliğinin Ardından”, **Erciyes**, 5 (56), Ağustos 1982, 14-15.

"Yazılı Kaynaklarda Bir Masal", **Erciyes**, 5 (57), Eylül 1982, 24-26.

"Kerim Barı'dan Derlenen Fıkralar", **Türk Folkloru**, 4 (39), Ekim 1982, 11-14.; II, 4 (40), Kasım 1982, 14-5; III, 4 (41), Aralık 1982, 5-6. 7.

"Edebiyat Fakültelerinde Yapılan Talebe Tezlerindeki Masallar", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı)**, İzmir 1983, 208-228.

"Elif ile Yaralı Mahmut Hikâyesi", **Türk Folkloru Araştırmaları 1982**, Ankara 1983, 23-46.

"Köroğlu Hikâyesinin Bolu Beyi Kolundaki Millî ve Beynelmîlel Motifler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 2 (22), Şubat 1983, 105-124. [Aynı yazı için bakınız: **Köroğlu Semineri Bildirileri**, Ankara 1983, 23-36]

"Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Fıkralarla Alakalı Çalışmalar", **Türk Folkloru**, 4 (43), Şubat 1983, 6-8.9.

"Sümmanî Bibliyografyası", **Erciyes**, 6 (63), Mart 1983, 20-21. [Mehmet Kardeş'in aynı addaki kitabının tanıtımıdır.]

"Türk Üniversitelerinde Yapılan Talebe Tezlerindeki Halk Hikâyeleri Bibliyografyası", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 2 (23), Nisan 1983, 207-228.

"Zincirleme Masallar", **Çağrı**, 26 (304), Mayıs 1983, 19-22.

"Hurşit ile Mahı Mihri I", **Türk Folkloru**, 4 (45), Nisan 1983, 17-20; II, 4 (46), Mayıs 1983, 9-11; III, 4 (47), Haziran 1983, 13-14.

"Kitaplar Arasında: Ay Şafağı Çok Çiçek", **Erciyes**, 6 (66), Haziran 1983, 19-20. [Bahaeddin Karakoç'un aynı addaki kitabının tanıtımıdır.]

"Kitaplar Arasında: Tahir ile Zühre", **Türk Folkloru**, 5 (49), Ağustos 1983, 17-20.

"Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Âşıklar ve Âşık Edebiyatı ile İlgili Çalışmalar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 3 (26), Ekim 1983, 166-179.

"Bir Silifke Masalının Motif ve Tip Yapısı" **Türk Folkloru**, 5 (51), Ekim 1983, 18-20.

"Meddah Behçet Mahir'in Hikâyelerindeki Atasözleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, (27), Aralık 1983, 179-205.

"I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Seminerinin Ardından", **Erciyes**, 6 (72), Aralık 1983, 2-3.

"Azerbaycan Halk Hikâyeleri I", **Türk Folkloru**, 5 (54), Ocak 1984, 9-12.13; II, **Türk Folkloru**, 5 (55), Şubat 1984, 11-14.

"Yaşayan Tepegöz Hikâyeleri I", **Türk Folkloru**, 5 (58), Mayıs 1984, 9-13; II, **Türk Folkloru**, 5 (59), Haziran 1984, 17-18.19.

"Arzu ile Kamber Hikâyesi I", **Türk Folkloru**, 5 (60), Temmuz 1984, 12-15; II, **Türk Folkloru**, 6(61), Ağustos 1984, 28-31.34.

"Arzu ile Kamber", **Erciyes**, 7 (82), Ekim 1984, 23-28.

"Türk Masallarında Tespit Edilen Yeni Tipler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, (33), Aralık 1984, 170-188.

"Bir Azerbaycan Masalının Motif ve Tip Yapısı", **Folklor ve Etnografya Araştırmaları**, İstanbul 1985, 29-44.

“Bir Azerbaycan Halk Hikâyesi ve Düşündürdükleri”, **Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 1 (4), 1985, 69-78.

“Kıbrıs Türk Masalları”, **Folklor ve Etnografya Araştırmaları**, İstanbul 1985,413-414. [Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun aynı addaki kitabının tanıtımıdır.]

“Âşıkların Hayatları Etrafında Teşekkür Eden Halk Hikâyeleri”, **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül 1985**, 9-14

“Fırat Havzasında Anlatılmakta Olan Halk Hikâyeleri”, **Fırat Havzası Folklor ve Halk Edebiyatı Sempozyumu Elâzığ 24-27 Ekim 1985**, Elazığ 2000, 35-50.

“Azerbaycan Halk Hikâyesi: Vanlı Göyçek”, **Türk Folkloru Araştırmaları 1985 / 1**, Ankara 1985, 1-24.

“Şah İsmail Hikâyesi”, **Halk Kültürü 1984 / 4**, İstanbul 1985, 41-53.

“Azerbaycan'da Yapılan Masal Çalışmaları”, **Halk Kültürü**, İstanbul 1985, 7-15.

“Azerbaycan Halk Hikâyesi: 1 Kul Mahmut”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (39), İstanbul 1985, 53-82.

“Hayvan Masalları”, **Türk Folkloru**, 6 (66), Ocak 1985, 21-24.

“Dış Türklerin Folklor ve Halk Edebiyatı Mahsullerine Eğilme Zarureti”, **Elif**, 1 (2), Ocak 1985, 9-10.

“Kitaplar Arasında: Battalnâmelerde Motif ve Tip Yapısı”, 6 (67), Şubat 1985, 28-29.

“Erzurum'da Yaşayan Âşıklık Geleneği”, **Elif**, 1 (3), Şubat 1985, 6-8.

“Silifke'den Derlenen Maniler”, **Türk Folkloru**, 6 (68), Mart 1985, 22-25.

“Azerbaycan Halk Hikâyeleri: 1 Deli Çoban Dastanı (Halk Hikâyesi)”, **Türk Folkloru**, 6 (70), Mayıs 1985, 15-18.

“Azerbaycan Âşıkları 1: Âşık Peri”, **Erciyes**, 8 (89), Mayıs 1985, 14-16.

“Azerbaycan Âşıkları 2 : Göyçek”, **Erciyes**, 8 (92), Ağustos 1985, 17.18.

“Azerbaycan Âşıkları 3 : Mahtab Hanım”, **Erciyes**, 8 (93), Eylül 1985, 20-21.

“Koroğlu Filmi Üzerine”, **Türk Folkloru**, 7 (74), Eylül 1985, 3-4.9.

“Azerbaycan Âşıkları 4: Âşık Hemayil”, **Erciyes**, 8 (94), Ekim 1985, 30-31

“Azerbaycan Âşıkları 5 : Gövher”, **Erciyes**, 8 (95), Kasım 1985, 23-25.

“Ermenek'ten Derlenen Masallar”, **Türk Folkloru**, 7 (76), Kasım 1985, 25; II, **Türk Folkloru**, 7 (77), Aralık 1985, 13-14.

“Bir Sempozyumun Ardından [24-27 Ekim 1985 tarihleri arasında yapılan Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu'nun tanıtımıdır], **Türk Folkloru**, 7 (78), 23-25.26.

“Cemre”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985,113-114.

“Çiğdem Pilavı”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985,114-115.

“Nevruz Bayramı”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 123-124.

“Hidrellez”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 124-127.

“Koç Katımı”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 127.

“Saya Merasimi”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 130-131.

“Yoğurt Bayramı”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 131-132.

“Mesir Bayramı”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 132-133.

“Yaylaya Göç”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 133-135.

“Mevlid (Vesiletün Necat)”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 135-137.

“Yağmur Duası”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 142-145.

“Ayşe Fatma ve El Verme Geleneği”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 145-146.

“Bağ Bozumu”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 146-147.

“Temel Atma”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 148.

“Bulgur Çekimi”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 148-149.

“Değirmene Gitme”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 149-150.

“Ekincilikle İlgili Âdetler”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 150-151.

“Saç Ekmeği Yapma Âdetleri”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 151-153.

“Kurban Bayramı”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 155-158.

“Sünnet”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 301-304.

“Askere Uğurlama”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 321-322.

“Cenaze Merasimi”, **Görgü Ansiklopedisi/Geleneklerimiz Göreneklerimiz**, İstanbul 1985, 353-357.

“Mihrali Bey Destanı”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler**, İstanbul 1985-1986, 330-331.

“Mahiri ile Mahtaban” **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler**, İstanbul 1985-1986, 114.

“Melikşah ile Güllühan” **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler**, İstanbul 1985-1986, 243.

“Motif” **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler**, İstanbul 1985-1986, 401-402.

“Ninni” **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler**, İstanbul 1985-1986, 63-65.

“Karacaoğlan’ın Şiirlerinde Dinî Hususlar”, **Bildiriler/ 15. Karacaoğlan Kültür ve Sanat Şenlikleri karacaoğlan Semineri 28-30 Haziran 1985-Mut**, 1 Ocak 1986, 9-19.

“Karacaoğlan’ın Hayatı Etrafında Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara 1986, 33-44.

“Anamur’dan Derlenen Bir Masal (Altın Kuş)”, **Türk Folklorundan Derlemeler 1986/1**, Ankara 1986, 1-12.

“Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu”, **Türk Folkloru**, 7 (78), Ocak 1986, 11-12.

"Emrah ile Selvihan Hikâyesi'nin Şiirlerinden Örnekler", **Erciyes**, 9 (97), **Erciyes**, Ocak 1986, 21-25.

Mehmet Gökhan, “Yanlış Kullanılan Bir kelime: Motif”, **Türk Folkloru**, 7 (79), Şubat 1986, 28-29.

"Azerbaycan Âşıkları 6 : Âşık Alı", **Erciyes**, 9 (98), Şubat 1986, 12-13.

1 “Erzurum Efsaneleri/Erzurum’da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerine Bir İnceleme”, **Türk Folkloru**, 7 (80-81), Mart-Nisan 1986, 30-31. [Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu’nun aynı addaki kitabının tanıtımıdır]

"Azerbaycan Çocuk Edebiyatından Örnekler", **Erciyes**, 9 (100), Nisan 1986, 39-41.

"Erzurumlu Emrah’ın Türk Cemiyetine Gösterdiği Yol", **Erciyes**, 9 (102), Haziran 1986, 20-25. 26.

"Şeytan Bunun Neresinde Redifli Koşma Kimindir?", **Erciyes**, 9 (102), Haziran 1986, 5-9.10.

"Azerbaycan Âşıkları 6 : Âşık Alı", **Erciyes**, 9 (103), Temmuz 1986, 33-34.

"Yunus Emre Menkıbelerinin Motif ve Tip Yapısı", **Türk Folkloru**, 8 (86), Eylül 1986, 6-7.8.

"Koroğlu’na Ait Şiirler", **Erciyes**, 9 (105), Eylül 1986, 19-22.

"Türk Şiirinde Malazgirt Zaferi", **Erciyes**, 9 (107), Kasım 1986, 11-15.

Mehmet Gökhan, "I. Millî Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi 8-9 Ekim [1986] Tarihlerinde Yapıldı", **Türk Folkloru**, 8 (88), Kasım 1986, 20.21.

"Koroğlu’nun Zuhuru ve Onun Bingöl ile Münasebeti", **Erciyes**, 9 (108), Aralık 1986, 14-17.

“Erzurum Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesinde Yapılan Folklor-Halk Edebiyatı Ağırlıklı Mezuniyet Tezleri”, **Türk Folkloru Araştırmaları, 1987**, Ankara 1987, 115-141.

“Koroğlu’nun Zuhuru ve Onun Bingöl ile Münasebeti”, **Sultan Baba ve Köroğlu**, Ankara 1987, 55-59.

“Tunceli Masallarının Türk Kültürü İçerisindeki Yeri”, **Sultan Baba ve Köroğlu**, Ankara 1987,19-24. [Aynı yazı için bkz., **Türk Kültürü**, 25 (288), Nisan 1987, 25-255].

“Fırat Havzası ve Doğu Anadolu’da Yazılmış Cönkler”, **Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu/5-6 Mayıs 1986 Elazığ**, Ankara 1987, 227-232.

“Silifke’den Derlenen Ağıtlar”, **Türk Folklorundan Derlemeler 1987**, Ankara 1987, 23-30.

“Azerbaycan Halk Hikâyesi: 2 Han Çoban”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (46), Şubat 1987, 215-236.

"2. Millî Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresinin Ardından", **Erciyes**, 11 (122), Şubat 1988, 1-2.

"Azerbaycan’da Tespit Edilen Hayvan Masallarından Örnekler", **Erciyes**, 11 (123), Mart 1988, 17-19.

“Liselerimizde Türk Halk Edebiyatı Öğretimi”, **Millî Kültür**, (57), Mayıs 1987, 45-48.

“İçel ve Çevresinde Masal Anlatma Geleneği”, **İçel Kültürü**, 1(2), Mayıs 1987, 5-7.

"Ercişli Emrah’ın Türk Halk Hikâyeciliği İçindeki Yeri", **Erciyes**, 10 (116), Ağustos 1987, 22-23.

"Kadirlili Abdulvahap Kocaman", **Erciyes**, 11 (130), Ekim 1988, 10-13 [Aynı yazı için bakınız: **I. Mersin Millî Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri (18-20 Aralık 1987)**, Ankara 1988, 146-155.

"Ölümünün 19. Yıldönümünde Posoflu Âşık Müdamî", **Erciyes**, 10 (120), Aralık 1987, 16-17. 19.

“Malatya Efsanelerinin Türk Kültürü İçerisindeki Yeri”, **İnönü Üniversitesi II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk kültürü Sempozyumu Malatya 19-21 Ekim 1987**, İstanbul 1988, 35-39.

“Günümüzde Bir Masal Araştırmacı: Saim Sakaoğlu”, **Masal Araştırmaları (Folktale Studies)**, İstanbul 1988, 183-193.

“Kadirlili Abdulvahap Kocaman”, **I. Mersin Millî Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri (18-20 Aralık 1987)**, Ankara 1988, 146-155. [Aynı yazı için bakınız: **Erciyes**, 11 (130), Ekim 1988, 10-13].

“Bingöl Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”, **1. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi (First International Turkish Folk Literature and Folklore Congress)**, Konya 1988, 71-79.

“Bir Kıbrıs Halk Hikâyesi: Dayısdanı”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (14), 36-41.

“Fırat Havzasında Tespit Edilen Ağıtların Türk Kültürü İçerisindeki Yeri”, **Türk Kültürü Araştırmaları/Halil Fikret Alasya’ya Armağan**, Ankara 1989, 161-172. [Aynı yazı için bkz: **Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri**, Elazığ 1986, 7-21]

“Koroğlu Hikâyeleri Malatya'da Bilinmekte midir?”, **İnönü Üniversitesi III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk kültürü Sempozyumu Malatya 19-21 Ekim 1988**, İstanbul 1989, 42-46.

“Çukurova'nın Efsanelerle Dolu Bir Köyü”, **2. Mersin Millî Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri (2-4 Aralık 1988)**, Ankara 1989, 23-28.

“Kazak Türklerinin Bilmecelerinden Örnekler”, **Millî Kültür Araştırmaları / 50. Kültür ve Sanat Yılında Dr. Mehmet Önder'e Armağan**, Ankara 1989, 189-204.

“Fırat Havzasında Tespit Edilen Ağıtların Türk Kültürü İçerisindeki Yeri”, **Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu 5-7 Kasım 1989**, Elazığ 1989, 7-22.

“Kağızmanlı Hıfzı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme”, **Türk Folkloru Araştırmaları 1989**, Ankara 1989, 141-162 (Prof. Dr. Esmâ Şimşek ile).

“İçel Bibliyografyası (Halk Edebiyatı-Folklor-Etnografya), **İçel Kültürü**, 1(6), Eylül 1988, 30-38; 1 (7), Ocak 1989, 30-32.

“İçel Kültürü ve Halk Eğitimi Müdürlerinin Vazifeleri“, **Erciyes**, 12 (133), Ocak 1989, 29-32. [Aynı yazı için bakınız **I. Mersin Millî Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri (18-20 Aralık 1987)**, Ankara 1988, 19-25]

"Doğu Anadolu'daki Derlemelerin Bugünkü Durumu", **Erciyes**, 12 (134), Şubat 1989, 6-7.8.

“Dede Korkut Hikâyelerinin Motif Yapısı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (59), Nisan 1989, 109-134. [Prof. Esmâ Şimşek ile].

“Adıyaman Besni'den Derlenen Efsaneler”, **Erciyes**, 12 (137), Mayıs 1989, 30-31.

“Bayburtlu Zihni”, **Millî Folklor**, 1 (2), Haziran 1989, 26-27. [Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun aynı addaki kitabının tanıtımıdır.]

“Yalanlamalı Masallar”, **İçel Kültürü**, 1(8), Temmuz 1989, 7.8.

"Halk Hikâyelerinin Türk Kültürü İçindeki Yeri", **Erciyes**, 12 (140), Ağustos 1989, 1-2.3.

“Çukurova Âşıklarının Dilinde Bulgaristan Zulmü”, **İçel Kültürü**, 1 (9), Eylül 1989, 4-6.7

“Ercişli Emrah” **Millî Kültür**, (66), Eylül 1989, 37-39. [Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun aynı addaki kitabının tanıtımıdır.]

"Koroğlu Hikâyesinin Demircioğlu Erzurum Kolu", **Erciyes**, 12 (141), Eylül 1989, 11-13.14.

“Azerbaycan'da Tespit Edilen Hayvan Masalları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (63), Aralık 1989, 191-206.

“Kazakistan'da Tespit Edilen Nasreddin Hoca Fıkraları”, **Nasreddin Hoca'ya Armağan**, İstanbul 1990, 39-52.

“Fırat Havzası Efsaneleri”, **Türk Millî Bütünlüğü İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri 1990, 229-238.

“Âşık Edebiyatı Bibliyografyalarına Dair”, **Millî Folklor**, 1 (5), Mart 1990, 21-22.

“Türk destanlarının Motif Yapısı I”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (65), Nisan 1990, 197-255. [Prof. Dr. Esma Şimşek ile].

“Masal, Halk hikâyesi ve Efsane Metinleri İç İçte Girebilir mi?”, **İçel Kültürü**, 1 (10), Ocak 1990, 4-9.

"Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Folklor ve Edebiyatçılığı", **Erciyes**, 13 (152), Ağustos 1990, 2-4.

"Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri", **Erciyes**, 13 (153), Eylül 1990, 11-12.

“Zümrüdü Anka Kuşu ile İlgili Efsane”, **İçel Kültürü**, 1 (12), Eylül 1990, 4-5.

“Osmaniyeli Ağıtçı: Meryem Berk”, **Erciyes**, 14 (158), Şubat 1991, 22-23.

“Dadaloğlu'nun Şiirlerinde Dinî ve Millî Unsurlar Var mıdır?”, **İçel Kültürü**, 2 (15), Mayıs 1991, 4-7.

“Bir Azerbaycan Masalında İşlenen Konu: Hürriyet”, **Nilüfer**, 1 (5), Haziran 1991, 30-31.

"Azerbaycan Halk Şiirinde Vücutname", **Erciyes**, 14 (163), Temmuz 1991, 29-31.

"Azerbaycan'da Halk Hikâyelerinin Efsaneleşmiş Şekilleri Var mıdır?", **Erciyes**, 14 (165), Eylül 1991, 9-12.

“Çukurovalı Âşık Hacı Karakılıç”, **İçel Kültürü**, 2 (17), Eylül 1991, 5-9.

“Kıbrıs Türk Masallarının Motif Tip ve Formel Yapısı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (74), Ekim 1991, 63-138 [Prof.Dr. Esma Şimşek ile].

"Folklor Bibliyografyaları Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme", **Erciyes**, 14 (168), Aralık 1991, 21-22. [Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun aynı addaki kitabının tanıtımıdır]

“Muradına Nail Olmayan Dilber Masalının Diğer Türlerle Münasebeti Var mıdır?”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara 1992, 45-52.

"Türkmen Halk Masallarını Okurken", **Erciyes**, 15 (169), Ocak 1992, 17-18.

“Çukurova Bölgesinde Halk Hikâyesi Kahramanlarına ve Âşıklara Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler”, **İçel Kültürü**, 2 (20), Mart 1992, 4-5.6.

“Kitaplar Arasında: Türk Fıkraları ve Nasrettin Hoca”, **Erciyes**, 15 (176), Ağustos 1992, 6.7. [Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun aynı addaki kitabının tanıtımıdır]

Halk Hikâyelerinin Motif ve Tip Katalogu Yapılabilir mi?”, **Erciyes**, 15 (177), Eylül 1992, 25-26.

Masal, Halk Hikâyesi ve Efsanelerin Ağıtlarda İşlenişi”, **Erciyes**, 15 (178), Ekim 1992, 13-15.

"Kayseri'ye Yerleşen Doğu Türkistan Türklerinden Masal ve Masal Anlatma Geleceği", **Erciyes**, 15 (180), Aralık 1992, 13-15.

“Manas'ın Balalarıyla 7 Gün”, **Millî Folklor**, 2 (16), Kış 1992, 20-24.

“Dede Korkut Hikâyeleri ile Halk Hikâyelerinin Münasebetleri”, **Türk Kültürü Araştırmaları/Prof. Dr. Şükrü Elçin'e Armağan**, Ankara 1993, 22-33.

"Ahmed-i Yesevî Hakkında Anlatılan Menkıbelerin Anadolu Efsaneleri İçindeki Yeri", **Erciyes**, 16 (190), Ekim 1993, 7-10.

"Azerbaycan Folklorunda Halk Hekimliği", **Erciyes**, 16 (191), Kasım 1993, 28-32.

"Manas Destanı'ndaki Gelenek ve Göreneklerle İlgili Hususlar", **Türk Kültürü**, 31 (363), Temmuz 1993, 435-440.

"Kazak Folkloru ve Halk Edebiyatı Hakkında Doç. Dr. Şakir İbrayev ile Bir Sohbet", **Millî Folklor**.

"Hayvan Masalları Motif ve Tip kataloğuna Doğru", **Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na 55. Yıl Armağanı**, Kayseri 1994, 56-97.

"Silifke Kavak Köyü'nün Efsanesi", **İçel Kültürü**, 3 (35), Eylül 1994, 5-6.7

"Yaşayan Dede Korkut Hikâyeleri: Beyböyük", **İçel Kültürü**, 3 (36), Kasım 1994, 4-6.7.

"1974 Kıbrıs Barış Harekâtının Anadolu Efsanelerindeki İzleri", **Erciyes**, 17 (195), Mart 1994, 21-24.

"Çukurova Âşıklarında 'Ağıt Yakma' Geleneği", **İçel Kültürü**, 3 (34), Temmuz 1994, 9-11.12.

"VI. Uluslar Arası Ahmet Yesevî ve Türk Halk Edebiyatı Seminerinin Ardından", **Erciyes**, 17 (200), Ağustos 1994, 32-33.

"Erzincan Üzerine Dört Kitap (Erzincan Efsaneleri; Erzincan Manileri, Erzincan'ın Gözyaşları (Deprem Ağıt ve Destanları); Erzincan'da Giyim, Kuşam, Halk Oyunları ve Halk Türküleri)", **Erciyes**, 17 (201), Eylül 1994, 31-32. [Mustafa Uçar'ın aynı addaki kitabının tanıtımıdır]

Behçet Mahir'in Köroğlu Destanındaki Duaları", **Erciyes**, 17 (202), Ekim 1994, 5-7.

"Sevgi Konulu Azerbaycan Halk Hikâyeleri", **Tuncer Gülensoy'a Armağan**, Kayseri 1995, 120-141.

"Issık Göl (Kırgızistan) ve Çevresinde Tespit Edilen Efsanelerin Anadolu Efsaneleriyle Mukayesesi", **İpek Yolu Uluslar Arası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri (1-7 Temmuz 1993 Ankara)**, Ankara 1995, 11-17.

"Kitaplar Arasında: Şaman Efsaneleri ve Söylemleri", **Erciyes**, 18 (213), Eylül 1995, 9-11.

"Türk Kültürü İçerisinde Hatay Masallarının Yeri", **İçel Kültürü**, 4 (42), Kasım 1995, 4-7.

"Dağların Yarattığı ile İlgili Olarak Anadolu ve Balkanlarda Anlatılan Mitlerden: Hasan Dağı", **Erciyes**, 18 (215), Kasım 1995, 6-8.

"Kazak Düğünleri Üzerine Notlar, **Tarla**, Kasım-Aralık 1995, 9-10.

"Kırgızistan'ın Issık Göl ve Çevresinde Tespit Edilen Efsanelerin Anadolu Efsaneleriyle Mukayesesi", **Erciyes**, 18 (216), Aralık 1995, 14-17.

"Kazakistan'da Tespit Edilen Nasreddin Hoca Fıkraları", **Nasreddin Hoca'ya Armağan**, İstanbul 1996, 39-52.

"Posoflu Âşık Zülâlî Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme", **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1994**, Ankara 1996, 117-152. [Prof. Dr. Esma şimşek ile]

“Eğribel Dağları (Giresun) ‘Gelin Taşı’ Efsanelerinin Varyantları Üzerinde Bir Araştırma”, **İçel Kültürü**, 4 (43), Ocak 1996, 12-14.

“Kazakistan’da Nevruz Geleneği”, **Tarla**, Şubat 1996, 13-14.

“Harputlu Fıkra Tipi: Daldikli’nin Osman Ağa”, **Erciyes**, 19 (218), Şubat 1996, 29-32.

“Azerbaycan’da Anlatılan Nasreddin Hoca Fıkralarının Bazı Özellikleri Üzerine”, **Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri 24-26 Aralık 1996 İzmir**, Ankara 1997, 83-93.

“Kazakistan’da Anlatılmakta Olan Dede Korkut İle İlgili Efsaneler”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri I**, Ankara 1997, 23-32.

“Balıkesir ve Çevresinde Velilerle İlgili Efsaneler ve Bu Efsanelerin Türk Kültürü İçerisindeki Yeri”, **I. Halkbilimi Bilgi Şöleni Bildirileri 2-4 Haziran 1997 Balıkesir**, Ankara 1994, 204-214.

“Halil Karabulut ve Bağdaş Yaylası”, **İçel Kültürü**, 5 (50), Mart 1997, 10-14.

"Azerbaycan Atasözleri", **Erciyes**, 21 (244), Nisan 1998, 8-10.11.

"Kadirli ve Kozan Fıkraları", 5 (51), **İçel Kültürü**, Mayıs 1997, 18.19.

"Kadirli ve Kozan Efsanelerinden Örnekler", **İçel Kültürü**, 5 (52), Temmuz 1997, 8-9.

"Halil Karabulut ve İsmail Coşar’ın Şiirlerinden Örnekler", **İçel Kültürü**, 5 (53), Eylül 1997, 15-17.

"Kitaplar Arasında: Hurşit ile Mahmihi Hikâyesi", **Erciyes**, 20 (237), Eylül 1997, 25-26. [Prof. Dr. Saim Sakaoglu ve Prof. Dr. Ali Duymaz’ın aynı addaki kitabının tanıtımıdır]

"Kazak Edebiyatında Manas Destanı", **Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, Ankara 1998, 110-116.

"Kazakistan Kaynaklarına Göre Dede Korkut’un Doğumu", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, (6), Güz 1998, 639-645.

"Azerbaycan Atasözleri", **Erciyes**, 21 (244), Nisan 1998, 8-11.

"Avşar Ağıtlarının Bazı Özellikleri Üzerine", **Erciyes**, 21 (246), Haziran 1998, 23-27.28.

"Eren’ce (Halk Bilim Yazıları)", **Erciyes**, 21 (248), Ağustos 1998, 28-29. [Dr.Eren Akçiçek’in aynı addaki kitabının tanıtımıdır]

"Ural Batır Destanının Türk Destanları İçindeki Yeri", **Erciyes**, 21 (249), Eylül 1998, 20-25.

"Elâzığ’dan İki Efsane: Ejderha Taşı ve Hazar Gölü", **Erciyes**, 21 (250), Ekim 1998, 107-108.

"Elâzığ’dan İki Efsane: Ejderhâ Taşı ve Hazar Gölü", **Erciyes**, 21 (250), Ekim 1998, 107-108.

"Azerbaycan ve Türkiye’de Tanınan Ortak Âşıklar", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, (7), Bahar 1999, 34-42.

“Hoca Ahmet Yesevî Hazretleri ve Yakınlarıyla İlgili Efsaneler”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi** Ankara 1999, 153-160.

“Konya Halk Edebiyatı”, **Millî Mücadeleden Günümüze Konya (1915-1965), I. Cilt**, Konya 199, 353-372. [Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ile].

“Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Anlatılan Hayvan Masalları Üzerine Bir Araştırma”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, (8), Güz 1999, 391-406

“Bamsı Beyrek Hikâyesinin Motif Yapısı”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri (19-21 Ekim 1999 Ankara)**, Ankara 1999, 35-48.

“Birbiriyle Yakın Münasebeti Olan Çukurova Âşıklarının (Âşık Deli Hazım, Âşık Osman Feymanî, Âşık Eyyubî, Âşık Osman Akçay) Şiirlerinde Atasözleri ve Deyimler Nasıl İşlenmiştir?”, **III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu)**, Adana 1999, 53-62.

“Dede Korkut Hikâyelerinde Efsanevî Unsurlar”, **Tarla**, (99/5), Mayıs 1999, 18-21.

“Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Dede Korkut Kitabı I-II, İncelemeler-Derlemeler-Araştırmalar, Konya 1998”, **Türk Dili**, (570), Haziran 1999, 556-563. [Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’nun aynı addaki kitabının tanıtımıdır]

“Âşıkların Diliyle Cumhuriyet”, **Türk Kültürü**, 37 (434), Haziran 1999, 371-372.

“Türk Dünyası Kültür Birliği Nasıl Sağlanır?”, **Erciyes**, 22 (261), Eylül 1999, 1-2.

“Bolkar Dergisi ve Ben”, **Bolkar**, Ekim-Kasım-Aralık 1999, 3-4.

“Haberler: Bayburt Dede Korkut 5. Kültür-Sanat Şöleni Yapıldı”, **Türk Dili**, Kasım 1999, 1005-1008.

“Hayvan Masallarının Formel Yapısı”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (7), Konya 2000, 157-185.

“Murt / Mersin / Hambeles”, **Bolkar**, Güz 2000, 5-6.

“Atasözü, Bilmece ve Halk İnanışlarının Nevruz’a Yansımaları”, **Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni 18-20 Mart 1999**, Elazığ, Ankara 2000, 54-61.

“Hatay/Erzin’de Anlatılmakta Olan Yağmurcu Dede Efsanesi ve Türk Dünyasındaki Benzerleri”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, (9), Bahar 2000, 25-37.

“Çıldırılı Âşık Şenlik’in Latif Şah Hikâyesi Üzerine”, **Âşık Şenlik Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 2000, 1-10.

“Âşık Mehmet Yakıcı’nın Destanlarında İşlediği Konular”, **Türk Dili**, (581), Mayıs 2000, 451-458.

“Türk Dünyasında Nevruz Kutlamaları”, **Erciyes**, 23 (272), Ağustos 2000, 6-7.8.

“Nasreddin Hocamıza Teşekkürler”, **Erciyes**, (275), Kasım 2000, 5-7.

“Bamsı Beyrek Hikâyesinin Elazığ Varyantı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (9), Konya 2001, 255-270.

“Rüyada (Düşte/Tüsde) Bade İçme İle Destan Söyleme Geleneği Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma”, **2. Folklor ve Halk Edebiyatı Kongresi**, Konya 2001, 65-72.

“Tataristan’da Anlatılmakta Olan Bezdonneye (Dipsiz Göl) Efsanesinin Varyantları Üzerine Bir Araştırma”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, (11), Bahar 2001, 154-165.

“İçel Efsanelerine Genel Bir Bakış”, **Erciyes**, (277), Ocak 2001, 21-25.

“Kıbrıs ve Mersin (İçel)’e Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler”, **Erciyes**, (282), Haziran 2001, 19-21.

“Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yağmur Duasıyla İlgili Bir Tören Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, **Türk Dili**, Ağustos 2001 165-173.

“Dede Korkut Hikâyelerinin Toroslardaki İzleri”, **Bolkar**, Mayıs 2001, 2-4.

“İnsan Asıllı Dağ Efsaneleri”, **Erciyes**, 24 (285), Eylül 2001, 28-30.

“Bir Erzincan Aşığı Mustafa Uçar ve Erzincan Örf ve Adetlerinden Bir Demet”, **Erciyes**, 24 (286), Ekim 2001, 22-23.

“Folklor ve Halk Edebiyatı Kongresi ve 35. Türkiye Âşıklar Bayramı’nın Ardından”, **Erciyes**, 24 (288), Aralık 2001, 21-22.23.

“Acalov, Abbas Abdulla”, **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Ankara 2001, 96-97. [Madde Prof. Dr. Yavuz Akpınar’la birlikte yazılmıştır].

“Efsaneler”, **Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi**, Ankara 2001, 1-51. [Metinler, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ile birlikte yazılmıştır].

“Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan Âşık Şiirinde Atışma”, **Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 26-28 Mayıs 2000**, Ankara 2002, 57-64. [Aynı yazı için bakınız: **Zeynep Korkmaz Armağanı**, Ankara 2004, 61-68].

“III. Folklor ve Halk Edebiyatı Kongresi ve 36. Türkiye Âşıklar Bayramının Ardından”, **Erciyes**, 25 (290), Şubat 2002, 21-23.

“Bibliyografya: Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Türk Ad Bilimi I Giriş”, **Türk Kültürü**, (470), Haziran 2002, 378-380. [Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’nun aynı addaki kitabının tanıtımıdır]

“Başkurt Türklerinin Efsanelerine Dair”, **Erciyes**, 25 (298), Ekim 2002, 6-11.“M. H. Tehmasib’in Köroğlu Destanı’nda Karşılaştığımız Bazı Kavramlar Üzerine”, **Erciyes**, 25 (299), Kasım 2002, 6-8.

“Başkurt Türklerinin Efsanelerine Dair”, **Erciyes**, 25 (300), Aralık 2002, 25-29.

“Halk Hikâyeleri”, **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, Cilt: II**, Ankara 2002, 313-721.

“Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması”, **Erciyes**, 26 (301), Ocak 2003, 29-30. [Prof. Dr. Esmâ Şimşek’in aynı addaki kitabının tanıtımıdır]

“Türkiye’de Nevruz”, **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, Ankara 2004, 379-408. [Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ile]

“2. Tarsus Karaca Oğlan Şelâle Şiir Akşamları hakkında Bazı Notlar” **Erciyes**, 27 (313), Ocak 2004, 4-6.

“3. Tarsus Karaca Oğlan Şelâle Şiir Akşamları Hakkında Bazı Notlar”, **Erciyes**, 27 (324), Aralık 2004, 1-2.

“Tika I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumunun Ardından”, **Erciyes**, 27 (320), 21-24.

“Keloğlan”, **Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü**, Cilt: IV, Ankara 2004, 97-99.

“Halk Hikâyesi”, **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı / Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt: II**, 313-650; 705-721.

“Sunuş: Baba Ocağı ve Mustafa Turani”, **Baba Ocağı**, Karaman 2005, 3-7. [Mustafa Turani’nin **Baba Ocağı** adlı kitabına yazılmıştır.]

“Âşık Erol Şahiner’in Kitap Macerasından Makaleye”, **Erciyes**, 28 (326) , Şubat 2005, 11-13.

“Türk Halk Anlatmalarında Yeni Unsurlar”, **Türk Dili**, (642), Haziran 2005, 502-509.

“Murat Çobanoğlu Hakk’a Yürüdü”, **Erciyes**, 28 (330), Haziran 2005, 19-20.

“Karaca Oğlan”, **Türk Dili**, 90 (643), Temmuz 2005, 78-82.

“Tuncer Gülensoy ve Yirmi Dört Yıldan Hatıralar”, **Erciyes**, 28 (331). Temmuz 2005, 19-20.

“Çıldırılı Âşık Şenlik’in Hikâyeciliği”, **Türk Dili**, (645), Eylül 2005, 243-253.

“Çıldır ve Çıldırılı Âşık Şenlik”, **Erciyes**, 28 (333), Eylül 2005, 9-10.

“Anonim Halk Edebiyatı”, **Türk Edebiyatı Tarihi 4**, Ankara 1986, 587-614. [Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ile]

“Türk Masallarında Karşılaştığımız Bilmecemsi Unsurlar”, **Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’na Armağan**, Konya 2006, 334-361.

“Kitap Üzerine”, **Yörük Göçü**, Konya 2006, 7-10. [Çınar Arıkan’ın **Yörük Göçü** adlı kitabına yazılmıştır.]

“40. Konya Âşıklar Bayramına Abdulvahap Kocaman Dönmedi”, **Erciyes**, Şubat 2006, 29 (338), 26-27.

“Murat Çobanoğlu’nun Cünun ile Dertli Sultan Hikâyesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, **Erciyes**, Mart 2006, 29 (339), 31-32.

“Folklorumuzda Ebedî Yaşayanlar” **Akpınar**, 1 (6), Kasım-Aralık 2006, 4-12.

“Çıldırılı Âşık Şenlik’in Hikâye ve Şiirlerinde Karşılaştığımız Bayatılar Üzerinde Bir Araştırma”, **Akpınar**, (7), Ocak-Şubat 2007, 6-12.

“Günümüz Âşıkları ve Âşık Şiirinin Bazı Meseleleri Üzerine”, **Erciyes**, 30 (351), Mart 2007, 21-23.

“Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Nevruz”, **Türk Dili**, (663), Mart 2007, 221-228.

“Silifke’nin Kültür İklimi”, **Erciyes**, 30 (352), Nisan 2007, 11-13. 14.

“Yuvak/Loğ”, **Erciyes**, 30 (353), Mayıs 2007, 36-37.

“Ölümünün 3. Yılında Âşık Murat Çobanoğlu'nun Hamit Han ile Melek Sultan Hikâyesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, **Erciyes**, 30 (354), Haziran 2007, 28-29. 30.

“41. Konya Âşıklar Bayramı Yapıldı”, **Türk Dili**, Haziran 2007, 574-575.

“Geçmişten Günümüze Ebedî Yaşayanlar: Büyük Türk Düşünürü Nasreddin Hoca”, **Akpınar**, (11), Eylül-Ekim 2007, 8-17.

“Türk Halk Edebiyatında Çıldırli Âşık Şenlik”, **Akpınar**, 1 (12), Kasım-Aralık 2007, 6-15.

“Türk Halk Hikâyelerinde Ağaç Motifi Üzerine”, **Millî Folklor**, (76), Kış 2007, 33-39.

“Osmanlılarda Halk Hikâyeciliği”, **Türk Dünyası Kültür Atlası/A Culturel Atlas of the Turkish World**, İstanbul 2007, 132-147.

“Karaca Oğlan'ın Şiirlerinde Kara Rengi Üzerine”, **Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Karacaoğlan Sempozyumu**, Tarsus [2007], 11-23.

“Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Kocaeli ve Çevresine Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler”, **I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri/20-22 Nisan 2006 Kocaeli**, Kocaeli 2007, 64-74.

“Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Ağaça İlgili Efsane ve İnanmalar”, **I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı-Bildiriler Kitabı I, 9-15 Nisan 2006 İzmir**, Cilt: 1, Ankara 2007, 99-104.

“Köylü Ozan Hüseyin Gümüş Hakk'a Yürüdü”, **Erciyes**, 31 (362), Şubat 2008, 27-28.

“Türk Dünyasında Karaca Oğlan'ın Hayatı Etrafında Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri”, **Erciyes**, 31 (363), Mart 2008, 31-37.

“Doğu Anadolu Bölgesinde Anlatılan Halk Hikâyelerinde Dede Korkut Hikâyelerinin Etkileri”, **Türk Dili**, (683), Kasım 2008, 413-422.

“Kars İlinin Meselelerini Öğrenmek İçin: ‘Kristal Kar Tanelerindeki Mürekkep İzleri’ Kitabını Okuyunuz”, **Erciyes**, 31 (371), Kasım 2008, 17-19.

“Âşık Veysel ve Kıbrıs ile İlgili Bir Şiiri”, **Erciyes**, 31 (372), Aralık 2008, 36-37.

Türkische Volksmarchen, München 2008, 259-265.

“Ceyhun'dan Ceyhan'a Evlenme ile İlgili Bazı Kavramlar (Kalın, Saçı, Okuntu, Aşerme, Toy) Üzerine”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2009, 307-321.

[Aynı yazı için bakınız: **I. Ceyhan Sempozyumu: Ceyhun'dan Ceyhan'a Bildiriler**, Adana 2008, 23-27].

“Çıldırli Âşık Şenlik ve Bir Şiirinin Tahlili”, **Erciyes**, 32 (374), Şubat 2009, 32-33.

“Türk Masal ve Hikâyelerinde Görmeyen Gözün Tedavi Edilmesi Motifi Üzerine”, **Millî Folklor**, (81), Bahar 2009, 18-26.

Turski Prikazni Za Jivotnite – Türk Hayvan Masalları, Skopje, 2009, 81-173.

“Prof. Dr. Ali Berat Alptekin Hocamızla Âşık Edebiyatı Üzerine”, **Dilden Dile “Gönülden Gönüle”**, (8), Mart-Nisan 2009, 10-11.

[Söyleşi, Fatih Kandemir tarafından yapılmış olup dergi, Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri tarafından çıkarılmaktadır]

“Halk Hekimliği ve Rüya Motifi Üzerine”, **Erciyes**, (377), Mayıs 2009, 28-30.

“ 42. Konya Âşıklar Bayramı'nın Ardından”, **Erciyes**, (378), Haziran 2009, 34-36.

“Aşık Ali”, **Konya Ansiklopedisi**, Konya 2010, 277.

“Âşık Tahiri”, **Konya Ansiklopedisi**, Konya 2010, 293.

Konya Ansiklopedisi, Konya Büyükşehir yayınları, 381 S. ISBN: 978-605-389-024-9 (I. C).

“Âşık Mehmet Yakıcı ve Destanlarını Okurken”, **Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Eki**, 27 Ocak 2010, 19-22.

ŞANLIURFA'DAN NEOLİTİK DÖNEM TUZAK ALANLARI

DESERT KITES IN NEOLITHIC PERIOD FROM ŞANLIURFA

РАСПОЛОЖЕНИЕ ЗАПАДНЕЙ ДЛЯ ОХОТЫ В ШАНЛЫУРФЕ ПЕРИОДА НЕОЛИТА

Bahattin ÇELİK* - Kaya TOLON**

ÖZ

Tuzak alanları, Türkiye’de yapılan arkeolojik çalışmalarda fazla araştırılmamış olan bir konudur. Şanlıurfa il merkezinde bulunan Tektek dağları ve çevresinde 2013 yılından bu yana yapılan yüzey araştırmalarında çok sayıda tuzak alanı tespit edilmiştir. Şimdiye kadar yaklaşık 13 adet tuzak alanı tespit edilmiş olup her birinin alanı yaklaşık 10-100 dekar genişliktedir. Bu tuzak alanlarının etrafı büyük yassı taş bloklarla çevrelenmiş, bu taş bloklar balık pulu tarzında ardı ardına gelecek şekilde sıralanmışlardır. Tuzak alanlarının genellikle bölgede yoğun olarak görülen ceylanları avlamak için yapılmış oldukları düşünülmektedir. Her dönemde kullanılmış olduğu düşünülen tuzak alanlarının etrafında yamaç yerleşimleri bulunmaktadır. Yamaç yerleşimlerinin yüzeyinde yapılan araştırmalarda, bu yerleşimlerin Neolitik, Kalkolitik, Tunç çağları, Demir çağları Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemleri boyunca kullanılmış olduğu ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır. Ayrıca, tuzak alanlarının yakınlarında içinde “T” şeklinde dikilitaşlar barındıran kült merkezleri de bulunmaktadır. Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe ve Kurt Tepesi gibi kült merkezlerinin etrafında çok sayıda büyük boyutlarda tuzak alanları tespit edilmiştir. Bu çalışmada, 2013 yılından 2017 yılına kadar yapılmış olan yüzey araştırmalarında tespit edilmiş tuzak alanlarının tümü birlikte değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tuzak Alanı, Ceylan Tuzakları, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Harbetsuvan Tepesi, Kurt Tepesi, Şanlıurfa.

* Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi Arkeoloji Bölümü. ARDAHAN
(bahattincelik@ardahan.edu.tr)

** Öğr. Gör. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi İşletme Bölümü. İZMİR
(kayaaa@yahoo.com)
DOI: 10.17498/kdeniz.401311

ABSTRACT

Desert kites are one of the least researched subjects in archaeological studies in Turkey. Since 2013, numerous kites have been discovered in surface surveys of the Tektek Mountains in Şanlıurfa province (SE Turkey). 13 kites with approximate areas of 10-100 decares are introduced in this report. These kites are surrounded by walls constructed with flat boulders arranged like fish scales. The kites are thought to be used for hunting gazelle through multiple periods. Surveys from cliff sites in the vicinity of these kites have revealed remains, including "T" shaped pillars, from Neolithic, Chalcolithic, Bronze Age, Iron Age, Hellenistic, Roman, Byzantine and Ottoman periods. Many large kites have been discovered near cult centers like Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe and Kurt Tepesi.

Key words: Desert Kites, Gazelle Traps, Aceramic Neolithic Period, Harbetsuvan Tepesi, Kurt Tepe, Şanlıurfa.

АННОТАЦИЯ

Тема расположения и строение западней является одной из наиболее популярных исследований в Турции. С 2013 года по настоящее время были найдены и исследованы компактного местоположения ловушек для зверей в пригороде Шанлыурфы у подножья горы Тектек. До сегодняшнего дня обнаружены около 13 ловушек на территории протяженностью около 10-100 гектаров земли. Места ловушек представляют собой заграждения из огромных плоских блочных камней, выложенных полукругом; камни выстроены в форме рыбьей чешуи. На наш взгляд, учитывая традиции этого региона, расположение западней было преусмотрено для охоты на газелей. Ловушки всегда располагались на склонах гор, вблизи поселений. Обнаруженные находки доказывают, что такие сооружения располагались на склонах гор, и, использовались в периоды неолита, энеолита, эллинизма Бронзового века, Греческой, Византийской и Османской империй. Следует отметить, что некоторые ловушки находятся вблизи культовых обелисков, имеющих Т-образную форму. Наибольшее количество расположения ловушек было исследовано в районе культового центра у подножий гор Харбетсуан, Карахан и Курт. Работа основывается на подтвержденных данных исследования, проведенных с 2013 г. по 2017 г.

Ключевые слова: местоположение западней, ловушки для газелей, эпоха неолита, горы Харбетсуан, Курт, Шанлыурфа.

1.Giriş

Çöl uçurtmaları olarak da bilinen tuzak alanları, yabani hayvanların kitlesel bir şekilde yakalanıp öldürülmesi açısından ilginç yapılardır. Etrafı iri ve büyük blok taşlarla çevrili tuzak alanları, teknik ve görsel açıdan da dikkat çekici özelliklere sahiptir. Havadan veya uydu görüntülerinden yardım alarak da görülebilen bu alanlar, dikey olarak daha net ve anlaşılır olarak görülürler. 1920'li yıllardan itibaren ilgi uyandıran bu tuzak alanlarının Neolitik dönemin PPNB evresinden

itibaren ortaya çıktığı yönünde görüşler vardır (Bar-Oz ve Nadel 2013, 1, Res.1). Tuzak alanlarında yapılan kazılar sayesinde daha sonraki dönemlerde de kullanıldığına dair izler tespit edilmiştir. Ürdün, İsrail, Suriye, Suudi Arabistan, Kazakistan, Özbekistan ve Ermenistan'da görülen tuzak alanları genel olarak aynı işlevler için kullanılmışlardır. Bazı kaya resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla tuzak alanlarının genel olarak yabancı hayvanları belirli bir alanda kısırmak için yapılmış olduğu anlaşılmaktadır (Barge ve diğ. 2015, 175, Res. 2-11).

Bu çalışma, Şanlıurfa bölgesinde küçük bir bölgede bulunmuş olan tuzak alanları üzerine yapılmıştır. Ve daha çok bu tuzak alanlarının Neolitik yerleşimlerle bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır. Belki de bu tarz tuzak alanlarının Suriye (Chambrade 2016, 386-389, Fig. 123-126, 129), Ürdün ve İsrail gibi güneyde bulunan tuzak alanlarına nazaran ilk örnekleri Güneydoğu Anadolu bölgesinde yapılmış olabilir (Bar-Oz ve Nadel 2013, 1-2). Çünkü Şanlıurfa bölgesinde yapılan bazı yüzey araştırma bulguları bu duruma işaret etmektedir.

2. Şanlıurfa'da Bulunan Tuzak Alanları

Şanlıurfa kent merkezinin yaklaşık 40 km güneydoğusunda yer alan ve genel olarak Tektik dağları olarak bilinen, aslında tam olarak dağ olmayan daha çok yüksek platoları andıran bu bölgede 2013 ile 2017 yılları arasında yapılan arkeolojik araştırmalarda çok sayıda tuzak alanı tespit edilmiştir. Bu tuzak alanlarının çevresinde, farklı dönemleri içinde barındıran yamaç yerleşimleri de tespit edilmiştir. Yamaç yerleşimleri genelde batı ve güneye bakan yamaçlara yapılmışlardır. Boyutları küçük olup daha çok mevsimsel olarak kurulmuş yerleşimler olduğu düşünülmektedir. Bölgede tespit edilmiş tuzak alanları; Selamet Köyü Guhera Abid Mevkii Tuzak Alanı, Tahtik Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı, Küçük Kösecik Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı, Karakuş Köyü At Mevkii 2 Tuzak Alanı, Karakuş Köyü Kırmızı Tepe Mevkii Tuzak Alanı, Sarpdere Minzile Cimel Mevkii Tuzak Alanı, Büyük Senemağara Kuzeybatı Mevkii Tuzak Alanı, Büyük Senemağara Güney Mevkii Tuzak Alanı, Büyük Senemağara Batı Mevkii Tuzak Alanı, Dikme Köyü Tuzak Alanı, Üçkonak Köyü Tuzak Alanı, Halime Köyü Güneybatı Mevkii Tuzak Alanı ve Tosunlu (Rubi) Köyü Doğu Mevkii Tuzak Alanı olarak toplam 13 adettir.

3. Selamet Köyü Guhera Abid Mevkii

Şanlıurfa'nın 48 km doğusunda, Selamet köyünün 300 m batısında yer alır. Deniz seviyesinden yüksekliği 700 m'dir. Guhera Abid olarak adlandırılan bu alanda yabancı hayvanları avlamak için iki adet büyük tuzak yeri tespit edilmiştir. Tuzak alanları kanat formundadır. İki tuzak alanı yan yana olup bir tepenin doğu yamacına kurulmuş ve tepeden başlayıp vadi yatağına doğru üçgen oluşturacak şekilde uzanmaktadır. Üçgen kenarların her birinin uzunluğu yaklaşık 125 m'dir. Bu kenarlar, büyük yassı taşların yan yana ve dik bir şekilde dizilmesi ile oluşturulmuştur. Üçgen tuzakların iki uzun kenarının birleşme noktasında, yaklaşık 7 m çapında yarım daire şeklinde bir kalıntı bulunmaktadır. Guhera Abid Mevkii'nde yapılan araştırmada, az miktarda çakmaktaşıdan dilgi ve yongalar ele geçmiştir. Tuzakların bulunduğu Guhera Abid Mevkii, Kurt Tepesi Neolitik

yerleşiminin yaklaşık 3,5 km güneydoğusunda yer almaktadır (Güler ve Çelik 2015, 79, Res. 3).

4. Tahtik Köyü Batı Mevkii

Şanlıurfa'nın 55 km doğusunda bulunan Tahtik (Tahtok) köyünün 500 m güneybatısında, etrafı büyük dikey taşlarla çevrili bir tuzak alanı tespit edilmiştir. Bu tuzak alanı muhtemelen bölgede daha önce popülasyonu yoğun olan ceylanları avlamak için kullanılmış olmalıdır. Burada yapılan incelemede çakmaktaşıdan birkaç dilgi parçasına rastlanmıştır (Çelik 2015a, 92-93, Res. 18). Tahtik köyündeki tuzak alanı, Selamet köyü Guhera Abid Mevkii tuzak alanına göre farklı bir forma sahiptir. Benzerleri Ürdün'den bilinmektedir.

5. Küçük Kösecik Köyü Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 50 km kuzeydoğusunda bulunan Küçük Kösecik köyünün 4 km batısında yer alır. Kanat şeklinde bir forma sahiptir. Tuzak alanı yaklaşık 100 dekarlık bir alanı kaplamaktadır. Tuzak alanının kuzey bölümü açıktır. Kurt Tepesi Neolitik yerleşiminin 1,5 km doğusunda yer alır (Resim 1). Tuzak alanı yassı taşların domino taşları gibi yan yana dizilmesi ile oluşturulmuştur. Benzer tuzak alanları Selamet köyü Guhera Abid Mevkii'de tespit edilmiştir (Güler ve Çelik 2015, 79, Res. 3). Burada yapılan incelemede, orta Paleolitik döneme ait iki yüzeyli bir el baltasına, dilgi ve yongalara rastlanmıştır (Çelik ve Bingöl 2016, 7, Res. 10-11).

6. Karakuş Köyü At Mevkii 2 Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 50 km güneydoğusunda bulunan Karakuş köyünün 1 km kuzeydoğusunda yer alır. Burası, At Mevkii 2 olarak isimlendirilmiştir. Burada yabani hayvanları avlamak için bir tuzak alanı tespit edilmiştir. Tuzak alanı üçgen şeklinde açık olan bölümü batıya bakmaktadır. Benzer tuzak alanları Guhera Abid Mevkii ile Tahtik Mevkide bulunmaktadır (Çelik 2014a, 314-315, Res. 6; Çelik 2015a, 84-85, Res. 18; Çelik 2016a, 415, Res. 14). Tuzak alanının taşları domino taşı şeklinde dizilmiş büyük yassı taşlardan oluşmaktadır. At Mevkii 2 tuzak alanının güneybatısında, Kırmızı Tepe yamaç yerleşimi, Kırmızı Tepe Mevkii Tuzak alanı ve At Mevkii 1 yamaç yerleşimi yer alır (Çelik ve Bingöl 2016, 8, Res. 17).

7. Karakuş Köyü Kırmızı Tepe Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 50 km güneydoğusunda bulunan Karakuş köyünün 1 km doğusunda yer alır. Bu alanda yapılan incelemelerde yabani hayvanları avlamak için bir tuzak alanı tespit edilmiştir. Tuzak alanının taşları domino taşı şeklinde dizilmiş büyük yassı taşlardan oluşmaktadır. Bu tuzak alanına benzer yerler At Mevkii 2, Guhera Abid Mevkii ve Tahtuk Mevkii alanlarıdır (Çelik 2014a, 314-315; Çelik 2015a, 84-85, Res. 18; Çelik 2016a, 415, Res. 14). Tuzak alanının kuzeybatı köşesinde muhtemelen geç dönemlere ait yaklaşık 10x10 m boyutlarında dörtgen planlı bir yapı kalıntısı bulunmaktadır. Kırmızı Tepe yamaç yerleşimi ile Kırmızı Tepe tuzak alanının kuzeydoğusunda At Mevkii 2 Tuzak alanı ile At Mevkii 1 yamaç yerleşimi yer alır (Çelik ve Bingöl 2016, 9-10, Res. 19).

8. Sarpdere Köyü Minzile Cimel Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 60 km doğusunda bulunan Sarpdere (Meri) köyünün 1,5 km batısında yer alır. İki tepenin arasında bulunan bir sırtta yer alır. Büyük ve yassı taş bloklarının domino taşları gibi ardı ardına dizilerek (Resim 2) oluşturulmuş olan tuzak alanında "V" şeklinde üç adet tuzak alanı bulunmaktadır (Çelik 2017, 65, Res. 8). Tuzak alanının köşelerinde yaklaşık 4 m çapında yuvarlak planlı beş adet mevzii yeri bulunmaktadır. Yaklaşık 100 dekarlık alana sahip olan tuzak alanının yüzeyinde yapılan incelemeler sonucunda çakmaktaşıdan dilgi ve yonga parçalarına rastlanmıştır. Tuzak alanı, Karahan Tepe yerleşiminin yaklaşık 4 km güneyinde bulunmaktadır.

9. Senemağara Köyü Kuzeybatı Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 55 km doğusunda bulunan Büyük Senemağara köyünün yaklaşık 700 m kuzeybatısında yer almaktadır. İki tepenin ortasında yer alan bir sırtın üzerine kurulmuştur. Tuzak Alanı "V" şeklinde bir forma sahiptir. Büyük yassı taş blokların ardı ardına getirilmesi sonucu oluşturulmuş olan tuzak alanı yaklaşık 10 dekarlık bir alana sahiptir. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgi ve yonga tespit edilmiştir. Tuzak alanı, Karahan Tepe'nin yaklaşık 5 km doğusunda bulunmaktadır (Çelik 2017, 66, Res. 18).

10. Senemağara Köyü Güney Mevkii Tuzak Alanı

Büyük Senemağara köyünün 2 km güneyinde yer alır. Yaklaşık 42 dekarlık bir alana sahip olan tuzak alanı, iki tepenin arasında yer alan bir sırtta yapılmıştır. Günümüzde bu tuzak alanının ortasından asfalt bir köy yolu geçmektedir. Tuzak alanı, yassı taş blokların ardı ardına dizilmesi ile oluşturulmuştur. Tuzak alanında beş adet yuvarlak planlı mevzii bulunmaktadır. Tuzak alanı, Karahan Tepe yerleşiminin yaklaşık 6 km güneydoğusunda yer almaktadır (Çelik 2017, 66, Res. 19).

11. Senemağara Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı

Büyük Senemağara köyünün 500 m batısında yer alır. Sadece bir duvarı bulunan tuzak alanı, oldukça tahrip edilmiştir. Ardı ardına konmuş yassı blok taşların sıralanması ile oluşturulmuştur. Tuzak alanı, Karahan Tepe yerleşiminin yaklaşık 5 km doğusunda yer alır (Çelik 2017, 67, Res. 22).

12. Dikme Köyü Eski Sogmatar Yolu Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 70 km doğusunda bulunan Dikme köyünün güneybatısında yer alır. Köyün 500 m güneyinden itibaren başlayan tuzak alanı büyük yassı taş bloklarının ardı ardına dizilmesi sonucu oluşturulmuştur. Üç tane tepenin sırt bölümlerine yapılmış olan tuzak alanının ortasından Eski Soğmatar yolu geçmektedir. Bu yol günümüzde asfaltdır. Tuzak alanında toplam yedi adet yuvarlak planlı mevzisi bulunmaktadır. Tuzak Alanı, Senemağara Güney Mevkii Tuzak Alanı'nın 3 km güneydoğusunda yer alır. Ayrıca, Karahan Tepe yerleşiminin yaklaşık 7 km güneydoğusunda bulunmaktadır (Çelik 2017, 67, Res. 23).

13. Üçkonak Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 35 km doğusunda bulunan Üçkonak (Göllü) köyünün 500 m güneybatısında yer alır. İki tepenin ortasında yer alan bir sırtta bulunur. "V"

şeklinde bir plana sahiptir. Oldukça tahrip edilmiş olan tuzak alanı, büyük yassı taşların ardı ardına dizilmesi sonucu oluşturulmuştur. Tuzak alanında bir tane yuvarlak planlı mevzii tespit edilmiştir. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgi ve yongalara rastlanmıştır. Ayrıca, Üçkonak köyü sakinleri, benzer bir tuzak alanının köyün doğusunda da bulunduğunu, ancak bu tuzak alanın tarlaya dönüştürülmesi sebebiyle tamamen tahrip edildiğini ifade etmektedirler (Çelik 2017, 67, Res. 24).

14. Halime Köyü Güneybatı Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 85 km doğusunda yer alan Halime köyünün 500 m güneybatısında bulunmaktadır. "V" şeklinde yapılmış olan bir tuzak alanıdır. Yassı ve blok taşlar domino taşları şeklinde ardı ardına dizilmiş ve tuzak alanını oluşturmuşlardır (Resim 3). Bu tuzak alanının bazı yerlerinde yuvarlak planlı, yaklaşık 4 m çapında üç tane mevzii yeri bulunmaktadır. Yaklaşık 50 dekarlık bir alana sahip olan tuzak alanı, iki tepenin sırt bölümüne kuzey-güney yönünde kurulmuştur (Çelik 2017, 64, Res. 7).

15. Tosunlu (Rubi) Köyü Doğu Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 48 km güneydoğusunda bulunan Tosunlu (Rubi) köyünün 200 m doğusunda yer almaktadır. Tuzak alanının çevresi büyük yassı taşlarla kapatılmıştır. Yaklaşık 30 dekarlık bir alana sahip olan tuzak alanı, iki tepenin sırt bölümüne kurulmuştur. Yapılan incelemelerde, Erken Bizans dönemine ait bir seramik parçası, Neolitik Döneme ait çakmaktaşıdan bir mızrak ucu parçası ve bir dilgi parçasına rastlanmıştır (Resim 4).

16. Değerlendirme ve Sonuç

2013-2017 yılları arasında Şanlıurfa'nın güneydoğusunda yer alan Tektek dağları bölgesinde tespit edilen yabani hayvanlar için yapılmış tuzak alanları genel olarak aynı formda yapılmışlardır. Anadolu genelinde bilginin olmadığı tuzak alanları ilk kez bu bölgede Neolitik dönem yerleşimlerinin ve kült alanlarının çevresinde ortaya çıkmıştır. Genellikle kanat veya anahtar deliği formunda olan tuzak alanlarının bazıları çok büyük alanları kaplamaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlenen Kurt Tepesi, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi gibi mimari buluntu veren yerleşimlerin etrafında yoğun olarak bu tuzak alanlarına rastlanmıştır. Genellikle, tuzak alanları Neolitik yerleşimlere yaklaşık 1 km ile 5 km arası mesafededir (Çelik 2016b, 421-425; 2014b, 12-14, Fig. 7-8). Tuzak alanlarının çevresinde yer alan yamaç yerleşimlerinde yapılan incelemelerde her döneme ait buluntuların ele geçmesi, bu alanların her dönemde kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir (Güler ve Çelik 2015, 4-6; Çelik 2014a, 313-316. ; Çelik 2016a, 415, Res. 14; Çelik ve Bingöl 2016, 8). Tuzak alanlarının etrafındaki büyük taş bloklar, köylerde yapılan yoğun müstakil ev inşaatları için kullanıldığından, köylere yakın tuzak alanlarının çoğu günümüze kadar gelememiştir. Ancak bu tuzak alanlarının da izleri halen görülmektedir. Bu tuzak alanlarının, bölgede daha önce çok yoğun olarak bulunan ceylanları avlamak için yapılmış oldukları düşünülmektedir. Ancak, tuzak alanı taşlarının domino taşı gibi sıralanış şekli nedeniyle çok sağlam yapılmış olduklarından, bu tarz tuzak alanlarının başka hayvanlar için de kullanılmış

olabilecekleri akla daha yakın gelmektedir. Tektek Dağları'nda bulunan tuzak alanlarının benzerlerine Suriye'de ve İsrail'de rastlanmaktadır (Chambrade 2016, 386-389, Fig. 123-126, 129; Holzer ve diğ. 2010, Res.1). Ancak Tektek dağları bölgesinde bulunan tuzak alanlarının diğer yerlerde bulunan tuzak alanlarına göre en önemli özelliği, tuzak alanı etrafındaki taşların çok büyük boyutlarda blok taşlardan yapılmış olmasıdır. Bu nedenle, Şanlıurfa'da bulunan tuzak alanları, hem Neolitik yerleşimlere yakınlığı hem de taşlarının büyüklüğünden dolayı Neolitik döneme tarihlendirilmelidir. Ayrıca, bölgede yer alan tuzak alanlarının hangi teknikle yapıldıkları, yaparken nelerin kıstas alınmış olabileceği de bir başka konudur (Madi ve diğ. 2017, 186-194). Bu çalışma, tuzak alanları ile ilgili sadece bir başlangıç niteliğinde olup bölgede yer alan araştırmacıların dikkatlerini bu tür yerlere çekmek için yapılmış bir ön rapordur.

Katkı Belirtme

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Sayın Ahmet Eşref Fakıbaba'ya, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na, Eyyübiye Belediye Başkanı Sayın Mehmet Ekinci'ye, Peten Turizm'den Sayın İffet Özgönül'e ve Dr. Mahmut Tolon'a araştırmalarımıza yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

BAR-OZ, G. ve NADEL, D (2013) "Worldwide large-scale trapping and hunting of ungulates in past societies." *Quaternary International*, Sayı 297, 1-7.

BARGE, O.-BROCHIER, J.E. ve CRASSARD, R. (2015) "Morphological diversity and regionalisation of kites in the Middle East and Central Asia" *Arabian Archaeology and Epigraphy*, Sayı 26, 162-176.

CHAMBRADE, M.-L. (2016) *Dynamique spatio-temporelle et Environnement des Sites Néolithiques précéramiques de Syrie intérieure. Archéologie et Préhistoire*. Université de Franche-Comté, <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00926596v1>, Doktora Tezi.

ÇELİK, B. (2014a) "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Dönem ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013", 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Gaziantep 02-06 Haziran 2014*, C. II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 311-328.

ÇELİK, B. (2014b) "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region where "T" Shaped Pillars are Discovered.", *Tüba-Ar*, Vol. 17, Ankara, 9-24.

ÇELİK, B. (2015a) "Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması", *Belgü, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Ankara, 79-99.

ÇELİK, B. (2016a) "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Dönem ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2014", 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Erzurum 11-15 Mayıs 2015*, C. II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 409-426.

ÇELİK, B. (2016b) "A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi.", *Documenta Praehistorica*, 43, Ljubljana, 421-428.

ÇELİK, B. (2017) "Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması, 2017" *Karadeniz*, Sayı 36, Ankara, 61-75.

ÇELİK, B. ve A. BİNGÖL (2016) "Şanlıurfa Province Central District Tektek Mountains Year 2015 Surface Survey." *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kars, Ek 1,1-20.

GÜLER, M. ve ÇELİK, B. (2015), "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları." *Belgü, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 1, Ankara, 75-102.

HOLZER, A.-AVNER, A.-PORAT, N.-HORWITZ, N.K. (2010) "Desert kites in the Negev desert and northeast Sinai: Their function, chronology and ecology" *Journal of Arid Environments*, Sayı 74, 806–817.

MADI, K. SEBA, H.-KHEDDOUCI, H. ve BARGE, O. (2017) " A Graph-based approach for Kite recognition " *Pattern Recognition Letters*, Sayı. 87, 186-194.

Resim 1. Kurt Tepesi ve Küçük Kösecik Batı Mevkii Tuzak Alanı.

Resim 2. Sarpdere Köyü Minzile Cimel Tuzak Alanı Kenar Taşları.

Resim 3. Halime Köyü Tuzak Alanında Balık Pulu Şeklinde İstiflenmiş Kenar Taşları.

Resim 4. Tosunlu (Rubi) Köyü Tuzak Alanında Ele Geçen Buluntular.

OKUL YÖNETİCİLERİNİN TEKNOLOJİ LİDERLİĞİ YETERLİKLERİ

TECHNOLOGY LEADERSHIP COMPETENCIES OF SCHOOL ADMINISTRATORS

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ КОМПЕТЕНЦИИ ЛИДЕРСТВА У СОТРУДНИКОВ АДМИНИСТРАЦИИ ШКОЛ

Rahman ÇAKIR* - Sayım AKTAY**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, ilkokul, ortaokul ve lise yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerini ortaya koymaktır. Bu ana amaç doğrultusunda, ilgili yöneticilerin teknoloji liderliği yeterliklerinin yönetici olarak görev yapma süreleri, memuriyet yılları, mezun oldukları okul, cinsiyetleri ya da görev yaptıkları kurum bölümü bakımından farklılık gösterip göstermemesi gibi boyutlar da incelenmiştir. Araştırma nicel bir çalışmadır ve tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırma Giresun il merkezindeki okullarda bulunan yöneticilerle gerçekleştirilmiştir. Araştırma için il merkezindeki ilkokul, ortaokul ve lise boyutunda müdür ve müdür yardımcısı olmak üzere tüm yöneticilere ulaşılmıştır. Araştırma 2017-2018 akademik yılının güz yarısında gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya toplam 33 ilkokul, 32 ortaokul ve 55 lise yöneticisi katılmıştır. Araştırma boyutunda veri toplamak için Köksal BANOĞLU tarafından geliştirilmiş ve 32 maddeden oluşan “Eğitim Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Yeterlikleri Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma ölçeği vizyoner liderlik, dijital çağ öğrenme kültürü, mesleki gelişimde mükemmellik, sistematik gelişim ve dijital vatandaşlık alt boyutlarından oluşmaktadır. Verilerin çözümlenmesinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ilkokul, ortaokul ve lise yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerinin hem genel olarak hem de sistematik gelişim dışında alt boyutlar bakımından iyi düzeyde olduğu görülmüştür. Okul yöneticileri dijital vatandaşlık boyutunda teknolojik liderliği bakımından en üst düzeydeyken sistematik gelişim boyutunda nispeten daha düşük düzeydedir. Her ne kadar kişisel özelliklere göre küçük farklılıklar olsa da, okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterlikleri

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi. GİRESUN
(rahmancakir@hotmail.com)

** Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi. MUĞLA
(sayimaktay@gmail.com)
DOI: 10.17498/kdeniz.361601

cinsiyet, okul türü, mesleki kıdem, yöneticilik deneyimi, yöneticilik görev türü, eğitim düzeyi, bilgisayar yeterliği ve internet kullanma durumları gibi değişkenler açısından da anlamlı bir fark oluşturmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul yöneticileri, teknoloji liderliği, teknoloji liderliği yeterlikleri.

ABSTRACT

The purpose of this research is to demonstrate the technology leadership competencies of primary, elementary and high school administrators. With this main aim, the dimensions of the leadership skills of the administrators have been examined in terms of factors such as the length of their duties as administrators, years of professional service, the school they graduated, their gender, or the institution they work in. The study is a quantitative study and is designed in a screening model. The research was carried out with the administrators in Giresun city center. For the research, primary school, elementary school and high school administrators and assistant administrators in the province center were reached. The research was conducted during the fall semester of the 2017-2018 academic year. A total of 33 primary school, 32 secondary school and 55 high school administrators participated in the research. The "Technology Management Leadership Qualifications Scale of Educational Administrators", which was developed by Köksal BANOĞLU and composed of 32 items, was used to collect data on the research. The research scale consists of visionary leadership, digital age learning culture, excellence in professional development, systematic development and digital citizenship sub-dimensions. The SPSS package program was used to analyze the data. As a result of the research, it has been seen that the technology leadership qualities of elementary school, elementary school and high school administrators are in good level both in terms of general and sub categories except systematic development. School administrators are at the highest level in terms of technological leadership in the digital citizenship dimension but at a relatively lower level in terms of systematic development. Although there are small differences according to personal characteristics, the leadership abilities of school administrators do not make a meaningful difference in terms of variables such as the length of their duties as administrators, years of professional service, the school they graduated, their gender, or the institution they work in, computer sufficiency, and internet use situations.

Key words: School Administrators, Technology Leadership, Technology Leadership Competencies

АННОТАЦИЯ

Целью этой статьи является демонстрация компетенций в области технологического лидерства у сотрудников администрации начальных и средних школ. Для этого были предусмотрены лидерские навыки целевой группы, срок службы в качестве администратора, стаж, пол, школа, которую

они окончили и т.п. В исследование применены модели скрининга. Исследование проводилось с менеджерами школ города Гиресуна. В него принимали участие все директора и заместителя начальных и средних школ. Опрос был проведён в осеннем семестре 2017-2018-го учебного года. В исследовании были привлечены работники администрация 33-х начальных и 55 средних школ. В исследовании был применён метод Кёкса Баноглу “Масштабы компетенций в области управленческих навыков”, которая состоит из 32-статей. Метод включает в себе следующие пункты: дальновидность лидера, культуру обладания цифровой техники, передовой опыт в области профессионального развития, систематическое развитие и т.н. дигитальное гражданство. Для анализа данных была использована программа SPSS. В результате исследования было установлено, что у сотрудников администрации школ, кроме навыков систематического и общего развития, все остальные навыки находятся на хорошем уровне. Лидеры школ находятся на самом высоком уровне с точки зрения технологического развития и дигитального гражданства. Относительно на низком уровне - систематического развития. Несмотря на небольшие различия в индивидуальных навыках, в лидерских способностях у работников администрации школ не наблюдаются значительные различия в таких пунктах, как управленческий опыт, управленческие навыки, уровень образования, достаточность знаний компьютера и статус пользователя интернетом.

Ключевые слова: сотрудники администрации школ, технологическое лидерство, технологические лидерские компетенции

1.Giriş

Günümüzde teknoloji hızlı bir biçimde gelişmekte ve bilgi miktarı artan bir biçimde çoğalmaktadır. Aynı zamanda teknoloji yelpazesi farklı alanları da içine alarak genişlemekte, bilgi ve iletişim alanında yadsınamaz yararlar sağlamaktadır. Teknoloji her alanda olduğu gibi eğitim alanında yararlanılabilecek alanlarda da yenilikler getirmektedir. Dolayısıyla eğitim kurumlarının da günümüz teknolojilerinden olanaklı olduğu ölçüde yararlanması bu kurumlarda görev yapan personelin yetkinliğini arttıracak gibi öğrencilerin de daha iyi öğrenmeler gerçekleştirmesini ve daha başarılı olmasını sağlayabilecektir.

Okullarda pozitif, kaliteli ve yenilikçi öğrenme ortamları oluşturmak konusunda okul yönetimi önemli bir söz hakkına sahiptir (Review of Teaching and Teacher Education, 2003). Ayrıca okul yöneticileri okullarda teknoloji konusunda da karar verici durumundadır. Okul yöneticilerinin okul için paylaşımlı geniş bir vizyon geliştirmeleri, okulun amaçları ve öncelikleri hakkında fikir birliği yapmaları, bireysel olarak da destek sağlamaları, bilişsel destek sağlamaları, davranış model olmaları, yüksek performans beklentileri, okul kültürünü sağlamlaştırma ve işbirlikli yapılar oluşturmaları gibi liderlik özellikleri okullarda teknolojinin eğitime nasıl entegre edileceği konusunda doğrudan etkili olmaktadır (Ng, 2008). Teknoloji entegrasyonu, teknoloji liderliği ve destek

hizmetleri gibi faktörler okul kültürünü dolaylı olarak etkilemektedir (Gürfidan, ve Koç, 2016). Bunun yanı sıra yöneticiler bilgi ve iletişim teknolojileri kaynaklarını etkili bir biçimde kullanarak kurumlarını geliştirirken diğer yandan da daha iyi bir yönetim sağlama şansına sahip olabilmektedir (ISTE, 2009). Bunların yanı sıra, okul müdürleri teknolojiyi entegre ederken birtakım zorluklarla da karşılaşabilmektedir. Bu zorluklar finansal problemler, teknoloji koordinatörlerinin ve bilgi iletişim teknoloji uzmanlarının kıtlığı, öğretmen eğitimi ve diğer problemlerdir (Adada, Shatila ve Mneymineh, 2017).

Eğitim ve öğretim etkinliklerinin başarılı olması, öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin yazılım, donanım ve bağlantıya sahip olmaları ile yakından ilgilidir (Department of Education, 2004). Bilgi ve iletişim teknolojilerini koordine yetkisi olan kişiler teknolojilerin planlama, yönetim ve öğretim gibi boyutların yanı sıra satın alma, bakım ve destek gibi alanlarda da liderlik rolleri üstlenebilmektedir (Lai, 2001). Dolayısıyla günümüzde iyice yaygınlaşmış olan bu teknolojiler eğitim ve öğretim etkinliklerinin yanı sıra yönetsel görevleri de zenginleştirici bir etki gücüne kavuşmuştur (Yee, 2000). Bu nedenle eğitim ve öğretim kurumlarında bilgi ve iletişim teknolojilerini eğitim ve öğretim etkinliklerine entegre etmek, yönetimi geliştirmek, öğretmen ve yöneticilerin bu teknolojileri kullanma özgüvenlerini arttırmak okulların daha nitelikli eğitim vermelerini sağlamaktadır ilgilidir (Department of Education, 2004). Örneğin, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ile yöneticilik arasında bir korelasyon bulunmuştur. Ayrıca, okul yöneticileri okullarda teknolojinin etkili bir biçimde kullanılmasını sağlayabilmektedir (Afshari, Bakar, Luan, Samah ve Fooi, 2009).

Bilgi ve iletişim teknolojileri eğitim kurumlarında yalnızca yöneticiler aktif olarak destekleyip kendisi de öğrendiği ve personelini desteklediği sürece etkili bir biçimde entegre edilebilmektedir (Wilmore ve Betz, 2000). Ayrıca öğrenme öğretme sürecinde teknolojiye geçiş sürecini desteklemesi bakımından müdürlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu nedenle birçok okul yöneticisi teknolojinin okullarda yer almasının öğretmen, öğrenme ve yönetim sürecini geliştirdiğini ve kolaylaştırdığının farkına varmış bulunmaktadır (Schiller, 2003). Okul yöneticilerinin okullardaki eğitim ve öğretim etkinliklerinin kalitesi konusunda önemli bir etken olduğu düşünüldüğünde (Dinham, 2005) okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterlikleri önem kazanmaktadır.

İlkokul, ortaokul ve lise yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerinin ortaya konması, günümüzün gelişen eğitim teknolojilerinden yararlanılma ve eğitim kurumlarının iyileştirilmesi gibi noktaların geliştirilmesi bağlamında önem arz etmektedir. Bu araştırmanın amacı, ilkokul, ortaokul ve lise yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerini ortaya koymaktır. Bu ana amaç doğrultusunda, ilgili yöneticilerin teknoloji liderliği yeterliklerinin yönetici olarak görev yapma süreleri, memuriyet yılları, mezun oldukları okul, cinsiyetleri ya da görev yaptıkları kurum bölümü bakımından farklılık gösterip göstermemesi gibi boyutlar da incelenmiştir.

2.Yöntem

İlkokul, ortaokul ve lise yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerini belirlemek amacıyla düzenlenen bu araştırmanın modeli tarama modeli olarak belirlenmiştir. Tarama modeli, halen var olan durumu olduğu şekli ile derinlemesine inceleme olanağı verdiği için seçilmiştir. Aşağıda araştırmanın evren ve örnekleme, verilerin toplanması ve çözümlenmesi aşağıda açıklanmıştır.

3.Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini 2017-2018 eğitim öğretim yılının güz döneminde Türkiye’de görev yapan ilkökul, ortaokul ve lise yöneticileri oluşturmaktadır. Ancak araştırma için örneklem alma yoluna gidilmiştir. Örneklem olarak Giresun il merkezi seçilmiştir. Dolayısıyla araştırma yalnızca Giresun il merkezindeki okullarda bulunan yöneticilerle sınırlıdır. Araştırma için il merkezindeki ilkökul, ortaokul ve lise boyutunda müdür ve müdür yardımcısı olmak üzere tüm yöneticilere ulaşılmıştır. Araştırmaya toplam 33 ilkökul, 32 ortaokul ve 55 lise yöneticisi katılmıştır. Araştırmaya katılmış olan okul yöneticilerinin kişisel bilgileri Tablo 1’de görülebilmektedir.

Tablo 1. Okul yöneticilerinin kişisel bilgileri

	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	22	18.2
Erkek	99	81.8
Okul Türü		
İlkokul	33	27.3
Ortaokul	32	26.4
Lise	56	46.3
Memurluk süresi		
15 Yıl altı	28	23.1
15 Yıl – 29 Yıl arası	66	54.5
30 Yıl ve üstü	27	22.3
Yöneticilik süresi		
5 Yıl ve altı	52	43.3
6 Yıl ve üstü	68	56.7
Yöneticilik türü		
Müdür	38	31.4
Müdür Yardımcısı	83	68.6
Bilgisayar yeterliği		
Orta	46	38.0
İyi	75	62.0

Mezun olunan okul		
Eğitim Fakültesi	61	50.4
Lisansüstü	16	13.2
Diğer	44	36.4
İnternet kullanımı (Günlük)		
2 Saat ve altı	40	33.3
3-4 Saat	48	40.0
5 Saat ve üstü	32	26.7

Okul yöneticilerinin kişisel verileri incelendiği zaman, erkek yöneticilerin nispeten daha fazla olduğu, lise yöneticilerinin biraz daha fazla bulunduğu ve yöneticilerin çoğunluklu olarak 15-29 yıl arası görev yapan kişilerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca, yöneticilik süresi bakımından 5 yıl altı ve üstü olarak dengeli bir dağılım izlendiği, çoğunlukla müdür yardımcısının yer aldığı, bilgisayar yeterlikleri bakımından çoğunlukla iyi oldukları görülmektedir. Okul yöneticilerinin çoğunlukla Eğitim Fakültesi mezunu olduğu ve günlük olarak çoğunlukla 4 saat ve altı miktarda internet kullandıkları görülmektedir.

4.Veriler ve Toplanması

Araştırma boyutunda veri toplamak için Köksal BANOĞLU tarafından geliştirilmiş ve 32 maddeden oluşan “Eğitim Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Yeterlikleri Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma ölçeği vizyoner liderlik, dijital çağ öğrenme kültürü, mesleki gelişimde mükemmellik, sistematik gelişim ve dijital vatandaşlık alt boyutlarından oluşmaktadır. Araştırma verileri 2017-2018 akademik yılının güz yarıyılında toplanmıştır.

5.Verilerin Çözümlemesi

Verilerin çözümlemesinde SPSS (22. sürüm) istatistik paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde frekans, yüzde ve aritmetik ortalamanın yanı sıra gruplar arası puanların karşılaştırılması için parametrik testlerden yararlanılmıştır. Araştırmanın bulgularına uygun olarak araştırma bağlamında önerilerde bulunulacaktır. Bu bağlamda, ikili gruplar arası ortalama karşılaştırması için “bağımsız gruplar arası t-testi”, ikiden fazla grupların karşılaştırmalarında ise “tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi” uygulanmıştır. Varyans analizi sonrasında ortaya çıkan farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla (Post-Hoc) Tukey HSD testi kullanılmıştır. Ölçeğin istatistiksel analizlerinde anlamlılık düzeyi “.05” olarak benimsenmiştir.

6.Bulgular

İlkokul, ortaokul ve lise yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerini belirlemeyi amaçlayan bu araştırmanın bulguları bu bölümde verilmiştir.

Teknoloji liderliği yeterlik durumu

İlkokul, ortaokul ve lise yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterlikler durumları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Yöneticilerin teknoloji liderliği yeterlik durumları

Yöneticilik türü	Puan ortalaması
İlkokul	3.92
Ortaokul	4.03
Lise	3.79
Genel	3.89

Okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterlikleri incelendiği zaman en çok ortaokul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerinin yüksek olduğu görülmektedir. İlkokul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterlikleri nispeten daha az olup en az düzeyde olan ise lise yöneticilerinin teknolojik liderlik yeterlikleridir. Ancak okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerinin genel olarak “büyük oranda” yeterli olduğu söylenebilir (Ort.=3.89). Teknoloji liderliği yeterliklerinin alt boyutları bağlamındaki bulgular ise Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Yöneticilerin teknoloji liderliği yeterlik durumları

Alt Boyutlar	Puan ortalaması
Vizyoner liderlik	3.77
Dijital çağ öğrenme kültürü	4.06
Mesleki gelişimde mükemmellik	3.92
Sistematik gelişim	3.42
Dijital vatandaşlık	4.26

Okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterlikleri alt boyutlarından aldıkları puanlar incelendiği zaman en yüksek puanı dijital vatandaşlık ve dijital çağ öğrenme kültürü yeterlik alanlarından aldıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra en az puanı ise sistematik gelişim ve vizyoner liderlik alanlarından almışlardır.

7.En çok ve en az gerçekleşen teknoloji liderliği yeterlikleri

İlkokul, ortaokul ve lise yöneticileri tarafından en çok ve en az çok gerçekleştirilen yeterlikler Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. En çok ve en az gerçekleşen yeterlikler

		Ortalama
En Az	Okulda çalışacak ücretli öğretmenlerin öğretim etkinliklerinde teknolojiyi etkin kullanma becerisine sahip kişilerin arasından belirlenmesi için çaba harcarım.	3.24
	Okulun teknoloji ihtiyaçları için ayrı bir bütçe oluşturmaya çalışırım.	3.31
	Okulda, teknoloji kullanım düzeyine ilişkin nicel ve nitel veriler toplanmasını sağlarım.	3.47
En Çok	Okul bilişim sistemindeki yetki ve veriye erişim izinlerinin öğretmen, öğrenci ve idarecilere amacına uygun şekilde dağıtılmasını sağlarım.	4.42
	Öğrenme faaliyetlerinde, dijital araçlara ve teknolojiye erişim imkânı açısından okuldaki herkesin eşit hakka sahip olmasını sağlarım.	4.34
	Öğrencilerin teknolojik araçları kullanarak gerçekleştirdiği olumsuz davranışları yakından takip edip karşı önlemler alınmasını sağlarım.	4.23

Okul yöneticilerinin teknolojik liderlik yeterlikleri bağlamında en az gerçekleşen yeterliklerinin, ücretli öğretmenlerin seçiminde teknoloji yeterliğini göz önünde bulundurma, okulun teknolojik gereksinimleri için ayrı bütçe oluşturma ve okulun teknoloji kullanım düzeyine ilişkin veriler toplama biçimindeki yeterlikler olduğu görülmektedir. En çok gerçekleşen yeterliklerin ise okul bilişim sistemindeki yetki ve veriye erişim izinlerinin uygun şekilde dağıtılması; dijital araçlara ve teknolojiye erişimin eşit bir biçimde sağlanması; öğrencilerin teknolojik araçları kullanarak gerçekleştirdiği olumsuz davranışlara karşı önlemler alınması olduğu belirlenmiştir.

Kişisel özellikleri bakımından okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterlikleri

İlkokul, ortaokul ve lise yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerinin cinsiyetlerine göre fark edip etmediği incelendiğinde, (Erkek:3.87; Kadın:3.97) teknoloji liderliği yeterlikleri bağlamında farklılık göstermediği görülmüştür ($t(119) = -.713, p=.477$). Yöneticilerin görev yaptıkları okul türü bağlamında incelemeler yapıldığında, görev yapılan okul bağlamında da (İlkokul:3.92; Ortaokul:4.03; Lise:3.79) teknoloji liderliği yeterliklerinin farklılık göstermediği bulunmuştur ($F(2,118)=1.896, p=.155$). Bunun yanı sıra, okul yöneticilerinin mesleki kıdemlerine göre (15 yıl altı:4.01; 15-29 yıl:3.79; 30 yıl ve üstü: 3.99) de teknoloji liderliği yeterlikleri farklılık göstermemektedir ($F(2,118)=1.964, p=.145$).

İlkokul, ortaokul ve lise yöneticilerinin yöneticilik deneyimlerinin teknoloji liderliği yeterliklerine etki edip etmediği araştırılmıştır. Yapılan analizlerde

deneyime göre (5 yıl ve altı:3.89; 6 yıl ve üstü:3.90) teknoloji liderliği yeterlikleri farklılık göstermemektedir ($t(118) = .089, p=.929$). Okul yöneticilerinin görev türüne göre (Müdür:3.92; Müdür yardımcısı:3.88) de teknoloji liderliği yeterlikleri farklılık göstermemektedir ($t(119) = .381, p=.704$). Yöneticilerin mezun oldukları okul türünün belirleyici bir etken olup olmadığı incelendiğinde, okul türünün (Eğitim Fakültesi:3.94; Lisansüstü:3.61; Diğer:3.91) belirleyici olmadığı görülmüştür ($F(2,118)=2.163, p=.120$). Bilgisayar yeterlikleri bağlamında yapılan analizler incelendiğinde bilgisayar yeterliğinin (Orta:3.82; İyi:3.93) teknoloji liderliği yeterlikleri bakımından etkili olmadığı bulunmuştur ($t(119) = -1.099, p=.274$). Son olarak ilkokul, ortaokul ve lise yöneticilerinin internet kullanım yoğunlukları incelendiğinde, internet kullanım yoğunluğunun (2 saat ve altı:3.87; 3-4 saat:3.83; 3 saat ve üstü:4.00) teknoloji liderliği yeterlikleri bağlamında farklılık göstermediği bulunmuştur ($F(2,117)=.817, p=.444$). Dolayısıyla yapılan analizlerde, kişisel özelliklerin okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterlikleri bağlamında etkili bir faktör olmadığı bulunmuştur.

Sonuç ve Tartışma

Araştırma sonucunda en çok dikkat çeken bulgu ilkokul, ortaokul ve lise yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerinin hem genel olarak hem de sistematik gelişim dışında alt boyutlar bakımından iyi düzeyde olmasıdır. Benzer biçimde, Ergişi (2005) tarafından yapılan araştırmada Kırıkkale ilindeki ilkokul ve ortaokul yöneticilerinin bilgisayar ve diğer bilgi teknolojilerini tanıyıp kullanma ile okullarında bilgi teknolojilerinin etkin bir biçimde kullanılmasını sağlama boyutunda kendilerini yeterli olarak gördükleri ortaya çıkmıştır. Eren Şişman (2010) 16 il merkezindeki ilköğretim müdürleriyle yaptığı çalışmada ilköğretim okul müdürlerinin eğitim teknolojilerinin sağlanması ve kullanılması bağlamında yüksek düzeyde liderlik davranışları sergiledikleri ortaya çıkmıştır. Banoğlu (2011), İstanbul ilindeki okul müdürlerinin teknoloji liderlik yeterliklerinin yüksek düzeyde olduğunu bulmuştur. Sincar ve Aslan (2011) ise tamamlayıcı bir biçimde, ilköğretim okulu yöneticilerinin, teknoloji liderliği rolleri olan insan merkezlilik, vizyon ve iletişim ve iş birliği rollerini kısmen, destek rolünü yeterince sergiledikleri bulmuştur.

Ünal, Uzun ve Karataş'ın (2015) Hacıfazlıoğlu, Karadeniz ve Dalgıç (2011a) tarafından geliştirilmiş olan teknoloji liderliği özyeterlik ölçeği kullanılarak Türkiye'nin bir ilinde farklı eğitim kurumlarından yöneticilerle yapılan çalışmanın sonucu yine benzer çıkmıştır. Yine aynı ölçek yoluyla, Görgülü, Küçükali ve Ada (2013) Konya ilindeki yöneticilerin teknoloji liderliği özyeterliklerinin çoğunlukla yeterli olduğu, Yorulmaz ve Can (2016) Muğla ilindeki ilkokul ve ortaokul yöneticilerinin teknoloji liderliği özyeterliklerinin yüksek olduğunu, Bülbül ve Çuhadar (2012) Tekirdağ'da ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarındaki yöneticilerin teknoloji liderliği yeterliklerinin yüksek düzeyde olduğunu bulmuştur. Sezer ve Deryakulu (2012) tarafından 21 ilde gerçekleştirilen bir diğer çalışmada, okul yöneticileri, teknoloji liderliği rollerine ilişkin görevleri yüksek düzeyde yerine getirdiklerini belirtirken, benzer biçimde, öğretmenler de okul yöneticilerinin

teknoloji liderliği rollerini yüksek düzeyde yerine getirdiklerini belirterek onları desteklemiştir. Kör, Erbay ve Ergin de (2016), Çorum ilindeki okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerinin iyi düzeyde olduğunu bulmuştur.

Üniversite yöneticileri ile yapılan bir çalışmada (Şahin, Demir, Bilen, 2016), akademik ve idari yöneticilerin teknolojik liderlik konusunda kendilerini kısmen ile yeterli düzeyde yeterli gördüklerini bulmuştur. Eren ve Kurt (2011), Eskişehir il merkezindeki ilköğretim okullarıyla gerçekleştirdikleri nitel bir çalışmada, okul müdürlerinin çoğunun eğitim teknolojilerinin kullanımıyla ilgili stratejik hedeflerinin olduğunu ve öğretmenleri hizmet içi eğitimlere yönlendirerek onların teknoloji kullanımını teşvik ettikleri ortaya çıkmıştır. Hacıfazlıoğlu, Karadeniz ve Dalgıç'ın (2011b) okul yöneticilerinin teknoloji liderliği ile ilgili metafor çalışmasında dönüşümcü liderlik, vizyoner liderlik, öğrenme kültürü, sistematik gelişim ve yansıtıcı uygulama biçiminde görüşler ortaya çıkmıştır. Alanyazın genel olarak incelendiğinde, okul yöneticilerinin teknoloji liderlik yeterliklerinin genel olarak yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Yapılan araştırmada, okul yöneticileri dijital vatandaşlık boyutunda teknolojik liderliği bakımından en üst düzeydeyken sistematik gelişim boyutunda nispeten daha düşük düzeyde olduğu bulunmuştur. Her ne kadar kişisel özelliklere göre küçük farklılıklar olsa da, okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterlikleri cinsiyet, okul türü, mesleki kıdem, yöneticilik deneyimi, yöneticilik görev türü, eğitim düzeyi, bilgisayar yeterliği ve internet kullanma durumları gibi değişkenler açısından da anlamlı bir fark oluşturmamaktadır. Görgülü, Küçükali ve Ada (2013) da çalışmasında yöneticilerin teknoloji liderliği özyeterliklerinin okul türü, mesleki kıdem ve cinsiyetlerine göre değişmediğini bulmuştur. Can (2008) ve Şişman Eren de (2010) cinsiyet ve kıdemin etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ancak bir çalışmada müdürlerin müdür yardımcılara göre daha yüksek teknolojik liderlik özyeterlik algısına sahip olduğu ortaya çıkmıştır (Görgülü, Küçükali ve Ada, 2013).

Genel olarak araştırma sonucu ve alandaki araştırmalar incelendiği zaman okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerinin genel olarak iyi düzeydedir. Ayrıca okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterlikleri cinsiyet vb. değişkenler tarafından fazla değişiklik göstermediği görülmektedir. Bununla beraber, gelecekte daha geniş ölçekte çalışmalar gerçekleştirilerek okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterlikleri incelenebilir.

KAYNAKÇA

ADADA, N., Shatila, A. ve Mneymineh, N. M. (2017). Technology Leadership: Bridging the Gap between Problems and Solutions in Lebanese Schools. Ronald A. Styron, Jennifer L. Styron. (Ed.), Comprehensive Problem-Solving and Skill Development for Next-Generation Leaders içinde (s. 293-312). USA: İgi Global.

AFSHARİ, M., Bakar K.A., Luan W.S., Samah B.A., ve Fooi, F.S. (2009) Technology and school leadership, Technology. Pedagogy and Education, 18(2), 235-248.

BANOĞLU, K. (2011). School principals' technology leadership competency and technology coordinatorship. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 11(1), 208–213.

BANOĞLU, K. (2012). "Eğitim Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Yeterlikleri Ölçeğinin" Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 43–65.

BÜLBÜL, T., ve ÇUHADAR, C. (2012). Okul yöneticilerinin teknoloji liderliği öz-yeterlik algıları ile bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik kabulleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 474-499.

CAN, T. (2008). İlköğretim okulları yöneticilerinin teknolojik liderlik yeterlilikleri. 8. Uluslararası Eğitim Teknolojileri Konferansı, 6-9 Mayıs 2008 (ss. 1053-1057). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Department of Education. (2004). White paper on e-education: Transforming learning and teaching through information and communication technologies. Pretoria, Republic of South Africa.

https://www.gov.za/sites/default/files/26734_1.pdf

DINHAM, S. (2005). Principal leadership for outstanding educational outcomes. *Journal of Educational Administration*, 43(4), 338–356.

EREN, E. - KURT, A. A. (2011). İlköğretim okul müdürlerinin teknoloji liderliği davranışları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011(8), 219-238.

EREN-ŞİŞMAN, E. (2010). İlköğretim okul müdürlerinin eğitim teknolojilerini sağlama ve kullanmada gösterdikleri liderlik davranışları. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Anadolu üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

ERDEN, H., ve ERDEN, A. (2007). Teachers' perception in relation to principals' technology leadership: 5 primary school cases in Turkish Republic of Northern Cyprus.

ERGİŞİ, K. (2005). Bilgi teknolojilerinin okulda etkin kullanımı ile ilgili okul yöneticilerinin teknolojik yeterliklerinin belirlenmesi (Kırıkkale ili örneği). *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

GÖRGÜLÜ, D., KÜÇÜKALİ, R., ADA, Ş. (2013). Okul Yöneticilerinin Teknolojik Liderlik Öz Yeterlilikleri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 3(2), 53-71.

GÜRFİDAN, H., ve KOÇ, M. (2016). Okul Kültürü, Teknoloji Liderliği ve Destek Hizmetlerinin Öğretmenlerin Teknoloji Entegrasyonuna Etkisi: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi. *Eğitim ve Bilim*, 41(188), 99-116.

HACİFAZLIOĞLU, Ö., KARADENİZ, Ş. DALGIÇ, G. (2011a). Eğitim yöneticileri teknoloji liderliği öz-yeterlik ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, 2(2), 145-166.

HACİFAZLIOĞLU, Ö., KARADENİZ, Ş., DALGIÇ, G. (2011b). Okul yöneticilerinin teknoloji liderliğine ilişkin algıları: metafor analizi örneği. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi-Journal of Educational Sciences Research*, 1(1).

ISTE (2009). Iste Standards for Administrators. <http://www.iste.org/standards/for-administrators> adresinden 11.10.2017 tarihinde alınmıştır.

LAI, K. W. (2001). E-Learning. Teaching and professional development with the Internet. Dunedin, New Zealand: University of Otago Press.

NG, W. L. (2008). Transformational leadership and the integration of information and communications technology into teaching. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 17(1), 1-14.

Review of Teaching and Teacher Education (2003). Australia's teachers: Australia's future advancing innovation, science, technology and mathematics main report, DEST, Canberra.

SCHILLER, J. (2003). Working with ICT: Perceptions of Australian principals. *Journal of Educational Administration*, 41(2), 171-185.

SEZER, B., ve DERYAKULU, D. (2012). İlköğretim Okul Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Rollerine İlişkin Yeterlilikleri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 2(2), 74-92.

SCHILLER, J. (2003). Working with ICT perceptions of Australian principals. *Journal of Educational Administration*, 41(2), 171-185.

SİNCAR, M., ve ASLAN, B. (2011). İlköğretim Öğretmenlerinin Okul Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Rollerine İlişkin Görüşleri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 10(1).

ŞAHİN, C., DEMİR, F., ve BİLEN, Ö. (2016). Üniversite Yöneticilerinin Kurumlarındaki Eğitim Teknolojilerini Yönetme Becerilerinin İncelenmesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(1).

ÜNAL, E., UZUN, A. M., ve KARATAŞ, S. (2015). An examination of school administrators' technology leadership self-efficacy. *Croatian Journal of Education-Hrvatski Casopis Za Odgoj I Obrazovanje*, 17(1), 195-215.

WILMORE, D., & BETZ, M. (2000). Information technology and schools: The principal's role. *Educational Technology and Society*, 3(4), 12-19.

YEE, D. (2000) 'Images of school principals' information and communications technology leadership'. *Technology, Pedagogy and Education*, 9(3), 287-302.

YORULMAZ, A., ve CAN, S. (2016). The Technology Leadership Competencies of Elementary and Secondary School Directors. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 11(1), 47-61.

MODERNİZME ÇOK YÖNLÜ BİR ELEŞTİRİ VE FRANKFURT OKULU

MODERNISM IS A VERSATILE AND FRANKFURT SCHOOL OF CRITICISM

КРИТИКА МОДЕРНИЗМА И ФРАНКФУРТСКАЯ ШКОЛА

Sevra FIRINCIOĞULLARI*

ÖZ

Bu çalışma Frankfurt Okulunun çalışma ve eleştiri alanlarını tanıtarak, okulun genel yaklaşımı içinden bir modernizm eleştirisi amaçlamaktadır. Çalışma içinde Frankfurt Okulu'nun doğuşuna, okul içindeki düşünürlere ve modernizme yönelik genel eleştiri noktalarına yer verilmiştir. Bunlar aydınlanma, aklın yozlaşması, pozitivism, kitle endüstrisi, kapitalizm ve totalitarizm eleştirilerini içermektedir. Eleştiri noktalarının tümünün çıkış noktası okul üyelerinin modernizme yönelik yaklaşımlarından köklenmiştir. Çalışma genel olarak Frankfurt Okulu'nun modernizm eleştirisi üzerinden biçimlense de okulun önde gelen isimleri Adorno ve Horkheimer'in görüşleri çalışma içinde geniş yer tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Kapitalizm, Kitle Endüstrisi, Totalitarizm

ABSTRACT

In this study, we aim to introduce the work and criticism domains of Frankfurt School and make a criticism of modernism within the general scope of the School. In the study are there the birth of Frankfurt School, the thinkers and general critical approaches. These include criticism of enlightenment, corruption of the mind, positivism, mass industry, capitalism and totalitarianism. The starting point of all criticism is the approaches of the members of the School. Although the study mainly focuses upon criticism of modernism by Frankfurt School, the ideas of Adorno and Horkheimer, the leading figures of the School, are discussed and outlined extensively.

Key words: Modernism, Capitalism, Mass industry, The Corruption of The Mind, Totalitarianism.

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. ERZİNCAN
(sevra.firincioğullari@erzincan.edu.tr)
DOI: 10.17498/kdeniz.334717

АННОТАЦИЯ

Это исследование нацелено на критику модернизма, пользуясь общими подходами изучения и критики Франкфуртской школы. В исследовании были включены примеры мыслителей указанной школы в отношении критики модернизации. К ним относятся критика просветления, умственной коррупции, позитивизма, массового индустриализма, капитализма и тоталитаризма. Все критические моменты основываются на высказываниях членов школы по поводу модернизации. Не смотря на то, что исследование основано на критике модернизма во Франкфуртской школе, в нём, в основном, использованы широко распространённые взгляды ведущих представителей этой школы - Адорно и Хоркхаймера.

Ключевые слова: модернизм, капитализм, массовые отрасли, тоталитаризм.

“Aklın öz-yıkımı sadece tarihsel olarak tesadüfi bir olay değil, aynı zamanda Batı akılcılığının temelinde yatan tahakküme yönelmenin nihai bir sonucudur”
(Seyla BENHABİB)

Modernizme ilişkin en geniş analiz ve eleştirilerin yapıldığı gelenek olarak bilinen Frankfurt Okulu 1923 yılında, Frankfurt'ta kurulmuştur. 1933 yılında faşizmin yükselişe geçmesiyle Almanya'dan sürgün edildikten sonra, Amerika'ya yerleşen ancak sonrasında, Frankfurt'ta yeniden kurulan Sosyal Araştırma Enstitüsü çevresinde toplanan kimi düşünürlerin meydana getirdiği çağdaş akım ya da hareketin adı olarak bilinmektedir. Okulun kurucusu Felix Weil adında sol görüşleriyle tanınan bir doktora öğrencisidir. Rus devriminin etkisindeki bu öğrencinin kurucusu olduğu bu okulun müdürlüğünü sonraki yıllarda Max Horkheimer devralmıştır.

İlerleyen süreçte Horkheimer, Enstitü'nün uğraşacağı konuları daha açık olarak belirtir: “toplumun ekonomik hayatı ile bireyin psikolojik gelişimi ve dar anlamıyla kültürel değişmeler arasındaki karşılıklı ilişkiler (burada kültürden anlaşılan, sadece bilimin tinsel içeriği, sanat ve din değil, hukuk, adetler, moda, kamuoyu, spor, eğlenme-dinlenme biçimleri, yaşam tarzı v.b olgulardır) ... Horkheimer'le birlikte Enstitü'de yeni bir kadro oluşur. Bunlar arasında en etkili olanlar, Heidegger'in eski asistanı, felsefeci Herbert Marcuse, psikanalist Erich Fromm, edebiyat sosyolojisi alanında çalışan Leo Löwenthal ve iktisatçı Pollock'tur. Adorno'da kısa bir süre sonra Enstitü'ye girer. 1934'te Enstitü'nün ABD'ye göç etmesinden sonra bu kadroya iki siyasal bilimci katılacaktır: Otto Kirchheimer ve Franz Nuemann. Frankfurt Okulu ya da “Eleştirel Teori” olarak bilinen düşünceler toplamı, bu kadronun, en çok da Horkheimer, Adorno ve Marcuse'nin ürünüdür. (Koçak, 2013: 9, 11).

Okul, Aydınlanma düşüncesinin ve modernlik eksenli yapıların eleştirel çözümlenmesini yapan, sosyal ve entelektüel yaşamın çeşitli yönlerini eleştiren, felsefe ve sosyal bilimler arasında bağ kurmaya çalışan, toplumun ekonomik temeli

ile düşünsel yapısı arasındaki etkileşime önem veren Ortodoks olmayan Marksist yönelimli felsefe geleneğini tanımlar. Okulun önemli üyeleri arasında; Sosyolog ve sosyal psikolog olan Max Horkheimer, filozof, sosyolog ve psikolog olan Theodor Adorno, psikanalist ve sosyal psikolog olan Herbert Marcuse, edebiyat eleştirmeni Walter Benjamin, sosyolog ve filozof olan Jürgen Habermas bulunmaktadır' (Cevizci, 2005; 732)

Eleştirel Teori olarak da bilinen okulun ele aldığı konuların, modernizmin genel krizleri ve açmazları etrafında birleştiğini söylemek mümkündür. Eleştirel Okul olarak da bilinen geleneğin ele aldığı konular içinde faşizm, nazizm, burjuva toplumunun analizi, devlet yapısı, ekonomi, kapitalizm, totaliter rejimler, bilim, teknik, ideoloji, teknoloji, sanat, edebiyat, modern çağda birey ve bireyi baskı altına alan mekanizmalar gibi konular yer almaktadır.

Frankfurt Okulunun çalışma ve araştırma konuları çok çeşitlidir. İnterdisipliner bir çatıda birleşmiş bir entelektüel hareket olması itibariyle çok yönlü olan okulun çalışma alanlarını en genel kapsamda dört başlık altında toplamak mümkündür. Modern çağın genel sorunlarının eleştirisi çerçevesinde biçimlenen söz konusu alanlar genellikle, kültür endüstrisi eleştirisi, aydınlanma eleştirisi, modernizm eleştirisi, pozitivizm eleştirisi başlıkları altında tartışılmaktadır. "2. Dünya Savaşı yıllarının Frankfurt Okulu üzerinde derin etkileri olmuştur. Savaş yılları Okul üyelerinin kuram ve eylemle ilgili düşüncelerinde radikal değişikliklere ve Enstitü üyeleri arasında parçalanmalara ve uzaklaşmalara yol açtı. Hitler'in Almanya'da iktidara gelişiyle birlikte Enstitü kapatılmış ve üyelerinin birçoğu farklı güzergahlar izleyerek ... yeniden çalışmaya başlamıştır. Adorno ve Horkheimer tarafından savaş yıllarında yazılan ve 1947'de yayımlanan Aydınlanmanın Diyalektiği, Frankfurt Okulu'nun temel tartışma noktalarını açığa koymuştur. Frankfurt Okulu'nun yapıtlarından olan Aydınlanmanın Diyalektiği ile birlikte Horkheimer ve Adorno'nun vurgusu kapitalizm eleştirisinden genel olarak Batı uygarlığı eleştirisine doğru kaymaya başlamıştır. Bu çalışmada, aklın doğadan özgürleşmesini vurgulayan modern aydınlanma ve ilerleme düşüncesinin ve pratiğinin dünyayı, insanı, doğayı bir nesnelere dizesine ve tahakkümünün aygıtları olan bir alana dönüştürdüğü tartışılmıştır. Araçsal rasyonelliğin yükselişi Frankfurt Okulu düşünürlerine göre hiçbir biçimde gerçek özgürlüğü arttırmadı, tam tersine köle - efendi ilişkisindeki diyalektikten dolayı insanın doğa üzerindeki efendiliği giderek insanın doğayla bağlantısını yitirmesine ve toplumsal ve özneler arasındaki ilişkileri de yöneten doğal nesneliliğin buyrukları tarafından köleleştirilmesiyle sonuçlandı (Therbon, 2006: 11).

Frankfurt okulu, 1. Dünya Savaşı'yla açılıp Soğuk Savaş'la kapanan bir çağın ürünüdür. Dünya kapitalizminin bölgesel kayıplar verdiği ama yine de bunalımlardan deri değiştirerek, yeniden yapılanarak, güçlenerek çıktığı bir çağdır bu. "Can çekişen kapitalizm" teorilerinin, gerçekten can çekişmekte olan eski liberal kapitalizmle birlikte silinip gittiği bir çağ. Dünya değişmemiş, ama rekabetçi kapitalizm örgütlü tekelleri kapitalizme dönüşmüştür. Kendisiyle birlikte emek-

sermaye ilişkilerini, işçi hareketini, devrimci teoriyi de dönüştürerek (Therborn, 2006:7)

1.Pozitivizm Eleştirisi

Eleştirel Teori'nin pozitivizme yaklaşımı, sosyal bilimlerin, doğa bilimlerinin yöntem ve tavrını benimsemesi bu yönüyle insan dünyasının karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü görememesi, modern dönemde bireyin yitimi, farklılıkların silikleşmesi, tek tipleşme, kitle kültürü ile sistemin zihinlerde meşrulaştırılması, faşizm dolayısıyla Aydınlanma'nın kendini yok edişi paralelinde ilerler. Özünde Eleştirel Teori'nin bu tartışmaları aydınlanmaya ve onun yarattığı tahakküm içeren tüm kurumlara yöneliktir. Özellikle *Aydınlanma'nın Diyalektiği*'nde Adorno ve Horkheimer'in üzerinde durduğu ana tema, "Aydınlanma'nın kendini imha etmesi", yani, olguların, eleştirel, olumsuzlayıcı bir şekilde ele alınması olarak alınan aklın, pozitivist bilim felsefesi ve bilimsel düşünceyle ulaşılan 'yanlış bedahat' yoluyla yok edilmesi. Bu modern bilimsel bilinç, insanlığın hakikaten insansal bir duruma gelme yerine, yeni bir tür barbarlığa batmasının' bir sonucu olarak kültürel çöküşün esas kaynağı şeklinde ele alınmalıydı. Böylece kitabın ilk kısmında pozitivizmin eleştirisine gidilmişti ve bu eleştiri, burada bir bilim ve teknoloji eleştirisiyle ilişkilendirildi ki, bu da, bunların 'ideolojiler' olarak (yeni egemenlik biçimlerinin kurulmasını mümkün kılan ve yardımcı olan ideolojiler) ele alınmasını öndelemektedir" (Bottomore, 1997: 18).

Pozitivizm eleştirisi, (ya da daha iyi bir deyimle 'bilimciliğin'), yeni bir egemenlik biçimi, geç kapitalist ya da daha geniş olarak, yirminci yüzyılın ileri endüstriyel toplumlarının niteliği olarak 'bilimsel ve teknolojik rasyonalitenin' eleştirel bir belirlenimiyle karışmıştı. Bu Frankfurt Okulu'nun [...] ideoloji eleştirisi üzerine büyüyen vurgusunun bir yanındı. 1944'de değin Horkheimer ve Adorno şöyle tartışıyorlardı: Bacon tam olarak kendisinden sonra gelen bilimin ruhunu yakaladı. İnsan zekası ve şeylerin doğası arasında hayal ettiği mutlu evlilik ataerkil bir evlilikti: Hurafeleri yenilgiye uğratan zeka, büyüü bozulmuş doğaya hükmetmelidir. Bilgi, ki güçtür, ne varlıkları köleleştirmesine ne de dünyanın efendilerine yumuşak başlı boyun eğişinde bir sınır tanır (Therborn, 2006: 29). "Özerkliği kalmayan akıl bir araç haline gelmiştir... Akıl bütünüyle toplumsal sürece boyun eğmiştir. Aklın araçsal değeri, doğa ve insan üzerinde egemenlik kurulmasında oynadığı rol, tek ölçüt durumundadır (Horkheimer, 2013: 67)

Frankfurt Okulu'nun pozitivizm eleştirisinin en genel kapsamda, akıl, aydınlanma, doğanın nesneleştirmesi, faşizm, totalitarizm, Nazizm ve kitle endüstrisi üzerinden biçimlendiği söylenebilir. Okulun ileri gelenlerinin pozitivizme yönelik eleştirileri ve bu perspektifle biçimlenmiş yaklaşımlarının modernizmin akılcılığının yarattığı yıkıcılığa yönelik olduğunu belirtmek mümkündür. Genel anlamda yükselen akıl çağında, aşırı akılcılığın köklerindeki yozlaşmayı modern çağa dönük eleştirilerinin tümüne yaydıkları da söylenebilir.

Eleştirel teorisyenlere göre faşizmin de köklerini bulduğu bu tahakküm süreci, doğanın tüketilmesi ve boyun eğdirilmesi düşüncesinden başlayarak, insan ilişkilerine, yani insanın hem eşyaya hem doğaya hem de insana davranış

biçimlerinde görünmeye başlar ve doruk noktasını faşist diktatörlüklerde bulur. Faşizm, düşünce tarihinde Bacon'la başlayan tahakkümün kültür ve bilgiyle olumladığı aydınlanmanın amacının da gerçeğidir. Ana suçlu, pazar ve üretim ilişkileri değil, ama doğa bilimleri ve onun epistemolojideki ampirist kopyasıdır (Therborn, 2006: 37).

Pozitivizm ve ampirizm eleştirisi toplumsal teori için alternatif bir epistemoloji ve metodoloji geliştirme girişimi, Horkeimer'in 1937'deki geleneksel eleştirel teori denemesinden, 1969'daki pozitivizm tartışmasına kadar, yalnızca bir temel sunmakla kalmayıp, Frankfurt Okulu'nun otuz yıllık toplum(sal) teorisinin geniş bir parçasını oluşturur... Okulun eleştirisi üç ayrı boyuta sahiptir:

*İlkin pozitivizm toplumsal hayatın doğru bir şekilde kavramsallaştırılması ve anlaşılmasını sağlamayan ve sağlayamayan, yetersiz ve yanlış yönlendirici bir yaklaşımdır.

*İkincisi, pozitivizm yalnızca var olana katılmakla var olan siyasal düzeni kutsallaştırır, radikal herhangi bir değişikliği engeller ve siyasal dinginciliğe sürükler.

*Üçüncüsü pozitivizm içsel olarak yeni bir egemenlik biçimini, yani 'teknokratik egemenliği' destekleme ve üretmeye bağımlıdır ve bu süreçlerde temel bir etmen olmaktadır" (Bottomorre, 1997: 29).

2. Modernizm Eleştirisi, Frankfurt Okulu ve Theodor Ludwig Wiesengrund Adorno

Frankfurt Okulu içinde modernizme yönelik bilinen en derin analiz Theodor Adorno'ya aittir. Adorno okul içinde çalışma alanları en geniş filozoflardan biri olarak bilinmekle birlikte modern çağa özgü krizi bir çok yönüyle ele alan ve temellendiren kişi olarak da bilinmektedir.

Adorno, dinini değiştirip Katolikleşerek Almanlaşmış Yahudi bir şarap tüccarı olan Oscar Wiesengrund ile Cenovalı bir aileden olan profesyonel ses sanatçısı Maris Calvelli – Adorno'nun oğlu olarak ... 11 Eylül 1903'te dünyaya gelmiştir. Adorno, ses sanatçısı olan annesi ve kendileriyle birlikte kalan piyanist teyzesi Agathe'den müzik eğitimi almıştır. On beş yaşındayken, Alman klasik felsefesi üzerine çalışmaya ve haftada bir gün de Kant'ı okumaya başlamış... 1921'de Frankfurt'un yeni kurulmuş olan ve yenilikçi olarak adını duyuran Johann Wolfgang Goethe Üniversitesine başlamıştır. 1922 yılında kendisinden sekiz yaş büyük olan Horkheimer ile tanışır. Toplumbilim, psikoloji ve müzikle ilgili dersler alır ve üç yıl sonra, Kantçı düşünür Hans Cornelius yönetiminde yaptığı, Edmund Husserl üzerine olan doktora çalışmasını bitirir ve felsefe doktoru unvanını alır. Adorno hakkında Marcuse, "Adorno tam bir dahi idi, ... hayatımda felsefe, sosyoloji, müzik, sanat ve... her şeyde onun kadar geniş bilgili onun kadar konusuna hakim bir insan görmedim... Konuşmaya başladığı zaman, başka hiçbir düzeltiye gerek kalmadan, konuştuğu şeyi yazılı metin diye dizgiye verip yayımlayabilirdiniz" demektedir (Veysal, 2009: 314). Adorno'nun en bilinen eserleri: "*Olumsuz Diyalektik*", "*Kültür Endüstrisi*", "*Otoriter Kişilik*", "*Estetik Teorisi*", "*Aydınlanmanın Diyalektiği*" (Cevizci, 2005; 17).

Çalışmaları, sanat, müzik, ideoloji, popüler kültür, pozitivism gibi çok farklı ve geniş alanlara yayılsa da, Adorno'nun, okulun da genel duruşu çerçevesinde bir Aydınlanma ve modernizm eleştirisini ele aldığı söylenebilir. Onun tüm çalışma alanları, modern dönemin açmazlarını tartışan ve eleştiren bir zemine yaslanır.

Genel olarak modern döneme ilişkin eleştirileri okulun geleneğinden bağımsız olmaksızın, aydınlanma, pozitivism, ideoloji ve totalitarizm paralelinde bir seyir izler. Adorno, Aydınlanmanın hedeflediği evrensellik iddialarının, kuşatıcı tek tipleştirme mantığının karşısına bireyi koyarak özellikle farklılıklar üzerinde durur. Adorno'ya göre, Aydınlanmanın temel argümanlarından biri olan özne nesne karşıtlığı başlı başına bir sorun teşkil etmektedir.

2.1. Adorno, Pozitivism Eleştisi ve Özne- Nesne Karşıtlığı

Adorno'ya göre, birbirinden farklı olan ve birbirine hiçbir şekilde indirgenemeyen özne ve nesneden her biri diğeri tarafından kurulur. Onlar birbirlerine özsel bir tarzda bağlanmış, karşılıklı olarak bağımlı yapılardır. Bunu göremeyen birçok felsefe, birtakım yanlış özdeşlikler kurmak suretiyle ya nesneyi özneye ya da özneyi nesneye indirger. Ona göre, kurucu öznelliğe veya öznenin kavramlarının dünyayı meydana getirdiği düşüncesine yönelik vurgusuyla öznelcilik klasik ifadesini burjuva idealizminde bulur [...]Frankfurt Okulu'nun diğeri düşünürleri gibi, pozitivismin, dünyanın oluşturulmasında öznelğin yaratıcı ve aktif gücünü – yani, tarih, kültür ve toplumu – kavrayamadığını, dünyayı bitmiş bir realite, ikinci bir doğa olarak kabul ettiğini... belirten Adorno, özne ve nesne probleminde çağdaş epistemolojinin süre giden yanlışını, yani Descartes'tan beri özne ve nesnenin birbirinden bütün bütüne ayrı tutulması anlayışını eleştirir. Adorno, gerçekliğin tek bir nokta-i nazardan, statik bir bakış açısından kavranamayacağını toplumsal kültürel gelişmenin dışında, tarihin bir bütün olarak yargılanacağı standart bir duruş olamayacağını öne sürer. Ona göre özne, nesnenin belirleyenlerini kendi ölçülerine göre düşünüp indirgeyerek, nesnenin niteliklerinin ne olduğunu unutarak olumsuzlamaktadır. İnsanın en başlangıçtaki doğa içinde konumlanmışlığı (yani onunla bir ve aynı olduğu) düşünme ve eylem içerisinde yadsınıp unutulduğunda, doğanın da tahakküm altına alınması başlamış olmaktadır. Demek ki daha başlangıçtan beri doğanın özne tarafından tek yanlı (insan merkezli) bir egemenlik altına alınması, iktidarın da içinden doğduğu toplumsal hiyerarşi ve denetlemeyle birlikte ilerlemektedir. Öznenin nesneye egemenliği, felsefi anlamıyla pozitivism (araçsal bir keşif etkinliğinde) ... kendini açıkça göstermektedir ... Özne ile nesnenin farklılığının yoksanması, yani özdeş oluşları, düşünmenin kaybı anlamına gelmektedir. Adorno, bir yandan özne ile nesnenin mutlak ayrılığına öte yandan nesneyle öznenin özdeşliğine ... karşıdır. Adorno, ne özne ve nesnenin birbirinden ayrı şeyler olduğunu fark edemeyen birlik anlayışının ne de bunların bir araya gelmesi olanaksız karşıt şeyler olduğu anlayışının uyumluluk ya da birlik içinde yer alamayacağını; tersine, birbirinden farklılıkları olmaları nedeniyle ayrı oldukları özneye nesne arasındaki karşılıklı iletişime bağlı olduğu anlaşılmadıkça, objektif bir kavram olarak iletişimin bile var olamayacağı düşüncesindedir... Adorno'nun önemli tehditlerden biri saydığı şey, çeşitlilikten doğan zenginliği ve

farklılığı baskı altına almanın, görünüşte öznellik karşıtı, bilimsel açıdan nesnel olan ve indirgemecilik diye tanınan benzeştirici düşüncedir. Adorno, evrensel ve tikelin anti-tezlerinin de hem gerekli hem de aldatıcı olduğunu, bunlarının her birinin ötekinin varlığına gereksinim duyduğunu, tikel olanın ancak betimlendiğinde var olduğu ve evrensel olabildiğini; evrensel olanınsa, ancak tikel olanın betimlenmesi olduğu zaman var olabildiğini ve bu yüzden de tikel olduğunu belirterek, bunların her ikisinin hem kendileri hem kendileri olmadığını [...] vurgulamaktadır (Veysal, 2009: 315, 316).

3.Adorno ve Pozitivizm Eleştirisinde Bireyin ve Doğanın Tahakküm Altına Alınışı

Adorno'nun tavrı genel olarak Aydınlanmanın evrenselliğine, kuşatıcılığına ve bütünlük iddiasına da bir eleştiri şeklindedir. Ayrıca onun bu yaklaşımı Aydınlanmanın temelleri üzerine inşa edilen modern dönemin insana ve doğaya karşı tutumuna, insan ve doğada var olan farklılıkları göremeyen yaklaşımına ve doğayı tahakküm altına almayı hedefleyen tavrına karşı da ciddi bir eleştiri olarak okunabilir. Akli yücelten Aydınlanmanın çıkış noktasından oldukça fazla uzaklaştığını vurgulayan Adorno bunun kanıtlarını özellikle yabancılaşma temelinde ele alır. “Doğal dünyanın insan tarafından manipüle edilmesi, sayısallaştırılıp tasnif edilen alanlar içinde algılanması şeyleştirir... Adorno, bir bütün içindeki öğelerin bir kısmının, bir diğerine üstün tutulamayacağı, birinin asli ötekinin ise tabi olan olmayacağı, böyle bir düşüncenin kendi karşıtı yaratacağı [...] düşüncesindedir [...] İnsan doğadan bağımsızlaşma ile ilkin doğaya egemen olmuş ve insanın doğaya egemen olması ile insanın türdeşi üzerinde egemenliği de zorunlulukla başlamıştır... Adorno, doğanın bağımlılığından insanın özgürleşmesinin tarihsel hareketi olarak düşünülen ilerlemenin geride bıraktığı şeyin sadece bir çöküş olduğunu düşünmektedir... Ona göre [...] insanlar egemenliklerdeki artışın bedelini, egemenlik altına aldıkları şeylerden yabancılaşarak ödemektedirler. Aydınlanmanın şeylere karşı tutumu, diktatörün insanlara karşı tutumu gibidir” (Veysal, 2009: 372, 373, 375).

Minima Moralia adlı eserinde Adorno, teknolojinin gelişimiyle insanın yabancılaşma sürecini ve bunun yaşamlarına yansıma biçimini şu şekilde örneklendirmektedir:

“Teknoloji, jestlerle birlikte insanların dakikleşmesine, kesinleşmesine ve hunharlaşmasına yol açıyor, insan hareketlerini her türlü duraksamadan, düşüncelilikten ve edepten arındırıyor. Onları nesnelere amansız ve denebilirse tarih dışı taleplerine bağımlı kılıyor. Böylece, söz gelimi bir kapıyı yavaşça, sessizce ama sıkıca kapatma yeteneği de yitiriliyor. Arabaların ve buzdolaplarının kiler çarpılarak kapatılmak zorunda, kimi kapılarsa kendiliklerinden kapanıyor, içeri girenleri arkalarına bakmama ve kendilerini kabul eden evi korumama gibi nezaketsizliklere mahkum ederek. Yeni insan tipini anlamak istiyorsak, onu çevresindeki nesnelere dünyasının sürekli etkisine maruz kalan, sisteminin en derin noktalarında bile oradan izler taşıyan bir varlık olarak düşünmemiz gerekir. Artık içeri doğru açılacak pencerelerin yerinde sadece sağa

sola itilecek sürgülü camların olması özne için ne demektir? Yumuşak kapı mandallarının yerinde döner tokmakların olması, avluların ortadan kalkması, sokak kapısının önündeki birkaç basamağın ve bahçe duvarının yok olması acaba nasıl etkilemiştir onu? Sırf motorunun gücünden ötürü, sokakların haşaratını, yayaları, çocukları ve bisikletleri zıplama geçme isteğini bir kez olsun içinde duymamış sürücü var mıdır? Makinelerin kendi kullanıcılarından talep ettikleri hareketler de Faşist zorbalıkta gördüğümüz o vahşi sert, huzursuz savrulmuş ve dengesizliği içermiştir çoğu zaman. Yaşantının kuruyup gitmesinin bir nedeni de şu olmalı:

Nesnelerin saf işlevsellik yasasının buyruğuna girmekle aldıkları biçim, onlarla teması sadece işlevsellik indirgemekte ve gerek insanların hareket özgürlüğünde gerekse nesnelerin özerkliğinde herhangi bir fazlalığa, eylem anının içinde tüketilemeyecek ve yaşantının çekirdeği olarak varlığını sürdürecektir herhangi bir artışa izin vermemektir (Adorno, 2005: 42).

Adorno ve Horkheimer'e göre, burjuva meta ekonomisinin yaygınlaşmasıyla birlikte, hesap eden aklın güneşi, mitin karanlık ufkunu aydınlatmıştır; şimdi bu güneşin buz gibi ışınları altında yeni barbarlık tohumları olgunlaşmaktadır. Egemenlik altında her zaman mitin çekim alanına giren insan emeği, egemenliğin baskısı altında hep mit tarafından uzaklara taşınmaktadır. Aydınlanmanın özünün, egemenlikten kaçınmama olduğu görülmektedir. İnsanlar her zaman doğaya boyun eğme ya da doğayı kendilerine boyun eğdirme seçeneğiyle karşı karşıya kalmaktadır (Veysel, 2009: 319).

Adorno ve Horkheimer'in çalışmalarında sıkça rastlanan ve kitle endüstrisi, üreten burjuva meta ekonomisine aklın yozlaşması kavramları üzerine olan görüşleri birbiri üzerinden temellenir. Buna göre modern çağda akıl yozlaşmış, doğayı bir nesne konumuna indirgemiş ve insanı da sayısal bir veriye dönüştürmüştür. Sanayi çağının mekanik ruhu, bu sayısal tasnifi içeren burjuva ekonomisinin kitlesel üretimi ve endüstrisini yaratmıştır. Doğayı bir nesneye indirgeyen modern akıl, insanı da bir sayısal veri gibi görüp nesneleştirmiştir. bunun sonucunda kitle endüstrisi ve onun ideolojik mimarı bir ideoloji tam da bu tavrıyla aklın yıkımını gerçekleştirmiştir. İnsanı yücelten aydınlanma çağında akıl, insanı kitleler içinde bir veri olarak sayısallaştırarak yozlaşmıştır. Bu durum aydınlanmanın hedefini tepetaklak eden, aklın kendi yıkımından başka bir şey değildir. Zira insan kendini tasnif eden bir ekonomik düzen üretmiş ve aklını bu ekonomik düzen için kullanarak kendini aldatmayı seçmiştir. "Kültür endüstrisinin toplam etkisi Aydınlanma karşıtı bir etkidir; bu etkide Horkheimer'in ve benim belirttiğimiz gibi, Aydınlanma, yani doğa üzerinde giderek artan bir biçimde teknik hakimiyet kurma, bir kitle aldatmacasına, bilincin zincire vurulmasının aracına dönüşüyor. Bu etki, özerk, bağımsız bilinçli yargılarda bulunan ve kendi kararlarını veren bireylerin ortaya çıkmasını engelliyor. Oysa bu bireyler, yalnızca reşit kişilerde varlığını koruyabilen ve kendini geliştirebilen demokratik bir toplumun ön koşuludurlar. Kitleler, haksız yere, yukarıdan kitleler olarak aşağılanıyorsa, onların kitlelere dönüşüp aşağılanmalarında ve insanların, çağın üretici güçlerinin izin

verdiği olgunlaşmaya erip özgürleşmelerinin engellenmesinde, kültür endüstrisinin sorumluluğu hiç de azımsanamaz (Adorno, 2011: 119).

Aydınlanma'nın bu temelleri üzerine inşa edilen insan bilimlerine de eleştiri yöneltten Adorno, bütün içinde farklılıkların görülemeyeceği ve bu perspektifle de sosyal gerçekliğin anlaşılamayacağını özellikle vurgular. Söz konusu vurguyu ise “bütün hakiki olmayandır” önermesi ile temellendirir.

“Toplum bilimlerinin doğa bilimlerinin gelişmişlik düzeyine gelip gelemeyeceğini, yöntemlerinin doğa bilimlerine benzeyip benzemeyeceğini konuşturan *“Alman Sosyolojisinde Pozitivizm Tartışması”* içinde [...] Adorno, aslında sosyolojiye atfedilen bilgisizliğin bu alana konu olan gerçekliğin özünün yanlış anlaşılmasından kaynaklanan bir suçlama olduğunu, sosyolojide bilgisizliğin gerçek değil görünüş olduğunu göstermeye çalışarak konuya girmektedir. Adorno'ya göre, toplumsal gerçeklik bir önerme dizgesi ile dile getirilemez... Gerçeklik, yani toplum, ne tutarlı, ne yalın ne de yansız olarak kategorilere dayalı bir anlatıma izin verir. Tam tersine, toplumsal gerçekliğin alt yapısı nesne olarak toplumdur ve bu çıkarımsal mantığın kategoriler dizgesini oluşturur. Dolayısıyla toplumsal nesnenin üstünde tasarlanan çıkarımsal bir mantık bu nesnenin bilgisini sağlayamaz... Toplum çelişkilerle dolu ama yine de bilinebilir, aynı zamanda ussal ve usdışı, parçalara ayrılmış, kör bir doğa ama yine de bilince dayanan bir yapıdadır. Bu nedenle sosyolojinin yöntemi bu özelliklere ayak uydurmalıdır, yoksa salt çelişkilerden kaçınma çabasından dolayı öngörülen yöntem en ölümcül çelişki olan kendi yapısı ile nesnenin yapısı arasında bir çelişkiye düşer. Toplumbilimin açıklık ve kesinlik ideali peşine düşmesi, toplumsal gerçekliğin algılanmasını engelleyebilir (Veysal, 2005: 374).

Adorno, toplumsal gerçekliği kavramaya elverişli yaklaşım savlarını en genel kapsamda şu şekilde değerlendirmektedir. “1-) Toplumsal bütünü yaşamı bu bütünü öğelerinin üstünde ve onlardan bağımsız değildir.2-) Toplumsal bütün, bireysel öğelerine dayanarak kendi kendinin üretir ve geliştirir.3-) Bu bütün, kendi öğelerinin gerek işbirliğinden gerekse birbirleriyle çatışmasından ayrı tutulamaz.4-) Genel olarak da hiçbir öğe, yalnızca kendi işlevlerine dayanarak ve bireysel öğelerinin etkinliğinden kaynaklanmış olan bütünden ayrı olarak anlaşılabilir. 5-) Dizge ile birey, birbirinin karşılıkları sayılıp ancak bu karşılıklar çerçevesinde kavranabilir. Adorno, empirik toplumbilimlerin yaşadığımız koşulların insanlaştırılmasına katkıda bulunabileceğine inanmaz. Toplumbilimlerdeki gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan gelişme, insanın denetlenebilirliğini kolaylaştırmakta ve buna hizmet etmektedir. Toplumbilimlerini bu tek yanlılığa ayartan da, doğa bilimlerinde ortaya çıkan yüzyılın başındaki olağanüstü gelişmelerdir. Ama aynı zamanda asıl neden, rasyonelliğin özgül felsefi anlaşılışıdır. Bu felsefi kavramsallaştırma, düzen, zihin ya da metottur kanaatini ileri sürer. Eylemde başarı ölçü olmuştur, dolayısıyla teorinin içeriğini belirler. Her yaklaşım araçsallığı öne çıkarmakta, “iyi pratik”ten kasıt, yalnızca problem çözme olarak anlaşılmaktadır. Bu problem de [...] bilimin belirlediği problemleri içerir. Ancak bilimler toplumsal sorunlar karşısında kördürler. Ancak toplumsal

gerçekliğin “bilimsel” bakış açısından bağımsız olarak kurulamayacağını düşünen Adorno, toplumun kendini resmi bilimsel düzene uydurduğunu, bu modelin baştan sona bir hiyerarşik yapısı olduğunu vurgular. Toplumbilimler, ardında sınıf farklılıklarının toplumsal gerçekliğinin görünmez olduğu yüzeysel fenomenlerle uğraşırlar. Sonuç olarak, toplumsal bilimler ilkin, metod ve sınıyanan öznenin özgün birliğini yeniden kurmalı ve özgül sorulara yanıt aramalıdır. Adorno’ya göre felsefe ve toplumbilimleri birleşmelidir. “Ona göre bilimsel hakikat fikri, hakiki bir toplumun hakikatinden ayrılamaz” (Veysal, 2005: 374, 375).

Ona göre felsefi anlama, hakikati farklı cephelerden görme olanağı sunduğu için önemlidir. Felsefe kendini tanımlamalı, hem gerçekliği anlamak hem de onu açıklamak için yani “hem metin olmak hem de metni deşifre etmek için” çaba göstermelidir. Adorno, felsefenin farklı cephelerden bakan perspektiflerinin daha sonra birleştirilerek, gerçekliği daha iyi anlayabilmek için kullanılabileceğinin altını çizer.

Adorno *Minima Moralia* adlı eserinde felsefenin ne yapması gerektiği konusunda şunlara yer verir: “Umutsuzluk karşısında sorumlu bir biçimde sürdürülebilecek tek felsefe, her şeyi kurtarılanın bakış açısından görünecekleri biçimiyle düşünme çabasıdır. Kurtarılanın saçtığı ışıktan başka ışığı yoktur bilginin; başka her şey kurgudur, tekrardır, sadece tekniktir. Perspektifler oluşturulmalı, öyle perspektifler ki dünyayı yerinden uğratsın, yadırgı kılsın, onu bütün çatlaklar, kırıklıkları, yara izleriyle birlikte bir gün mesihin ışığında görüneceği gibi sefalet ve çarpıklıklarıyla gösterebilir. Keyfiliğe ya da cebre kaymadan, sadece nesnelere temas yoluyla böyle perspektiflere ulaşmak – düşüncenin görevi sadece budur” (Adorno, 2005: 153).

Sonuç

Frankfurt Okulu, interdisipliner alanda modernizme yönelik en geniş çalışmaların, yaklaşım ve eleştirilerin gerçekleştirildiği bir entelektüel geleneğin adıdır. Okulun yaklaşımı modernizmin açmazlarını pek çok noktadan ele almayı ve analiz etmeyi olanaklı kılmaktadır. Özellikle modern akıl çağında aklın yozlaşmasıyla başlayan yabancılaşmayı ele almış olmaları önemlidir. Zira aklın yozlaşmasıyla başlayan ve insanın, önce doğaya, sonrasında kendi türüne karşı yabancılaşması, okulun interdisipliner çalışmaları içinde derinlikle analiz edilmiştir.

Horkheimer ve Adorno’yu okulun diğer üyelerinden ayıran nokta çalışmalarında aklın yozlaşmasıyla başlayan ve bütün çağın ruhuna yayılan [kendi deyimleriyle barbarlıkla sonuçlanan] süreci insan – doğa, insan-eşya ve insan-insan ilişkileri temelinde incelikle analiz etmiş olmalarıdır. Ortaçağ epistemelerinin kırılması sonrasında modern insanda başlayan en büyük değişim aklını yüceltmesi sonrasında yaşamın tümünün ruhsuz ve mekanik bir organizasyonla kuşatmasıyla başlamıştır. Doğadan kopuk olmayan ortaçağ insanının aksine modern insan doğadan kopmuş ve ona karşı sevgisinin yerini bir korku almıştır. Söz konusu korku doğayı bir nesne gibi görüp onu tahakküm altına alma çabasını beraberinde getirmiştir. Doğaya karşı bu mekanik, ruhsuz, akılcı ve zorba tutum insanın tüm eylem ve ilişkilerine yansımış ve yaşamını kuşatmıştır. İnsanın doğaya karşı kendini

akılcı bir özne olarak konumlandırması, onu manipüle edilmesi gereken bir nesne gibi görmesi, yaşamındaki her ilişkide aynı hoyratlığı üretmesine neden olmuştur. Teknolojiyi ve akılla yapılan her eylemi yücelten insan akılı, kendi türüne karşı da aynı acımasız tutum içine girmiş, bu tutum nazi soykırımını üreten bir barbarlığı beraberinde getirmiştir. Adorno'ya göre faşizmi üreten ve totalitarizmi tırmandıran şey aynı akılcı ve duygudan arınık insan tipinin eylemlerinin sonucudur.

Ortaçağ'da ruhaniliğin yozlaşması akılla aşılmış ancak aklın aşırı yüceltilmesi, doğadan ve duygularından arınık daha barbar bir insan tipini yaratmıştır. Aklın yozlaşması üretim sistemi olan kapitalizmi, siyasi alanda faşizmi, bilimsel alanda pozitivistliği, tüketim alanda ise kitle kültürüne bağlı hoyratça tüketerek kendini yok eden bir sistemin oluşumunu beraberinde getirmiştir.

Adorno, bu süreci aşacak çıkış yolunun bireyden geçtiğinin altını çizer. Görüşleri içinde çok keskin bir umutsuzluk ve karamsarlık hissedilse de, bu kadar karanlık bir sistemi üreten modern insanın kendini yeniden kurarak çıkabileceğini vurgular. Ona göre birbirinden farklı perspektifleri üreten insan aklının görevi, artık bu çürümüş acımasız döngüyü tüm çarpıklıklarıyla ortaya koymak olmalıdır. Bu noktada kapalı gibi görünen sistemde bireyin bilincinin karanlığı yırtacağına altını çizer. Bu çerçevede yozlaşmış modern aklın bu yozlaşmayı aşacak gücü ve özü içinde barındırdığını da vurgulamıştır. Ona göre tüm bu yozlaşmaya neden olan akıl aynı karanlığı parçalayacak gücü de taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- ADORNO, L, T, *Minimial Moralia*, Çeviri: Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, 2005, İstanbul
- ADORNO, T, W, “*Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*”, “*Kültür Endüstrisine Genel Bir Bakış*”, Çeviren: Mustafa Tüzel, İletişim Yayınları, İstanbul
- BENHABİB, S, “*Modernlik ve Eleştirel Kuramın Çıkmazları*” Frankfurt Okulu, Çeviri:
- BOTTOMORE, T, “*Frankfurt Okulu*”, Vadi Yayınları, 1997, Ankara
- CEVİZCİ, A, “*Frankfurt Okulu*”, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, 2005, İstanbul
- CEVİZCİ, A, “*Adorno*” Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, 2005, İstanbul
- EMRE Bağçe, Doğu Batı Yayınları, 2006, Ankara
- HORKHEİMER, M, “*Akıl Tutulması*”, “*Araçlar ve Amaçlar*”, Çeviri: Orhan Koçak, Metis Yayınları, 2013, İstanbul
- KOÇAK, O, “*Akıl Tutulması*”, “*Horkheimer ve Frankfurt Okulu*”, Çeviri: Orhan Koçak, Metis Yayınları, 2013, İstanbul
- THERBORN, G, “*Frankfurt Okulu*”, Frankfurt Okulu, Çeviri: Emre Bağçe, Doğu Batı Yayınları, 2006, Ankara
- VEYSAL, Ç, “*T. L. V. Adorno*”, *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler*, Etik Yayınları, 2009, İstanbul.

KIRIM KARAYLARI HAKKINDA KULLANILAN BAZI KAVRAM VE ANLAM YANLIŞLIKLARI ÜZERİNE

ON THE WRONG USE OF SOME CONCEPTS AND SEMANTIC MISTAKES ABOUT CRIMEAN KARAIS

О НЕКОТОРЫХ КОНЦЕПЦИЯХ И ЗНАЧЕНИИ СЛОВ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ДЛЯ КРЫМСКИХ КАРАИМОВ

Erdoğan ALTINKAYNAK*

ÖZ

Kırım Karaylarının kendi iddiaları ve tarihi belgelerin doğrulamasıyla Hazar Kağanlığının bakiyeleri olduğu ortadadır. Karaist mezhebine mensup çok sayıda halk vardır. Ancak bunlardan Türk soylu olanların ortak adı Kırım Karaydır. Yerleşim yeri veya anayurtları Kırım'dır. Kırım'ın Çiftkale kale şehri onların merkezidir. Çeşitli dönemlerde Litvanya ve Kafkasya'ya kabileler halinde göç etmişlerdir.

Kendilerine ait kalenin adı oluşumundan kaynaklanmaktadır. İki kale demektir. Dilleri Kırım Tatar Türkçesine çok yakındır.

Kutsal meşe ağaçlarının bulunduğu Balta Tiymez mezarlığı Avrupa'nın yaşayan en eski mezarlığıdır. Bu mezarlık ağaç kültürünün varlığının en önemli delillerindedir. Kırım Karay ailelerinden her birinin bu mezarlıkta bir meşe ağacı vardır. Bu ağaca gelecek zarar bütün soya gelmiş kötülük olarak kabul edilir. Mezar koruyucusu veya bekçisine "Gabay" denilir.

Kırım Karayları arasında akraba evliliği yoktur. Yalnız başına bu bile onları diğer Musevi topluluklarından ayırmaya yeter. Etle süt ürünlerini birlikte kullanmaları, kenasa adı verilen ibadet hanelerine, kuzu derisinden yapılmış siyah bir kalpakla girmeleri, tora adı verilen kibleye arkalarını dönmeden dışarı çıkmaları kendilerine mahsus davranış biçimleridir.

Bu yazımızda, artık yok olmaya yüz tutmuş bir Türk boyu olan Kırım Karaylar ile ilgili kavramlar ve algılamada yanlışlıklar üzerine durulacaktır. Kırım Karayların Kırım'dan başka ülkelere göçü, diğer Musevi dinlilerden ayrılan noktaları, kökenleri, tarih sahnesinde görünmeleri, meslekleri, yerleşim alanları, bazı önemli şahsiyetleri, mezheplerinin ortaya çıkışı anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırım Karay, göç, Hazar Kağanlığı, Karaizm, Annan bin David, Kale.

*Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi TDE Bölümü. ARDAHAN
(erdoganaltinkaynak@ardahan.edu.tr)
DOI: 10.17498/kdeniz.399958

ABSTRACT

In line with the Crimean Karai allegations and the support of historical documents, it is obvious that they are the descendants of Khazar Khanate. There are many communities who are the members of Karais Sect. However, the common name of Turkic origins are Crimean Karais. Their main settlement and homeland is Crimea. Çiftkale city in Crimea is their settlement center. They are known to have migrated in masses to Lithuania and Caucasia in various periods.

The name of their castle is derived from its type of construction. It means two castles. Their language is close to Crimean Tatar Turkish.

Balta Tiymez Cemetery, where there are sacred oak trees, is the oldest cemetery still active in Europa. It is the greatest proof of the existence of tree cult. Every Crimean Karai family has a tree in the cemetery. Any harm to be done to the tree is regarded a harm committed against all the generations of the family. The guard or protector of the cemetery is called “Gabay”.

There is no consanguineous marriage among Crimean Karais. That sole fact is adequate to make them different from other Jewish communities. They have some behavioral patterns confined to their cultures such as consuming meat and dairy products together, entering their pray places called “kenasa” with a black hood made of lamb skin, and leaving the place without turning their backs to the qibla, which they call “tora”.

In this article, we will focus on misuse and misunderstandings of some concepts about Crimean Karais, who are a Turkic tribe about to disappear. Their migration from Crimea to other countries, the differences they have from other Jewish communities, their origins, their appearance in history, professions, settlements, important figures and the appearance of their sects will also be discussed.

Key words: Crimean Karai, Migration, Khazar Khanate, Karaism, Annan bin David (Annan, son of David), Castle.

АННОТАЦИЯ

Кладбище Балта Тиймез с священными дубами является одним из старинных кладбищ Европы. Это кладбище является важным доказательством наличия культа дерева. В каждой караимской семье Крыма, имеется на кладбище дуб. Дуб сажался для того, чтобы любой вред, который мог прийти в семью, принимало на себе это дерево. Сторожа кладбища называли «Габаем». У крымских караимов нет заключения браков между родственниками. Достаточно этого признака, который отличает их от остального еврейского общества. Одновременное использование мяса и молочных продуктов, название кенаса для отправления религиозных обрядов, ношение шапок из шкуры чёрных ягнят, запрет поворачиваться к священной Торе спиной выходе из помещения определяют их отличительные черты.

В настоящее время крымские караимы находятся на стадии исчезновения что и послужило поводом остановится на терминологии и

ошибочной трактовки значений слов крымских караимов. В статье будут затронуты такие темы как: появление караимов на исторической арене и их происхождение, переселение из Крыма в другие страны, прикладные искусства, сферы деятельности, некоторые известные личности, появление сект и отличительные черты религии караимов от других еврейских религий.

Ключевые слова: крымские караимы, переселение, хазарское (каспийское) ханство, караизм, Аннан бин Давид, крепость.

Kırım Karayları, Hazar Türklerinin bakiyeleri olarak bugünkü Ukrayna'nın Kırım Özerk Cumhuriyeti ve Galiç Bölgesinde; Litvanya'nın Vilnus bölgesinde ve dağınık olarak da Fransa, Azerbaycan (Kafkasya), Türkiye, Rusya, Polonya gibi ülkelerde yaşamakta olan bir Türk halkıdır. Anayurtları Kırım'dır. Günümüzde nüfusları oldukça azalan Kırım Karayları diğer bölgelere ve coğrafyalara buradan dağılmışlardır.

Karaizm mezhebini sadece Türk asıllılar benimsememişlerdir. Karay mezhebini benimsemiş Hintli, Afganistanlı, Polonyalı,, Kafkasyalı karaistler de vardır. Dünyanın değişik coğrafyalarında ve milletleri arasında da bu mezhebi seçenler vardır. Diğer Karaylardan ayırmak için kendilerine Kırım Karay diye adlandırmaktadırlar.

Kırım – Trakay(Vilnus) – Galiç diye üç ağız olan Kırım Karay Türkçesini günümüzde kullanan ve bilen yok gibidir. Uzun süre Rusça'nın etki alanında kalmaları onların dillerini unutmalarına sebep olmuştur. Toplum olarak da her geçen gün azalmaları, onların müzelik halklar sınıfına girmelerine sebep olmuştur.

Her ne kadar Kırım Karayları Hazar Kağanlığının bakiyeleri olsa da onların Kırım'a gelip yerleşmeleri, Firkoviç ve Firkoviç'ten sonra değişik bilim adamlarının, Kırım Karaylarının kutsal mekânı, Balta – Tiymez Ormanı içindeki mezarlıkta yaptıkları araştırmalar neticesinde elde edilen bilgilere göre, milattan öncelere dayandığı ortaya çıkmıştır (Altınkaynak, 2004, 34-38).

Kırım Karaylarından bazı gruplar değişik tarihlerde ve nedenlerle Kırım'dan göç ederek başka yerlere yerleşmişlerdir. Bizanslılar döneminde Bizans – Hazar ilişkileri nedeniyle II. Jüstinien ile evlenen Hazar Prensesi Thedora ve Hazar Kağanlığı'nın prensesi Çiçek Hanım ile Bizans İmparatoru V. Konstantin ile evlenmesiyle gerçekleşmiş ve Karaylar İstanbul'un Karaköy (Karayköy) semtini kurmuşlardır (Anzerlioğlu, 2003, 30-31). İlk göç 1246 tarihli Galiç göçüdür. 1395 tarihinde bir grup Kırım Karay Kafkasya'ya göç etmişlerdir. Şimdiki Litvanya'da yaşayan Kırım Karaylar 1396 -1398 yıllarında 400 aile olarak Prens Vivot tarafından Kırım'dan davet edilmiş ve yerleştirilmişlerdir. Burada çiftçilik, bağ-bahçe işleri ve nakliyecilik işleri ile uğraşmışlardır (Altınkaynak, 2006,3). Mısır'da bulunan Karayların buraya nasıl ve ne zaman gittikleri hakkında bir bilgimiz yoktur.

Kırım Karaylarının değişik prenslikler veya devletler tarafından topraklarına davet edilmeleri ve onlara bir takım imtiyazların tanınmasını şöyle açıklayabiliriz. Kırım Karaylarının Kale muhafazalarında tecrübeli ve iyi yetişmiş birer askerdir. Barış zamanlarında herkesle rahatça ve hoşgörü içinde diyalog kurabilen ve üretimi

iyi bilen yetenekli insanlardır. Her şeyden önemlisi de ihanet etmeyi bilmeyen sadık yurttaşlardır. Nitekim Bizans İmparatorluğu döneminde İstanbul'un bazı kapılarının muhafızlığını Hazar Kağanlığından gelen askerler yapmaktadır. Kırım Hanlığının önemli işlerini Kırım Karayları yapmaktadır. Stratejik tutukluların Çift Kalede muhafazası da Kırım Karaylarına bırakılmıştır. Çarlık Rusyası ordularında Bazı Kırım Karay Türkleri önemli mevkilere gelmiş, Çar Nikola da Bahçesaray'ı, Çift Kale'yi ve Kezleve'yi ziyaret ederek Çift Kale'deki Kırım Karay Misafirhanesinde ikamet etmiştir. Bu da onlara karşı duyulan bir güvenin ifadesidir. Ayrıca Seraya Şapşal'ın Atatürk ve İran Şahı ile kurduğu dostluklar ve devlet hizmetinde bulunması dikkate şayandır.

Kırım Karayları, Karay Mezhebinden olan Türk soylu halktır. Karay Mezhebi Annan Ben David tarafından kurulmuştur (Kuzgun, 1993, 93). Ancak, Kırım Karaylarının dışında da bu mezhebe inanan insanlar vardır. Kırım Karayları kendilerini onlardan ayırmak için onlara sadece Karay adını verirler. Bugün kendilerini tanıtırken de Rusça olarak "mı Karaimu Türköv" (Biz Karay Türküyüz) derler. Yani başka milletlerden ve ırklardan da Karay mezhebini seçenler vardır. Mesela Slav, Sami, Germen, Latin, Hintli, Çinli vs milletlerden Karay mezhebini seçenler... Fakat Kırım Karayları Türk'tür.

Bazı araştırmacı ve bilim adamları bilerek veya bilmeyerek Kırım Karay Türklerini "Yahudi" veya "Yahudi Türkler" diye adlandırmaktadır. Kırım Karayları ise bunu kendilerine yapılmış bir hakaret olarak görmektedir. Esasında Yahudilik Musevilğin bir yorumudur. Yani bir mezhebidir ve Yahudilik ile İsrailoğulları birlikte anılırlar.

Çarlık Rusyası da Tıpkı Osmanlılar gibi dine dayalı bir devlettir. Bu yüzden vatandaşlarını da dinlerine göre kaydederdiler. Yani hangi ırktan olduğu değil hangi dinden olduğu nüfuslarına kaydedilirdi. Çarlık Rusyasında Yahudilerin kimliğine 'Yahudi' Karayların kimliğine de 'Karay' yazılmaktaydı. Bunun nedeni de Firkoviç ve Seraya Şapşal'ın, Çarlık'a müracaat ederek, kendilerinin, yani Kırım Karaylarının Hz. İsa'yı çarmıha geren Yahudilerden olmadığını, kendilerinin Hazar Kağanlığının varisleri Türkler olduğunu iddia ve ispat etmeleriydi. Bu sayede Çarlık Rusyasında Kırım Karayları Ruslara tanınan hakların tamamından yararlanmışlardır. Hâlbuki Yahudiler, diğer Hıristiyan ülkelerde olduğu gibi, içinde yaşadıkları ülkenin insanlarına tanınan haklardan yararlanamıyorlar ve fazladan vergi vermek zorunda kalıyorlardı.

Talmudizm ve Karaimizm arasında her zaman anlaşmazlıklar olmuştur. M.S. VIII. Asırdan Karay dininin kurucusu Anan bin David devrinden başlayarak iki din arasında çelişkiler bitmemiştir. Din meseleleri nedeniyle iki topluluk arasında kız alış veriş, evlilik kesinlikle söz konusu değildi. Talmudizmde evlilik bağı olduğunda bile onların dinini kabul etmeleri yasaktı. Talmuda inananlar Karayları "dalal" (dinden sapmış) olarak saymışlardı. Karaylara göre Yahudiler gerçek dinin bozucuları olarak görüldüklerinden kendilerini Yahudi diye adlandırılmalarına şiddetle karşı çıkmaktadırlar (Altınkaynak, 2006,4).

Kırım Karaylarının Yahudilerden inanç açısından farklılığını Evliya Çelebi de zikretmektedir. Evliya Çelebiye göre Karay Cemaati Yahudilerin Kızılbaşlarıdır. Diğer Yahudiler bunları sevmezler. Bunlar İsraili Musevilerdir. Tevrat ve Zebur okurlar ve cıfit lisanı bilmezler. Tatarca konuşurlar (Seyahatname, 1980,377). Evliya Çelebinin bu yorumlarına pek çok noktadan katılmamız mümkün değildir. Öyle sanıyoruz ki bunlar derinlemesine incelenmeden, önyargılı olarak söylenen sözlerdir veya pek çok şekilde olduğu gibi duyduklarını yazmış olabilir.

Evliya Çelebi sadece Çift – Kale’deki Kırım Karaylarından değil, Çift – Kale’ye yakın mesafede Mangupkale’deki ve Karasubazar’daki Karaylardan da bahsetmektedir (Seyahatname, 1980, 374-441).

İslam öncesi Türklerin tamamında ve günümüzde de Kıpçak boyları arasında olduğu gibi Kırım Karaylarında da akraba evliliği yoktur. Eşlerden birisi öldüğü takdirde başkaları ile evlenebilirler. Yahudilerde ise eşlerden biri öldüğü takdirde başka birisi ile evlenmek yoktur. Erkeklerin iki eşli olması da ancak Din Kurulunun kararı ile mümkündür. Yani çok özel şartlar oluşmadan çok evlilik de yoktur.

Kırım Karaylarında çocuk, diğer Türk halklarında olduğu gibi babanın sulbüne tabidir. Yahudilerde ise çocuklar annenin sulbüne tabidir. Yani Yahudiler anaerkil, Kırım Karayları ataerkil aile tipindedirler.

Kırım Karaylarının ölüm adetleri ve doğum adetleri de Yahudilerinkinden farklıdır. Kırım Karayların geçiş dönemlerinde geçirilen sembolik ritüeller atalar dinine ait bakiyeler içermektedir (Altınkaynak, 2006,12). Özellikle karabiber katılarak karılan “kara helva” çok ilginçtir. Bu helva, acıyı paylaşmanın ifadesidir.

Kırım Karaylarının giyim kuşamları da Yahudilerinkine benzemez. Kırım’daki diğer Türk halkları ile ortaktır. İbadet merkezinde başı açık olmak hem Yahudilerde ve hem de Karaylarda uygun görülmemektedir. Kırım Karaylarının ibadethanelerinde başlarına koydukları kuzu derisinden yapılan kalpak, Yahudilerde ise takkeye benzeyen bir başlık vardır.

Kırım Karaylarının din özelliği atalar dini ile Hz. Musa’nın “on emir” inin sentezinden ibarettir. Yahudilik ile benzemeyen çok yönü vardır. İbadet hanelerinin yönü (Kırım Karaylarınıninki kuzey – güney yönündedir), adı (Kırım Karaylarınıninki kenasadır) ve şekli (Kırım Karaylarınıninki daha çok iki katlı binaya benzer, girişi kuzeydendir. Güneyde “tör” adı verilen mihrap bulunur ve Kırım Karayları tör’e arkalarını dönerek kapıdan çıkmazlar) değişiktir. İbadet şekilleri de farklıdır. Bu durumu en iyi şekilde Kırım Özek Cumhuriyetinin şehirlerinden olan Kezleve’de görebilirsiniz (Ruslar buraya Yevpotarya adını vermişlerdir). Kezleve merkezde sinagog ile kenasanın arası yüz metre kadardır.

Kırım Karayları için İosafat vadisinde bulunan Çift Kale ve Balta – Tiymez ormanı kutsal mekândır. Buradaki mezarlık ve Kutsal meşe ağaçları önemlidir. Bu meşe ağaçlarının kutsallığı tapınan bir obje olması ile alakalı değildir. Her ağaç bir boyun kökünü temsil eder ve bu ağaç etrafında yapılan duaların kabul olacağına inanılır. Her sene bu meşe ağaçlarının ve mezarlığın olduğu orman ziyaret edilir, bakımı - onarımı yapılır. Kırım’da olduğumuz süre içinde burası ile ilgili bir proje hazırlamış ve TİKA’ya sunmuştuk. Bu mezarlıkta “yolcutaş” adı verilen anıt

mezarlar da vardır. Yolcutaşlar, Kırım'dan uzakta ölenlerin anısına dikilmektedir. Bu kural herkes için geçerli değildir. Ancak Kırım Karay halkına büyük hizmetleri geçmiş insanlar içindir. Bu mezarları ziyaret, kitabelerinin üzerine küçük bir taş bırakılarak gerçekleştirilmektedir.

Kırım Karaylarında dini yönetimin başı aynı zamanda siyasi yönetimin de başıdır. Kendilerine han olarak seçtikleri son kişi ise Seraya Şapşal'dır. Hanedanlık Sovyet Rusyasında kaldırıldıktan sonra Şapşal'ın hanlığı resmi olarak bitmiş ve fakat halk arasında manevi olarak devam etmiştir.

Almanların Kırım'ı işgal etmesiyle toplayıp yok ettikleri Musevilerin pek çoğu; yine Hazar Kağanlığı'nın bakiyelerinden olan ve XIX. Asrın sonlarında Türkiye'den gelen bir haham vasıtası ile talmudist inanca geçirilen Kırımçak Türkleri olmuştur. Almanlar Kırımçaklara pek ilişmemiş ancak Almanların geri çekilmesiyle Kırım Karaylar da Stalin'in hışmına uğramış ve yurtlarından sürgün edilmişlerdir.

Kırım Karayları Çarlık Rusyası döneminde oldukça etkili yerlere gelmiş ve zenginleşmişlerdir. Mesela bütün Çarlık Rusyasının tütün tekelinin % 70'i Kırım Karaylarının elindedir. Çarlık Rusyası'nın son başbakanı ve daha sonraları "çar" olarak ilan edilen Amiral Kolçak da bir Karay Türküdür. Çarlığın yıkılmasıyla pek çok Kırım Karay Türkü göç etmiş, bir kısmı Türkiye'ye ve buradan da Fransa ve Amerika'ya göç etmişlerdir. Fransa'ya göç edenlerden birisi de 1916 – 1917 yıllarında Trabzon'da, işgal ordularının subayı ve Trabzon belediye başkanlığı yapan Yakup Kefeli'dir.

Kırım Karaylarının mutfak kültürü de Yahudilerinkine benzemez. Yahudiler et ile birlikte süt ürünlerini yemezler. Hâlbuki Kırım Karaylarının en çok sevdiği yiyecek ayran ile şiş kebaptır.

Kırım Karayları çok eski bir Türk yurdu olan Kırım'ın en eski ve yerli halkıdır. Kırım Karaylarının Kırım Tatarları ile bağları sadece aynı milletin mensupları olmasından gelmektedir ve dilleri de bu yüzden birbirine benzer. Kırım Karayları ve Kırım Tatarları arasında yönetsel anlamda herhangi bir problem görülmemekle birlikte, bazı zamanlarda Kırım Hanları Kırım Karaylarından daha fazla vergi almak adına, Kırım Karaylarının Kutsal saydığı Meşe ağaçlarını yakmakla tehdit ettiği bilinmektedir. Yönetimde olduğu gibi halk arasında zaman zaman anlaşmazlıklar doğduğu ve bu anlaşmazlıkların birinde Şamoil Ağa'nın öldürüldüğü bilinmektedir. Meryem Dere'ye birleşen Kanlı Dere adını XVIII. Asırda Karay ileri gelenlerinden Şamoil Ağa'nın burada öldürülmesinden almıştır. Fakat Kırım Hanları ile Kırım Karayları arasında çok uzun süreli güven duygusu tahsis edildiği, Kırım Hanlarının darphanesini Kırım Karaylarının işlettiği ve Çift – Kale'nin aynı zamanda Kırım Hanlarının hapishanesi görevini üstlendiği de bilinmelidir.

Türkiye'de Yahudiler, özellikle yaşlı kadınlar Osmanlı döneminde pekiyi konuşamazlar. Yahudiler de İspanyolca ve Fransızca'yı daha çok kullanmaktaydılar. Tanzimatla birlikte bu durumu bizzat Yahudi din adamları değiştirmeye çalışmış ve Türkçe kullanılmasını öğütlemişlerdir (Ortaylı, 2008,88).

Karayların dili Türkçedir. Ve onlar bu dili sonradan öğrenmiş değillerdir. Bilindiği gibi Yahudiler buldukları coğrafyanın veya birlikte yaşadıkları toplumların dillerini öğrenir ve günlük hayatta da bunu kullanırlar (Ortaylı, 2008,89). Bu nedenle Kırım Karayların Türkçeyi sonradan ve Kırım Tatarlarından öğrenmiş olabileceklerini ileri sürenler de vardır. Ancak, sonradan öğrenilen dillerin kullanımı esnasında aksan ortaya çıkar. Halbuki Kırım Karaylarının en eski belgelerinde bile bu aksan ile karşılaşmıyoruz. Balta – Tiymezdeki mezar taşlarından ve Kırım Karay Türkçesindeki bazı kelimelerden öğrendiğimize göre Kırım Tatarlarının Kırım’a gelmesinden çok daha önceleri Kırım Karaylarının Türkçe konuştukları kesindir. Bu durumu Hacı Seraya Şapşal da bir makalesinde örneklerle izah etmiştir (Szapszal, 1938,81-90).

Kırım Karaylarının Antropolojik özellikleri de Yahudilerinkine benzemez. Kırım Karaylarının antropolojik özellikleri Yahudilerinki gibi Sami ırkına değil Turani ırkına ait özellikler gösterir.

Kırım Karayların takvimi de Yahudilerinkinden farklıdır. Onlar dini kitapları dahil haftanın günlerini Türkçe olarak bilir ve söylerler. Sadece ibadet günü olan cumartesinin adı ‘şabat’ kelimesinin gün kelimesi eklenmesiyle meydana getirilen ‘şabat күнү’ şeklinde söylenmektedir. Kırım Karay Takvimine ‘Ulugata Sanavı’ denmektedir ve 12 hayvanlı Türk takvimidir. Aylar 12 değil 13 adettir ve 13. aya ‘artıksı ay’ adı verilir ve tamamıyla Türkçedir. Bu durum Kırım Karay Türkçesinin mevcut üç dialektinde de (Galiç – Trakay - Kırım) aynıdır.

Kısacası Kırım Karayları Yahudi, değildir.

Kırım Karayları ile ilgili ikinci bir bilerek veya bilmeyerek yapılan yanlış vardır ki o da Çift – Kale adının yanlış kullanılışıdır.

Çift – Kale, Bahçesaray yakınlarındaki Meryem Dere’nin üst tarafında 3 tarafı uçurum bir tarafı da sık ormanlık alan üzerine kurulmuş çok eski bir yerleşim merkezidir. Bu kaleyi de Kırım Karayları kurmuştur. Meryem Derenin bir ucu Bahçesaray’a bir ucu da Balta – Tiymez ormanına çıkar. Bu vadide Meryem Ana Manastırı ve Müslüman Mezarlığı da vardır. Baba Mansur türbesi de bu mezarlıktadır ve fakat mezarlık tahrip edilmiş durumdadır. Vadi ile bitişen bir başka vadi veya dere yatağı vardır ki adı da Kanlı Dere’dir.

Çift – Kale’nin 3 kapısı vardır. Biyik Kapı Balta – Tiymez Ormanına ve mezarlığa giden yolda, doğu tarafındadır. Kiçik Kapı ise Meryem Dere’ye ve oradan da Bahçesaray’a giden dar yol için açılmıştır. Kiçik Kapı’dan kaleye girenler kobe adı verilen taşlara oyulmuş evlere ve kale duvarlarını aşmadan giremez “küllük” mevkii ile karşılaşır. Küllük mevkii askerlerin talim alanı ve aynı zamanda atların yayılım alanıdır. Biyik Kapı ve Kiçik Kapının dışında bir de Orta Kapı vardır ki bu kapı ile birbirine bağlanan iki kaleden ibarettir. Ortakapı’dan sonraki surlar daha sonra ilave edilmiştir. Bu kalelerden birisi eski, diğeri yenidir. Yeni Kısımda Firkoviç’in kaldığı konak vardır.

Bir başka anıt ise Caneke Hanum türbesidir. Türbe Kırım Hanı’nın kızı Caneke Hanum adına inşa edilmiştir. Kaledeki Camiden ise diğer bütün binalar gibi eser kalmamıştır. Az önce bahsettiğimiz konak şimdilerde restoran olarak hizmet

vermektedir ve burayı Kırım Karayları işletmektedir. Tipik Türk Mimarisi ile muhteşem bir anıt gibi durmaktadır. Tavan süslemesi ahşap (ceviz) kaplamadır. Dış tarafında fırın ve kiler olarak kullanılan evden ayrı bir birim vardır.

Eski kale içinde iki kenasa vardır. Her sene on binlerce turist tarafından ziyaret edilen bu kaleye Kırım Karayları ücret vermeden girer ve gezerler.

Kırım Karayları bu iki kaleyi çift kale diye adlandırmışlardır. Kırım Karay Türkçesinde çift kelimesi “çuft - çufut” diye söylenir. Yani Çuft-Kale veya Çufut – Kale. İşte problem de buradan kaynaklanmaktadır. Kalenin adı “Cıftkale” yani (Yahudi Kalesi) diye adlandırılmaya ve literatüre yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Kırım Karayları da buna şiddetle karşı çıkmaktadır.

Bir kere Kalenin adının yazılışına dikkat çekmek isteriz. Bilindiği gibi Kiril Alfabesinde ‘c’ sesi yoktur ve bu sesi karşılamak için ‘dj’ harfleri birleşik olarak kullanılmaktadır. Hâlbuki kalenin adının kiril alfabesi ile yazılışı ‘ç’ harfi iledir. Eğer bu kale cıftkale diye yazılrsa idi “ç” ile değil “dj” ile yazılırdı.

İkincisi, Kırım Karay toplumunun iddiasına göre bu kalede hiçbir zaman Yahudiler yaşamamıştır.

Arap alfabesinde de ‘ç’ sesi yoktur. Arap Alfabesi kullanan Osmanlılar ve Kırım Tatarları bu sesi karşılamak için c harfinin noktasını artırıp ç sesini türetmiştir. Kalenin adının Osmanlı alfabesi ile de yazılışı ç harfiyledir.

Kısacası bu kalenin adı Çift – Kale’dir ve Cufutlukla da Yahudilikle de bir ilgisi yoktur.

KAYNAKLAR

Altınkaynak, Erdoğan, “Kırım Karaylarının Kutsal Mekanı Balta Tiymez Mezarlığı Ormanı ve MezarlığaYapılan Saldırıları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 208, İstanbul 2004.

Altınkaynak, Erdoğan, **Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları**, Haarlem 2006.

Anzerlioğlu, Yonca, **Karamanlı Ortodoks Türkler**, Ankara 2003.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Sadeleştirenler: Tefvik Temelkuran – Necati Aktaş – Mümin Çevik) VIII, İstanbul 1980.

Kuzgun, Şaban, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara 1993.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, İstanbul 2008.

Szapszal, Seraya, ‘ Staroturatskiy przyrostek ur zachowany gdzie niegdzie we wspolczesnej mowie potocznej’- **Rocznik Orientalistyczny**, Lvov. 1938, 81-90

**ПОЭТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ СТАМБУЛЬСКОГО
ПЕЙЗАЖА В РАБОТАХ РУССКИХ ХУДОЖНИКОВ XIX ВЕКА ***

**XIX. YÜZYIL RUS RESSAMLARININ YAPITLARINDA
İSTANBUL PEYZAJININ ŞİİRSEL ÖZGÜNLÜĞÜ**

**POETIC ORIGINALITY OF THE ISTANBUL LANDSCAPE IN THE
WORKS OF RUSSIAN ARTISTS OF THE XIX CENTURY**

Gönül ÜZELLİ**

АННОТАЦИЯ

Многие русские художники с большим интересом относились к культуре Турции и приезжали в эту страну. Особое внимание посещавшие Стамбул русские художники уделяли Османскому дворцу и местности вокруг него, архитектурным памятникам византийского и османского периодов, внимательно изучали город. В статье исследуются детали интерьера и экстерьера в посвященных теме Стамбула Османского периода произведениях таких русских художников, как К.П. Брюллов, И.К. Айвазовский, А.П. Боголюбов и М.Н. Воробьев.

Ключевые слова: Стамбул, Османская империя, русские художники, пейзаж.

ÖZ

Türk kültürüne büyük bir ilgi duyan kimi Rus sanatçılar Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. İstanbul'u ziyaret eden Rus sanatçılar Osmanlı saraylarına, saray çevresindeki yerlere, Osmanlı ve Bizans dönemi eserlerine büyük bir ilgi göstermişlerdir. Bu makalede, K.P. Brüllov, İ.K. Ayvazovski, A.P. Bogolyubov ve M.N. Vorobyöv gibi Rus ressamların, Osmanlı Dönemi İstanbul'una adadıkları yapıtlarındaki iç ve dış mekân ayrıntıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu, Rus Ressamlar, peyzaj.

* Настоящая работа поддерживается научно-исследовательским проектом **ВАР 55775 Стамбульского университета.**

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.İSTANBUL
(guzelli@istanbul.edu.tr)
DOI: 10.17498/kdeniz.376529

ABSTRACT

A group of Russian artists took great interest in the culture of Turkey and came to this country. Russian artists, who visited Istanbul, paid special attention to the Ottoman Palace, the surrounding area, the monuments from the Byzantine and Ottoman periods. This article studies the details of the interior and exterior of the settings in the works of such Russian artists as K.P. Bryullov, I.K. Aivazovsky, A.P. Bogolyubov and M.N. Vorobyov, dedicated to the theme of Ottoman Istanbul.

Key words: Istanbul, the Ottoman Empire, Russian Artists, Landscape.

Стамбул, за каждым углом которого скрывается история, как один из древнейших перекрестков культур и цивилизаций на земле, по праву заслуживает названия «столицы мира». С завоеванием Константинополя закрылась одна и открылась другая страница истории города, ставшего предметом ревности других городов, вылившейся в их устах в названии «город великих снов». Начиная с 1453-го года Стамбул становится столицей турецкой культуры и искусства.

Хорошо известно, что, начиная с середины 18-го и на протяжении последующего 19-го века, Османская империя переживала западное влияние во многих областях своей социально-культурной жизни. На том же фоне, но параллельным курсом, шли важные подвижки в области межгосударственных отношений между Османской и Российской империями. Такие перемены были отмечены, в первую очередь, посещениями Стамбула не только официальными лицами, но и просто путешественниками, торговцами, православными паломниками к святым местам, а также писателями и художниками. Свидетельством тому служат дошедшие до нас письма и путевые заметки, но что особенно ценно для нашего рассмотрения – картины русских художников XIX века.

Многие художники были очарованы неведомым им ранее таинственным ориентальным духом Стамбула. Их впечатляло всё: красота береговых линий, вырастающие из моря и потянутые белёсой дымкой возвышения Принцевых островов, памятники архитектуры византийских времен и творения османских зодчих, змееподобные подъемы и спуски узких захламленных улочек, призывные крики муэдзинов с ажурных балкончиков минаретов, шум и толчея восточных базаров, места сборищ народа, яркое смешение красок всех цветов и оттенков.

Конечно, всё это не только впечатляло, но и рождало желание запечатлеть увиденное на полотнах картин, каждая из которых стала не только произведением искусства, но и важным историческим документом своей эпохи.

Среди имен художников, запечатлевших Стамбул того времени, по праву первым можно назвать имя Максима Никифоровича Воробьёва (1787-1855), известного не только топографическими исследованиями, но и своей

пейзажной живописью. В 1820 году по поручению великого князя Николая Павловича он был отправлен в Палестину с целью создания карт и зарисовок местности. По пути в священную землю художник делает остановку в Стамбуле, где выполняет множество набросков и эскизов к картинам экзотического города (Манин, 2000:37-44).

Одной из них стала написанная в 1829 году картина «Вид Стамбула с азиатского берега». На ней художник с любовью изобразил не только источник питьевой воды на берегу Босфора на фоне городских силуэтов, лодок и парусников в желтых тонах, но от его наблюдательного взгляда не ускользнула и живая этнографическая картинка важной части быта горожан разных сословий. Мы можем видеть простолоудинов, берущих воду из источника, празднично отдыхающих за беседой и потягивающих кальян в тени вековых чинар людей с достатком, лодочников и их клиентов со спящими посреди всего этого расторопными уличными торговцами. Зоркий глаз художника и топографа точно подметил очень существенный момент в жизни восточного города. На Востоке, где проблема воды была всегда насущна, к воде существует особое почтение. В священной книге всех мусульман «Коране» есть даже такое выражение: «Вода начало всего». Поэтому каждый правоверный мусульманин считал своим долгом совершить угодное Аллаху дело – обустроить источник чистой воды. Богатые же люди создавали над источником подлинные шедевры архитектурного искусства.

Так выглядит, например, источник, устроенный в 1728 году по распоряжению султана Ахмеда III у ворот Баби-Хамаюн перед султанским дворцом Топкапы в Стамбуле и украшенный причудливой арабской вязью стихов его собственного сочинения, призывающих утолившего жажду путника не забывать о сохранении чистоты воды. И в самом деле, наверное, нет ничего приятней, чем выпить стакан чистой прохладной воды в летнюю изнуряющую жару. Следует заметить, что стамбульские источники и до сих пор остаются местом встреч, обмена новостями и отдыха жителей в дневные и особенно в предвечерние часы. Они занимают важное место в укладе всей социальной жизни восточных городов. В силу чего бережно охраняются и реставрируются государством, а также частными лицами и компаниями.

Другим известным русским художником, для которого источником вдохновения стал Стамбул, был Карл Павлович Брюллов (1799-1852). Одно время Брюллов обучался живописи в Италии. Для возвращения на родину он выбрал морской путь. Так у него появилась возможность увидеть Турцию. С разрешения турецких властей художник летом 1835 года сошел на турецкий берег. Его знакомство с Турцией ограничилось изучением Измира, Стамбула и их окрестностей. В Турции художник провел более трех месяцев. Но и этого хватило, чтобы остаться навсегда замороженным таинственной атмосферой восточного города и создать большое число живописных работ, исполненных карандашом, сепией и акварелью. Всё это время он был гостем в доме российского посланника А.П. Бутенева на Биок-дере близ Стамбула. Этот

район города, являвшийся средоточием дипломатических миссий, где кроме этого проживали по большей части греки и армяне, принявшие европейские обычаи, и совсем мало турок, не оставил художника равнодушным. Брюллов любил бродить по Стамбулу и наблюдать ежедневную жизнь людей столь отличную от быта его соотечественников. Во время таких прогулок он сделал множество зарисовок с натуры из жизни простых горожан (Леонтьева, 1990:32-33; Uzeli, 2002:70). С увлечением отдался художник живописному отображению жизни большого турецкого города. Композиции Брюллова, посвященные простому люду Стамбула, отличаются достоверностью эпизодов, меткостью типажа, особо тонким пониманием восточного колорита. В отличие от жанровых отмеченных идиллией картин, сделанных художником в Италии, турецкие рисунки полны действия и искрометного юмора. Брюллов в совершенстве овладел новой для него формой художественно-изобразительного очерка. Посредством тонкого понимания национального своеобразия страны и точного выбора сюжетов он сумел достоверно рассказать о жизни этого чужого города, причем его живописный рассказ носит живой и увлекательный характер.

Уверенной рукой мастера выполнен карандашный рисунок под названием «Гавань в Константинополе» (1835). Перспективу рисунка образуют кирпичное здание и еле заметные на воде лодки. На переднем плане типичная сцена из жизни Стамбула, сосредоточенной по большей части у причалов: торговцы, группы женщин, мужчины, беседующие с незнакомцами, спящий рядом с собакой человек, выючные животные – верблюды и лошади, в левом углу рисунка женщина, пытающаяся освободиться от назойливого попрошайничества нищих. Интересен и другой бытовой сюжет, представленный в одной из лучших композиций художника – «Полдень в караван-сараяе» (1835). Картина дышит обжигающей летней жарой. На переднем плане: моющийся перед источником молодой турок, прислонившийся к стене спящий бродяга, лениво сидящий на ступеньках мулат, бородатый всадник, бредущий осёл, позади которого шествует верблюд. Слева можно заметить деревянное строение и слабо различимые контуры мечети. Всё достоверно, как на фотографии с места событий.

Часто приходится встречаться с тем, что многие художники, работавшие с восточными темами, мягко говоря, не совсем точно отображали изображаемое место. У Брюллова нет таких ошибок. Тем самым он заслуживает особую похвалу. Русский художник с точностью донел до деталей изображаемой местности, что придает документальность всем его рисункам. По ним можно и сейчас создавать летопись города. Глубокой осенью 1835 года Брюллов получил высочайший приказ царя Николая I о возвращении на родину. С большим сожалением покидал он Стамбул, который успел полюбить за короткое время своей остановки в нем. Пребывание в Турции не прошло для него даром – вынесенные из путешествия впечатления послужили впоследствии постоянным источником

вдохновения для создания композиций на восточные темы (Леонтьева, 1990:33).

Так, при написании картины «Сладкие воды близ Константинополя» (1849) Брюллов использовал эскизы, сделанные ранее в Стамбуле. Видны широкие крыши над источниками Кягыт-хане, утопающие в зелени дома, всадники, человек, готовящий на углях кебаб, уличные торговцы, музыканты, впереди которых бегут собаки, плывущие по течению весельные лодки, в тени широкоствольной вековой чинары расположились на отдых незнакомцы, на телеге запряженной волами сидит женщина. И всё это залито ярким светом, какой бывает только на Востоке. Ещё одним влюбленным в Стамбул русским художником был Алексей Петрович Боголюбов (1824-1896). В 1841-ом году он окончил военное училище и был направлен на службу в военно-морском флоте. Это назначение позволило ему увидеть множество стран. В 1849-ом году Боголюбов поступил в Петербургскую Академию изящных искусств. Особенного его волновали полотна на морскую тему И.К. Айвазовского. Успешно окончив Академию, он стал художником при военно-морском ведомстве. В 1856-ом году Боголюбов посетил Стамбул, где по просьбе царя Николая I сделал несколько пейзажных картин с видами города (Манин, 2000: 110-113). На одном из полотен под названием «Золотой Рог в Константинополе» и датированном 1864-ым годом изображена мечеть с двумя минаретами, рядом с ней множество причаленных к берегу залива лодок и несколько беседующих лодочников. Чуть поодаль поднимающийся ввысь дым от зажженного костра. На спокойных водах залива покачиваются парусники и лодки. На заднем фоне просматриваются силуэты мечети Сулеймание и Новой мечети. Ещё одна картина художника под тем же названием «Золотой Рог» (без даты) отображает двухэтажное кирпичное здание у залива с вытянутыми на берег лодками, человека на ослике и шагающего впереди них мужчину, одетого в повседневную турецкую одежду. На втором плане ещё одно белое кирпичное здание, возможно принадлежащее пристани, с приставшим к ней парусником. На заднем плане изображен силуэт мечети Сулеймание.

Другая работа Боголюбова «Вид на Стамбул с азиатского берега» (без даты) запечатлела плывущий по Босфору пароход и прогуливающих по берегу Ускюдара людей, группу присевших на корточки мужчин и зажатое кипарисами каменное двухэтажное здание, у стены которого лежат вытянутые на берег лодки. На заднем плане изображен залив с возвышающимся над ним силуэтом храма Святой Софии и стоящими на рейде города парусниками, ожидающими разрешения войти в залив Золотой Рог.

Картины на стамбульские темы писал ещё один известный русский художник Василий Дмитриевич Поленов, отправившийся между 1881-ым и 1882-ым годами в большое путешествие по странам Востока. Посетив такие страны как Египет, Сирия, Палестина и Греция, художник оказался в столице Османской империи как раз в период некоторого потепления турецко-

российских отношений, наступивший в 80-е годы XIX века. И хотя он находился в Стамбуле очень короткое время, этот город заинтересовал его. Одна из картин малых размеров под названием «Константинополь. Эскисарайский сад» (1882) была закончена вскоре после возвращения на родину. На ней изображены развалины старого дворца в районе Султанахмет (Пастон, 1991:62). На переднем плане отвернувшиеся к стене сидящие женщины со скрытыми под чадрой лицами. Слева на картине привлекает внимание старинная деревянная дверь, прислоненная к каменной стене, и блики заходящего солнца на ветвях кипарисов и сосен.

Другой запечатлевшей Стамбул работой мастера была картина «Константинополь. Золотой Рог» (1890) (Пастон, 1991:62). Ко времени приезда Поленова в Стамбул внимание многих художников привлекал залив Золотой Рог и его окрестности. Не оставил он равнодушным и русского художника. При работе над картиной он использовал множество сделанных на пленэре эскизов. Мы видим на картине ещё не застроенные так густо в то время окрестности залива, его прозрачные воды, голубое небо и покрытые зеленью холмы под лучами палящего летнего солнца. Известный своими передовыми взглядами и интересом к изобразительному искусству султан Абдулязиз в 1867-ом году побывал на выставке картин в Париже, где встречался с турецкими художниками Османом Хамди, Сулейманом Сеидом и Ахметом Али (известным больше под именем Шекер Ахмет-паша), обучавшимися в то время живописи в Париже и знакомых с творчеством Айвазовского. В Париже султан приобрел для своего дворца множество картин на восточные темы.

С целью развития изобразительного искусства в Османской империи султан Абдулязиз задумал открытие школы искусств в Стамбуле, но в связи с его ранней кончиной этим планам не было суждено осуществиться (Cezar, 1995:153). После смерти султана Абдулязиза на трон взошел султан Абдульхамид II, который тоже намеревался открыть в 1877-ом году Академию изобразительных искусств, но этим намерениям помешала разразившаяся русско-турецкая война 1877-78-го годов. Конец войне положил Сан-Стефанский мирный договор. Примечательно, что церемония подписания проходила 3-его марта 1878-го года в зале, стены которого украшали картины Айвазовского (Хачатурян, 1989:6). Несмотря на натянутые отношения между Османской и Российской империями, Айвазовский продолжал поддерживать дружеские отношения с османским двором. Третьего марта 1883-го года была наконец-то торжественно открыта школа ремесел и изящных искусств под названием «Санаи Нефеси Али-Мектеби». Айвазовский тут же откликнулся, прислав в дар школе одну из своих работ (Germaner, İnançkur, 1989:84).

Как мы уже обращали внимание в одной из наших более ранних названных выше статей (Узелли, 2003:69-71), картины со стамбульскими и турецкими мотивами украшали не только стены дворца османских султанов, но и выставлялись за его пределами. Так, в 1880 году в здании российского

посольства состоялась выставка картин художника, в связи с которой лично султаном Абдульхамидом II ему была вручена медаль с алмазами (Tuğlacı, 1983:55). В 1881-ом году в одном из магазинов квартала Пера, владельцем которого являлся Ульман Громбач, была открыта выставка, где наряду с картинами таких всемирно известных мастеров кисти, как Ван Дейк, Рембрандт и Брейгель, соседствовали картины Жана Леона Жерома и И.К. Айвазовского. (Duben, 1990) На одном из представленных полотен Айвазовского – «Стамбул. Вид залива Золотой Рог» (1880) изображен городской пейзаж. На переднем плане залив и мечети Сулеймание и Фатих в окружении кипарисов. Фигуры людей в традиционной повседневной турецкой одежде повернуты спиной к зрителю. Это не удивляет, поскольку, по мнению Дж. Каффиеро и И. Самарини, Айвазовский не был силен в области портретной живописи (Caffiero, Samarine, 2000:181). Кроме выставок 1880-82-го годов, в Стамбуле состоялась ещё одна выставка художника, организованная в 1888-ом году племянником И.К. Айвазовского Левом Мазировым, на которой были представлены 24 картины художника. Особенностью этой выставки было то, что половина от её сборов была пожертвована на благотворительность (Tuğlacı, 1983:55).

Как раз на эти годы приходится первый выпуск османской Академии изящных искусств. Популярность И.К. Айвазовского была столь широка, что стиль его художественного творчества оказал влияние на выбор жанра рядом её выпускников. И, в первую очередь, таких, как Осман Нури-паша из Харбие, Тахсин Диярбакырский из Харбие, Мюлязым Ихсан и Али Джемаль (Tansuğ, 1986:99-100). В 1890-ом году художник с женой посетил Стамбул в последний раз. За время своего пребывания он побывал в армянской Патриархии и во дворце «Йылдыз», оставив в дар этим культурным учреждениям свои картины. В свой последний приезд художник был награжден орденом «Меджиди» I-ой степени (Tuğlacı, 1983:55). Айвазовский поддерживал творческие отношения с Османской империей до самой своей смерти в 1900-ом году. На протяжении с 1845-го по 1900-ый год не было и года, чтобы он не отобразил на своих картинах стамбульской темы. И, наверное, символично, что последней картиной великого певца моря стало полотно «Корабли на Босфоре» (1900).

БИБЛИОГРАФИЯ

CAFFIERO, G. - SAMARINE, İ. (2000). **Denizler, Şehirler ve Düşler / İvan Aivazovskiy'in Resimleri**. İstanbul: Türkiye İş Bankası.

CEZAR, M. (1995). **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.

DUBEN Aksüğü, İ. (1990). **1873-1908 Pera Ressamları Katalogu**, İstanbul: Beymen.

GERMANER, S. ve İnankur, Z. (1989). **Oryantalizm ve Türkiye**. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.

ХАЧАТУРЯН Ш. (1989). **Айвазовский, Живопись**. Москва: советский художник.

ЛЕОНТЬЕВА Г.К. (1990). **Карл Брюллов**. Ленинград: Алларора

МАНИН В.С. (2000). **Русский пейзаж**. Москва: Белый город.

ПАСТОН Е. (1991). **Василий Дмитриевич Поленов**. СПбГУ,

TANSUĞ, S. (1986). **Çağdaş Türk Sanatı**. İstanbul: Remzi Kitapevi.

TUĞLACI, P. (1983). **Ayvazovski Türkiye’de**. İstanbul: İnkılap ve Aka.

UZELLI, G. (2002). **XVIII-XIX Yüzyıllarda Rus Resim Sanatı**. İstanbul: İ.Ü Yayınları.

УЗЕЛЛИ Г. (2003). “Айвазовский и Турция (К 100-летию со дня смерти И.К. Айвазовского)”. **Образование в регионах России и СНГ** 4 (25), 69 -71.

**

GÜRCÜ KAYNAĞI KARTLİS ÇHOVREBA'DA ARDAHAN ADI VE ARDAHAN'LA İLGİLİ BİLGİLER

THE NAME OF ARDAHAN AND SOME INFORMATION RELATED TO ARDAHAN IN KARTLIS ÇOVREBA, A GEORGIAN SOURCE

ИНФОРМАЦИЯ О НАЗВАНИИ АРДАХАН И ИСТОРИЯ АРДАХАН В ГРУЗИНСКИХ ИСТОЧНИКАХ «КАРТЛИС ЦХОВРЕБА»

Mehmet KILDIROĞLU*

ÖZ

Türk tarihi hakkında başta Çin, Bizans, Arap, Fars, Ermeni kaynaklarında bulunan bilgiler araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılmış olmasına rağmen yaklaşık bin yıl ilişki içinde olduğumuz Gürcü kaynakları yeterince araştırılmamıştır. Son yıllarda çevrilen bir iki eser dışında Gürcü tarihi ve Türklerle ilgili bilgiler yeterli derecede Türk araştırmacıların nazarına sunulmamıştır. Oysaki Gürcü kaynaklarında Türklerle ilgili ta İskitler döneminden başlayarak çok değerli bilgiler bulunmaktadır. Hatta başka hiçbir kaynakta bulunmayan milattan önceki dönemlere ait Türkler ve Kıpçaklarla ilgili paha biçilmez bilgileri Gürcü kaynakları bize bildirmektedir. Ardahan adı Gürcü kaynağı Kartlis Çhovreba'da Kaçta-Kalak, Hura, Artan, Artani, Artaan biçimlerinde yer almıştır. Ayrıca Ardahan ve çevresinin tarihi ile ilgili Kartlis Çhovreba'da çok değerli bilgiler bulunmaktadır. Kartlis Çhovreba batı dillerinden Fransızca'ya 1800'lü yılların ortalarında M. Klaproth (1834) ve M.F. Brosset (1849) tarafından çevrilmiştir. Ancak Türkiye'de bu kaynak üzerine çalışma yapılmamıştır. M.F. Brosset'in Fransızca'ya çevirdiği 1212 yılına kadar bilgileri ihtiva eden Kartlis Çhovreba Hrant Andreasyan tarafından yıllar önce Türkçe'ye çevrilmesine rağmen 2003 yılına kadar yayınlanmamıştır. Bu eser tarihçi Erdoğan Merçil tarafından notlar eklenerek yayına hazırlanmış 2003 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Bu makalede Gürcü kaynaklarında geçen Ardahan adının tarihsel serüvenini ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaçta-Kalak, Artan, Artani, Artaan, Ardahan, Hura, Gürcü, Kartlis Çhovreba.

*Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi Tarih Bölümü. ARDAHAN
(mehmetkildiroglu@ardahan.edu.tr)
DOI: 10.17498/kdeniz.401232

ABSTRACT

Although the information, related to the Turkish history, especially provided by the Chinese, Byzantine, Arabic, Persian and Armenian sources have been brought to light by the researchers, the Georgian sources, with which we have been in relation for about a thousand years, have not been sufficiently researched. Information, regarding the Georgian history and the Turks, has not been presented to the Turkish researchers at a satisfactory level, except for a few studies translated into Turkish in recent years. However, highly valuable information, dating back to the Scythian period about the Turks, is available in the Georgian sources. Furthermore, the Georgian sources provide us with invaluable information unavailable in any other sources related to the Turks and the Kipchaks, dating back to the B.C. The name of Ardahan appears as Kaçta-Kalak, Hura, Artan, Artani, Artaan in Kartlis Çovreba, the Georgian Source. In addition, infinitely precious information on the history of Ardahan and the region is presented in the aforementioned source. Kartlis Çovreba, the Georgian source, was translated into French by M. Klaproth (1834) and M. F. Brosset (1849) in the mid 1800s, but no study has been done on that source in Turkey so far. Kartlis Çevroba, including the information dating back to 1212 and translated into French by M. F. Brosset, was not published until 2003, although it had been translated into Turkish years ago by Hrant Andreasyan. The mentioned study was prepared by historian Erdoğan Merçil with his own notes and published by the Turkish History Foundation in 2003. This study deals with the historical journey of the name of Ardahan cited in the Georgian sources.

Key words: Kaçta-Kalak, Artan, Artani, Artaan, Ardahan, Hura, Georgian, Kartlis Çhovreba.

АННОТАЦИЯ

История Турции была изучена исследователями по китайским, византийским, арабским, персидским и армянским источникам, но грузинские источники, о которых мы говорим около тысячи лет, недостаточно изучены. С одной стороны, помимо нескольких работ, которые были переведены в последние годы, история Грузии и ее связь с турецким народом не были достаточно исследованы. С другой стороны, в грузинских источниках найдена ценная информация о турецком народонаселении со Скифского периода. А также в грузинских источниках найдена бесценная информация о турецком народе и кипчаков до нашей эры, которая ранее не указывалось ни в каких источниках. В сборнике средневековых грузинских летописей «Картлис цховреба» (История Грузии) название Ардахан указано как Качта-Калак, Хура, Артан, Артани и Артаан. В «Картлис цховреба» дана полная информация про Ардахан. Среди западных языков «Картлис цховреба» была переведена на французский язык М. Клапротом (1834) и М. Ф. Броссетом (1849) в середине 1800-х годов. На сегодняшний день в Турции еще не исследованы работы по данному источнику. В «Картлис цховреба» перевод

М. Ф. Броссе на французский язык хранился до 1212 года, пока не был переведен на турецкий язык Грантом Андреасяном много лет назад, а также не был опубликован до 2003 года. Данная работа была подготовлена историком Эрдоганом Мерсилем и опубликована Турецким историческим обществом в 2003 году. Эта статья посвящена историческим названиям Ардахана в грузинских источниках.

Ключевые слова: Качта-Калак, Артан, Артани, Артаан, Ардахан, Хура, Грузин, Картлис цховреба

1.Giriş

Ardahan ülkemizin kuzey doğusunda bulunan çok eski bir tarihe sahip ilimizdir. Ancak onun bu eski tarihi günümüze kadar yeterince araştırılmamıştır. Şimdiye kadar Ardahan adı ve eski kaynaklarda yer alması da bir makale konusu olmamıştır. Ardahan'ın içinde bulunduğu bölge tarih boyunca birçok Türk kavimlerinin hâkimiyeti altında bulunmuştur. Ancak o dönemin kaynakları yeterli olmadığı için elimizde net bilgiler yoktur. Elimizdeki kesin bilgiler ise daha çok Selçuklular ve Osmanlılar dönemine aittir. Sovyetler Birliği zamanında Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan gibi bölgeye komşu olan ülkelerin arşivleri bizlere kapalı olduğundan bu ülkelerin kaynaklarında Ardahan adı ve tarihi hakkında yeterince araştırma yapılamamıştır. Ancak 1992'den sonra adı geçen bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve Türkiye ile (Ermenistan hariç) iyi ilişkiler kurmaları neticesinde özellikle Gürcistan kaynakları üzerine araştırma yapma imkânı olmuştur. Türklerin bu bölgeye gelmesinden önce buralarda uzun bir süre Gürcü hâkimiyeti yerleşmiştir. Gürcüler ve Gürcistan tarihi ile ilgili Sovyet döneminde Türkiye'de doğru dürüst bir yayın da yapılmamıştır. Gürcü kaynaklarına dair ilk yayın Türk Tarih Kurumu tarafından 2003 yılında çıkarılmıştır (*Brosset, 2003*). Sonraki yıllarda da ne yazık ki pek fazla yayın yoktur. Gürcistan Tarihi veya Gürcülerin Tarihi konusunda batılı araştırmacılar tarafından yapılan ilk yayın M. Klaproth tarafından yapılmış ve *Journal Asiatique* dergisinin 1834 yılı Ocak ayı sayısında yayınlanmıştır (*Klaproth, 1834:21-56*). Daha sonra M.F. Brosset'in Gürcü Kroniklerinin Fransızca çevirisinin birinci cildi 1849'da, ikinci cildi de 1858 yılında yayınlanmıştır. M.F. Brosset sadece kronikleri yayımlamamış Gürcü Dili ve Coğrafyası, Kültür Tarihi ve Arkeolojisi ile ilgili de çok sayıda yayın yapmıştır. M.F. Brosset'in bu eserleri ile batı dünyası Gürcü dil, kültür ve tarihinden haberdar olmuştur. Daha el sürülmemiş birçok Gürcü kaynağı olduğu da söylenmektedir. Ancak bunlar Gürcü alfabesi ile yazılmıştır. Çok eski alfabelerden biri olmasına rağmen Gürcü alfabesinin çok yaygın bir kullanımı yoktur. Hatta günümüzde Gürcistan dışında herhangi bir yerde kullanıldığı söylenemez. Bu nedenle Gürcü kaynakları üzerinde çalışmak oldukça zordur. Yukarıda bahsettiğimiz M. Kalproth'un ve M.F. Brosset'in özellikle Ortaçağ Gürcistan Tarihi kaynaklarından Kartlis Çhovreba çevirilerinden ve bu kaynağın Rusça çevirilerinden başka Gürcü tarihi ile ilgili Gürcü dili dışında başka bir dilde yayınlanmış kaynak yoktur. Ermeni yazarlar tarafından yazılan eserlerde Gürcü tarihinin en eski döneminden yakın

zamanına kadar bilgiler mevcuttur. Ancak bu kaynaklardaki bilgilerin çoğu taraflıdır. Biz bu makalemizde en muteber Gürcü tarihi kaynaklarından Kartlis Çhovreba'daki Ardahan adının tarihi serüvenini ve Ardahan tarihi ile ilgili önemli olayları ele alacağız. Asıl yararlandığımız kaynağımız Klaproth ve M.F. Brosset'in eseri dışında bu kaynağın Rusça çevirisi (*Kartlis Çhovreba, 2008*) ile karşılaştırma yoluyla istifade etmeye çalışacağız.

2.En eski zamanlarda Ardahan

Ardahan adı Kartlis Çovreba'nın giriş kısmında bulunan Gürcülerin efsanevi tarihi ile ilgili kesin tarihi belirsiz bilgilerde geçmektedir. Burada Gürcülerin efsanevi kralı *Kartlos*'un beş oğlundan biri olan *Mtzhetos*, oğulları *Uflos*, *Odzhos* ve *Cavahos*'a sahip olduğu toprakları paylaştırırken Cavahos'a Panavar Gölü ile Kür nehri kaynağı arasına düşen toprakları verir. Cavahos burada *Tsunda* ve *Artan* adlarını taşıyan iki müstahkem şehir kurar. O zaman *Kaçta-Kalak* denilen Ardahan bugün *Hura* adını taşır denmektedir (*Brosset, 2003:22-23; Kartlis Çhovreba, 2008:16*)¹. Demek ki Ardahan adının en eski biçimi *Kaçta-Kalak*'tır. Kartlis Çhovreba'nın yazıldığı zaman² ise bu isim *Hur/Hura* (Kur/Kura veya Kür) olmuştur. Bu bilgiden anlaşıldığına göre *Artan/Artani* adı daha sonraları verilmiştir. Gürcü kaynağı Kartlis Çhovreba'da Ardahan adı ve Ardahan'la ilgili geçen ilk bilgi budur. Artan sözünün Gürcü dilinde bir karşılığı yoktur. Ermenice'de de Art- kökü ile başlayan birçok kelime olmasına rağmen bu adın Ermenice'de de bir anlamı yoktur. İtil (Volga) Bulgar tarihinin önemli kaynaklarından olan 1680 yılında derlenen XIII. yüzyıla ait Cafer Tarihi'nde Artan adı bugünkü Litvanya'nın adı olarak zikredilmiştir (*Bahşi İman, 1993:349*). Artan adının Litvanya ile ilişkisini ortaya koymak çok zor. Çünkü coğrafya olarak birbirine çok uzak yerdeler. Eskiden Ardahan'ın bağlı olduğu Kars ilimizin adı da Kuzey Yarımkürede bulunan Rusların Kars Denizi (*Карское море*) dediği Kara Denizde yaşatılmaktadır. Türklerin eski yurdu olan ve özellikle Kırgızların eskiden oturdukları Yenisey Nehri Kars Denizi'ne akmaktadır. Kars adının buralardan gelme ihtimali var mıdır? Bunu ispatlayacak delillerimiz maalesef yoktur. Ama biz bunu söylemekle bir kıvılcım yakmış olalım, belki ileride bunu ispatlayacak bir çalışma yapılabilir.

3.Büyük İskender Döneminde Ardahan

IV. yüzyılda Büyük İskender'in (M.Ö.356-323) Ardahan'ın da içinde bulunduğu bölgeye akınları başlar. Batıdan hareket eden İskender M.Ö. 336'da Çoruh boylarına ulaşır ve Gogarene "Sarsine" (*Kırzioğlu, 1992:32; Kartlis Çhovreba, 2008:16*)³ bölgesinden doğuda Hazar Denizi kıyısına kadar uzanan, İberia yarımadasındaki Tsunda'yı; Kür Nehri kıyısında, Hertvis'i; Ghodo kayasındaki Odzrhe'yi, Sper ve Çoruh Nehri kıyısındaki Tukharis'i ve birçok şehri görür, ardından ordusunu sağa sola ve yanlara sevk eder. Kendisi de Nastasis

¹. Rusça çevirisinde Hura adı **Huri** olarak çevrilmiştir.

² Hrant Andreasyan'a göre XIII. yüzyıldan önce olmalıdır.

³ M.F. Brosset'in **Sarsine** olarak çevirdiği bu sözü F. Kırzioğlu, Strabon'un **Sakasen** olarak yazdığını kaydetmiştir.

denilen yerdeki Ksan'a hücum eder. Mtkuris-Tzihe ve Tukharis'e gelince, kalelerin zapt edilmez olduğunu gören İskender bu ismi geçen iki şehre hücum edemez. Ancak diğer kaleleri altı ay içerisinde zapt eder. İskender, Kür Nehri ile Meskhta, Sarkine, Mtkuris-Tzihe, Kaheti ve Samswilde'yi içine alan sahada **Bunturki** (Gippert, 2007:6-12; *Alsania*, 2013:2-6; *Koç*, 2016:27-34) ve **Kıpçaklarla** (Brosset, 2003:16 vd.; *Togan*, 1981:258; *Tellioğlu*,2017: 570) karşılaşır ve bu sırada Sarkine'de bulunan Bunturkiler ile mücadele etmek zorunda kalır. Bunturkiler tarafından korunan Sarkine'yi bir yıl kadar kuşattıktan sonra Türkler gizli bir yolla şehri terk ederek Kafkasların yüksek kesimlerine çekilirler. İskender ise şehri ıssız bir şekilde teslim alır. Ardından Makedonyalı, bütün Kartlosu zapt ederek halkını esir alır ve bölgenin yönetimini akrabası Azon'a bırakır (Brosset, 1849:39).

Cavahos'un kardeşi Ufos'tan ve İsfahanlı bir kadından doğan Mtzheta mamasahlisi⁴ olan Samar'ın erkek kardeşinin oğlu Gürcü tarihinin önde gelen krallarından **Parnavaz (M.Ö. 302-327)** zamanında Makedonyalı **Iaredos'un** oğlu **Azon**'la Parnavaz'ın yaptığı savaşta Parnavaz'ın idaresindeki **Kuclardan**, **Osetinlerden** ve büyük çoğunluğu Kartli askerlerden oluşan ordu **Kaçta-Kalak** yani **Huri** denilen **Artan** şehrine doğru yürür ve orada savaşa hazırlanır. Burada yapılan savaşı Parnavaz'ın ordusu kazanır ve Grekler dağılırlar, Azon da öldürülür (Brosset,1849:39-40; *Kartlis Çovreba*, 2008:23). Bu bilgilerden **M.Ö. IV-III.** yüzyıllarda Ardahan'ın bir Gürcü, Grek (Bizans) savaşına sahne olduğunu anlaşıyor.

M.Ö. III. yüzyıl başlarında hüküm sürdüğü sanılan Parnavaz⁵ dönemine ait bir başka kayıttta Parnavaz sekiz eristav (vali) tayin eder. Bunlardan beşincisine Kür Nehri'nin kaynağına kadar **Panavar Gölü** veya **Cavahet**'i⁶, **Kola**'yı⁷ ve **Artan**'ı verir (Brosset, 2008: 41). Miladın başına kadar yukarıdaki bilgilerden başka Ardahan adı ve tarihi ile ilgili Kartlis Çovreba'da herhangi bilgiye rastlanmaz.

4.Milat ve milattan sonraki yıllarda Ardahan

Milattan sonraki dönemlerde Ardahan adı ve tarihi ile ilgili bilgiler daha fazladır. Miladın başında hüküm süren Kartlos'lu Kartam'ın oğlu 10. kral **Aderk** zamanında (**M.Ö.2-M.S.55**) Hıristiyanlığı yaymak için görevlendirilen Hz. İsa'nın on iki havarisinden biri olan Andre **Nigal**, **Klarcet**, **Artan** ve **Kola**'da vaaz etmek üzere bu şehirlere gelir, uzun zaman buralarda kalarak halkı irşat eder. Sonra Klarcet'ten Part topraklarından geçerek Paskalya yortusunu yapmak için Kudüs'e gider (Brosset, 2008:24). Bu bilgilerden o dönemde Ardahan'da dini mekânların da

⁴ Yönetici

⁵ XI. yüzyıl tarihçisi Leonti Mireveli'ye göre **Parnavaz** Gürcü alfabesini geliştirmiştir. Parnavaz yirmi yedi yaşında kral olmuş ve altmış beş yaşına kadar hüküm sürmüştür. Parnavaz'ın hüküm sürdüğü dönemin kesin tarihlerini belirlemek güçtür. Onun M.Ö. III. yüzyılın başlarında kral olduğu sanılmaktadır. **Bkz:** <http://www.chveneburi.net/tr/default.asp?bpgpid=853&pg=1>

⁶ Gürcistan'ın Ahalkelek bölgesi

⁷ Şimdiki Göle ilçesi

olduğu anlaşılıyor. Ancak nerede oldukları, adları veya mimarileri hakkında herhangi bir bilgi verilmiyor.

Kartloslular Kartam ve II. Bartam'ın oğulları on ikinci krallar I. Farsman ve Kaos zamanında (M.S. 72-87) Gürcü kralları Ermenistan kralının emrine girerler, Armaz kralları Ermenilerin düşmanlarına karşı yaptıkları savaşlarda onlara yardım ederler. O zamanki Ermenistan büyük kralı, Armaz kralı Farsman'a karşı şiddetle hareket ederek *Tsunda* şehrini, *Artan*'ı ve Kartli'ye ait olan Kür nehrine kadar uzanan toprakları elinden alır. Kendisi Tsunda'ya⁸ vahşi insanlar yerleştirir, "devler ikametgahı" demek olan *Kaçadun* adını verir (*Brosset, 1849:65; Kartlis Çhovreba, 2008:31*).

Kartloslular I. Farsman'ın ve Kaos'un oğulları on üçüncü krallar **Azork** ve **Armazel** (M.S. 87-103) zamanında Ermeniler *Tsunda* şehri, *Demot Kalesi*, *Cavahet* ve *Artan* da dahil olmak üzere Gürcistan topraklarını Gürcülerle yaptıkları barış şartları çerçevesinde geri verirler (*Brosset, 1849:71; Kartlis Çhovreba, 2008:33*).

Keyhüsrevli V. Mihridat'ın oğlu I. Vahtang-Gorgasal(*Brosset, 1849:148*)⁹ (M.S. 446-499)ın Abaşlar (*Brosset, 1849:190*)¹⁰ memleketini ele geçirmesinden sonra *Klarcet*'te *Akhiz Kilisesine*, *Eruşet*'te *Artan*'a, *Cavahet*'te *Tsunda*'ya; *Manglis'e Bolnis'e*; *Rustav*'a, Gorgasal'ın kendisine inşa ettirdiği Ucarma kapısında *Nino-Tsmida*'ya, keza kendisinin yaptırdığı ve iki kilise arasında bir şehir bulunan *Çeram*'a köy içinde bir kilise yapılmış olan *Çelet*'e, *Hornabuc*'a; *Agarac* yani Hunan ve havalisine olmak üzere on bir piskopos tayin eder (*Brosset, 1849:193-195; Kartlis Çhovreba, 2008:100*). Bu bilgilerden Ardahan'da kilisenin Piskoposluk seviyesinde olduğu anlaşılıyor.

Kırk dördüncü kral Hüsrevli Mir'in kardeşi ve II. Stefanos'un oğlu **II. Arçil** (M.S. 668-718) zamanında Kral Arçil Hidar kalesinde durakladığı vakit peygamber David'den inmiş ve Kör-Adarnase'nin yeğeni olup Adarnase adını taşıyan biri yanına gelir...Bu Adarnase Kral Arçil'e "İstersen senin vasalın olayım ve bana bir arpalık ver" ricasında bulunur. Kral da *Şolavar*'ı ve *Artan*'ı kendisine verir (*Brosset, 1849:249; Kartlis Çhovreba, 2008:112*).

718-786-7 yılları arasında hüküm sürmüş olan Hüsrevli, aziz martir Arçil'in oğulları, Gürcistan mtavarları, kırk beşinci saltanat dönemi krallarından **İoane** ve kardeşi **Cevanşir**, zamanında Cevanşir'in sağlığında Vahtang'dan inenlerin işgal ettikleri *Klarcet*'in *Şavşet*'in *Acara*'nın, *Nigal*'ın *Asis-For*'un, *Artan*'ın, *Aşağı Tao*'nun ve kalelerin üçte biri kendisine intikal etmiş olan Bagratlı Adarnase'nin,

⁸ Tsunda için Hrant Andreasyan Artan okunmalıdır der. Ancak biz yaptığımız araştırmada Türkiye toprakları içinde Tsunda'nın yerini tespit edemedik. Gürcü Prof. Dr. Roin Karaveşvili Tsunda'nın bugünkü Ahalkitse yakınlarında olduğunu söylemektedir. (Kendisi ile yaptığımız konu ile ilgili görüşmede söylemiştir.)

⁹ Brosset bu ünvanı *Gürgaslan* biçiminde vermiştir.

¹⁰ Brosset Abaş isminin Habeş'ten bozulma olduğunu ve Afrika Habeşlerine benzeyen Hint Habeşleri olduğunu söylüyor.

Klarcet'e geldiği ve orada öldüğü kaydedilmiştir (*Brosset, 1849:259; Kartlis Çhovreba, 2008:140*).

Bagrıtlı, Kuropalates Aşot'un oğlu ve Adarnase ve Guaram'ın kardeşi kırk yedinci Kuropalates **I. Bagrat (826-876)** zamanında Guram'ın Araplarla savaştığı, zaman zaman galip geldiği bazen de yenildiği ve **Cavahet, Trialet, Taşır, Abotz** ve **Artan**'ın sahibi olduğu zikredilmiştir (*Brosset, 1849:274; Kartlis Çhovreba, 2008:142*).

Bagrıtlı, kuropalates kiral David'in oğlu, 49. kiral **Adarnase (M.S. 881-923)** devrinde Büyük Aşot'un torunu Kuropalates Gurgen ölümünden önce Şavşet ve **Artan**'da ikamet etmek üzere, Tao'da bulunup kendi malikanesi olan Kalmak'a gider. Sonra bir tarafta Kral Adarnase, diğer tarafta da Artanuclu Bagrat olduğu halde, Kuropalates Gurgen ile halk arasında ihtilaf ortaya çıkar. İki tarafta asker toplayarak Ardanuc vadisinde **Mglinav** köyüne gelirler. Savaş esnasında Kuropalates Gurgen kaçar, yaralı olarak yakalanır ve **891** yılında yarası yüzünden ölür (*Brosset, 1849:274; Kartlis Çhovreba, 2008:142*).

Bagrıtlı, Aphaz ve kırallar kiralı III. Bagrat'ın oğlu, Elli üçüncü kral **I. Giorgi (1014-1027)**'nin Bizans kralı Basileios'la Oltu ve çevresinde yaptığı savaş sırasında Basileios Giorgi'yi kovalayarak birçok Gürcü'yü kılıçtan geçirir ve **Artan**'a gelen Bizans ordusu burayı yakıp yağmalar ve rastladıkları bütün insanları esir ederler, Kral Giorgi Nigal yoluyla Samtze'ye gider, Basileios onu Cavahet'te takip ederek burayı tahrip eder, Kral oradan Trialet'e geçtiği için imparator onu takibe devam eder, birbirlerine yaklaşınca da Kral Kahet ve Heret askerleri ve yardım talebinde bulunduğu **Tasner** ve **Şekililerle** ordusunu takviye ettiyse de ikinci bir savaş yapması engellenir. Bu vaziyeti gören Basileios, Trialet'ten hareketle kış mevsiminde **Cavahet**'e ve **Artan**'a gelerek intikam hissi ile orada öncekinden daha büyük tahribat yaptıktan sonra Trabzon şehri yakınında Kalde'deki kışlık karargahına çekilir, bundan sonra iki kral arasında barış ve dostluk için elçiler gidip gelir¹¹.

Bizanslılar çok büyük miktarda ganimet elde ederler ve Gürcülerin kral hazinesi olarak bütün varlıklarını zapt eyerler. İmparator Kral Giorgi'yi takiben biraz ilerler ve barışa dair müzakereler tekrar başlar, Çünkü Basileios, ülkelerinde yeni bir isyanın çıkmasından çok korkar. Bundan dolayı iki hükümdar uzlaşırlar. Kral henüz 3 yaşında olan oğlu Bağrat'ı rehine olarak imparatora verir, aznavurların daha önce bırakmış oldukları ile beraber kendisinin de terk ettiği toplam on dört kaleyi, ilaveten de Kuropalates David'in **Tao, Pasin, Artan, Kola, Cavahet**'deki toprakları ve **Şavşet**'i imparatora verir (*Brosset, 1849:309; Kartlis Çhovreba, 2008:229*).

¹¹Bu bilgiler Rusça çeviride 52. Kralla ilgili olarak verilmiştir. Rusça çeviride Gürcülerin sabırsızlık gösterip savaş alanından çekilip gittikleri, Greklerin onları takip ederek Artani'ye ulaştıkları hepsini kılıçtan geçirdikleri, Kral Giorgi'nin Trialeti'ye vardığı zaman Basileos'un onu takip ettiği, Cavaheti bölgesini aldığı ve Trialeti'ye göçtüğü, Giorgi'nin Kaketi ve Hereti'yi aldığı ama yeniden engellendiği anlatılmaktadır. **Bkz:** Kartlis Çhovreba, 2008, C.151, 229.

Bagratlı, IV. Bagrat'ın oğlu Kartli ve Aphaz kralı **1072-1089** yıllarında hüküm süren elli beşinci kral **II. Giorgi** zamanında Selçuklu komutanlarından Savtekin, Giorgi'ye karşı yürür ve bu savaş sonucunda Giorgi galip gelir. Bu savaştan sonra kral Giorgi Bizanslıların zorla zapt etmiş oldukları bütün kaleleri, Aphazyanın başlıca müstahkem mevki olan *Anakofya*'yı, *Klarcet*, *Şavşet*, *Cavahet* ve *Artan* kantonunun bütün kalelerini alır. Kars ve Vanand, Karnifor ve Asian kalelerini zapt ederek Türklere bu memleketten uzaklaştırır (*Brosset, 1849:345; Kartlis Çovreba, 2008:163*)¹².

57. Gürcistan kralı II.David'in oğlu Bagratlı I. Dimitri'nin (**1125-1154**) hayat hikayesinin anlatıldığı bölümde Tiflis'i zapt ettiği, Heret ve Kahet'i kuşattığı vakit, "Heret, Somhet, Taşır, Cavahet, *Aşağı Artan* ve *Yukarı Artan* kalelerinden başka diğer hiçbir yerde ahali yoktur. Dimitri'nin saltanatı zamanında *Tao* toprakları tekrar halkla doldu" (*Brosset, 1849:381; Kartlis Çovreba, 2008:213*) denmektedir.

Altmışıncı kral Tamara (**1184-1211**) zamanına ait bilgilerde "...Kraliçe ilkbaharda Somhet'e çıktığı ve Nahçıvan'ın haracının orada kendisine getirildiği, *Artan* topraklarının girişi olan *Kola*'ya gittiği ve Erzurum, Erzincan ve diğer civar memleketlerin haracını tahsil ettiği (*Brosset, 1849:466*) söylenmektedir. Kraliçe Tamara'nın Göle ve Ardahan'a geldiği buralarda konakladığı ancak ne kadar burada kaldığı belirtilmemektedir.

Harzemşahların Gürcistan'a geldiklerinde yaptıklarıyla ilgili bilgi verirken Kartlis Çovreba "Böylece Tiflis yakıp yıkıldıktan sonra Somhet, Kambeçian ve İor sahillerini, *Kartli* ve *Trialeti*, *Cavaheti* ve *Artani*, *Samstzhe*'nin bir kısmı ve Tao'yu, Karnifora'yı ve Ani'ye komşu toprakları kırıp geçirmeye, esir etmeye, ezmeye ve yok etmeye başlarlar." diyerek Ardahan'ın da bu istiladan payını aldığını göstermektedir (*Brosset, 1849:507*).

Moğol İstilası sırasında Noyanların Kartli, *Trialeti*, *Semket*, *Şavşet*, *Cavahet*, *Samtze* ve *Klarjet*, *Artan*, *Ani* ve *Kola*'ya girdikleri ve çekirge gibi ülkenin üzerine üşüştüklere hiçbir yerde huzurun kalmadığı, ülkenin acımasızca yakılıp yıkıldığından bahsedilmektedir. Ayrıca devlet ileri gelenlerinin Şanse, Acara, Avag Kaen Kalesine ve Kutaisi'ye, diğer yandan Heretlilerin, Caketlilerin, Somketlilerin, Kartlilerin, Meskilerin, Taoluların, Torların, Ardahanlıların, Gölelilerin dağlara, ormanlara sığındıklarını Kartlis Çovreba dehşet içinde kaydetmektedir (*Brosset, 1849:514-515*).

Gürcistan'ın kralının olmadığı haberi etrafa yayılınca dört taraftan çeşitli kabileler Gürcistan'ı talan etmeye kalkışır. Yunanistan'da olan Türkmenler, Ezinca Sultanı ve diğer şehirlerde çok sayıda asker toplamış olan emirler Gürcistan'a karşı harekete geçerler. Bu haberi alan *Tao*, *Şavşet-Klarceti* ve *Kola-Artan*, *Karnifor* halkı dehşete düşer yardım istemek için Samstzke'ye, Tisis-Cuar'a ve Kvarkvare Cakeli'ye bir adam gönderirler, O da bütün eristavları ve askerleri çağırır ve harekete geçen 10.000 civarında asker toplar. Ancak çoktan gelmiş olan

¹²Rusça çeviride Anakofya, Anakopiya olarak çevrilmiştir.

düşmanlar Bana'yı kuşatırlar, Oltu ve Bugataküri'yi ele geçirirler ve Tao'yu yakıp yıkarlar (*Brosset, 1849:532*)."

"Ala Temür'ün kaçtığı öğrenen Ulo Kağan¹³ın Tatarları takibe başlar ve onlara yetişirler. Onlar da geri dönerler ve onlarla kapışırlar. Ulo Kağan'ın çok sayıda adamını kırarlar. **Kola Dağlarına** girinceye kadar onlara (Ala Temür'e) on iki defa yetişildiği ve Ala Temür'ün onları on iki defa yendiği ve başından savdığı söylenir. Bu şekilde **Aşağı Artani'**ye **Glinavi** denilen köye gelirler. Orada ava giden Muhacag'ın oğlu Murvan Gurkleli'ye rastlarlar. Tatarlar onu yakalar ve az kalsın öldüreceklerdir (*Brosset, 1849:570*)."

Moğol noyanlarından birçoğunun **Ardahan dağlarına** dinlenmeye gittikleri de Kartis Çovreba'da kaydedilmiştir (*Brosset, 1849:576*).

Abaka, Barak Han'ın kardeşi Teküder'e saygı gösterir ve ona Artani dağlarında yazlık, Rahs kıyısında ve Nahçivanda kışlık oba tahsis eder (*Brosset, 1849:576*). Görüldüğü gibi Artani dağları Teküder'in yazlık merkezi olmuştur. Bu bilgidен Moğolların da Ardahan ve çevresinde bir süre kaldıkları anlaşılıyor.

1282-1284 yılları arasında İlhanlı Devletinin başında bulunan "Teküder"¹⁴, Arsani'nin yüksek tepesinde durduğunda, ona şöyle derler: "Abaga'nın büyük ordusu geldi ve **Artan dağlarında** durdu. Yarın ise buraya gelecek" Teküder bunu duyduktan sonra gün ağır ağır ağarmaz mal, mülk ve hane halkıyla yola çıkar. Onları (ailesi ve malları) tek yönden gidilen zorlu Kars dağının ardına gizler. Kendisi ise ordusu ve savaşçılarıyla birlikte Arsani'ye geçer. Teküder Çarmagan Noyan'ın¹⁵ oğlu Sirmon'a yenilir (*Brosset, 1849:578*)."¹⁵ Moğolların kendi aralarındaki taht mücadelesinin bir kısmı da Ardahan dağlarında cereyan etmiştir.

Kıpçak Atabek Beyi, Beka (1285-1308)¹⁶, Tasiskari ülkesinden Karnugrad'a Samstzhe'ye, Adcara'ya (Acara), Şavşeti'ye, Klarceti'ye kadar ve Tao'nun büyük bir kısmını, Vaşlovani'yi, Nigalishevi'yi, Artanuc'u, on iki çölü, **Kola'yı**, **Karnifor'u** ve her iki **Artan'**¹⁷**Cavaheti'**nin birçok köyünü ele geçirir ve böylece günden güne yükselir, Kağan Abaga'ya hizmet, Kral Dimitri'ye itaat eder (*Brosset, 1849:590*). Ardahan Atabek Beka zamanında (1291) Kıpçak Atabeklerin eline geçmiştir.

¹³ Ulo/Ulu, büyük. Bugünkü Türk lehçelerinin çoğunda da bu anlamda kullanılır.

¹⁴ İlhanlıların Abaka'dan sonraki kağanı, 1282'de Müslüman olup Ahmet adını ve Sultan unvanını alır. Sultan Ahmet olarak bilinir. Kartlis Çovreba'da hep Teküder olarak kaydedilmiştir, Sultan Ahmet adı geçmez.

¹⁵ Çarmagan Noyan

¹⁶ "Büyük" lakabını alan I. Beka Bek, 1291 de Keyhatu'nun Batı-Anadolu seferine katılarak Tonguzalo (Denizli) bölgesine varmış; 1295'teki amca çocukları Gazan ile Baydu'nun savaşında, birincisinin emrinde yararlık göstererek, ülkesinin bütünlüğünü korumuştur. 1297'de Gazan Han ordusuyla kendi çerisini de götürerek, Diyarbekir yanında Mısır Kölemenleriyle savaşmış; dönüşünde o yıl Trabzon tahtına geçmesine yardımcı olduğu (kardeşi kızından doğma yeğeni) Komminoslu II. Aleksis'ten (Çoruk ağzından Ardeşen'deki Furtuna Deresi'ne kadarki kıyıda bulunan, Lazluk kesimi) Çanet (Çan-yurdu) bölgesini alıp, kendi ülkesine katmış, kızını da onunla evlendirmişti. I. Beka da, Trabzon Tekfurluğu da, yıllık haracını Tebriz'de İlhanlılara ödemekteydi. Bkz: Brosset, 1949, s. 620-625; Kırzioğlu, 2011, s.17.

¹⁷ Aşağı Ardahan, Yukarı Ardahan

"Kutlu Buga Kral David'in huzuruna çıkar. Kral David (1292-1310) Kutlu Buga'yı görünce ordusunu çağırır. Aceleyle ona gider ve yanına oğlu Vahtang'ı alır. Geçerler ve Tasiskari'de Kvişheti ormanında dururlar. Buraya ise Noyan Çarman'ın çocukları ve **Artan** ile **Samtzhē** arasında bulunan Cavaheti dağlarında duran Alinak Kurumçi'nin oğlu Korçibal gelir. Bütün Gürcü aristokratlarını toplantıya çağırırlar. Yemin et derler ve mutabakata varırlar. Kırıl da oğlunu ve tavadlarından birçoğunu ona verir. Aceleyle de uzaklaşırlar. Kağan Vahtang'a bakar. ...Bu Vahtang'a o bütün Gürcistan krallığını ve eş olarak kızkardeşi Olcat'ı verir. Onları gönderir ve onlar Tiflis'e girerler (*Brosset, 1849:607*).

5.1300-1600 yıllarında Ardahan

Bagratlı kiral II. Dimitri'nin oğlu, 66. Kartli Kırılı VI. David (1292-1310) O, Beka'nın evinde kalır, zira bu Beka yükselmiştir ve Tasiskari'den Speri'ye kadar ve denizin Samstzhe'ye Acara'ya,Şavşeti'ye, Klarceti'ye, Namglishevi'ye kadar olan toprakların sahibidir. Çaneti'yi de Yunan kiralı Komnianos Kir Mihail tamamen ona vermiş ve Beka'nın kızını kendine eş getirmiştir. O ise büyük Tao'nun büyük kısmına, **Artan**'a Kola'ya, Karnifor'a ve Kari (Kars)'ye sahiptir, buradaki topraklar ve kaleler Artanuc ve Klarceti, on iki çölü namılı anzaurlar ve manastırların hepsi onundur. O Kağan'a haraç ödüyor ve orduyla yardım ediyordu." (*Brosset, 1849:621-622*). "Türklerin sefer yapacağını öğrenen Beka, Tasiskari'den Basiani'ye kadar bütün yurttaşlarını çağırdı: Meshleri, Şavşelileri, Klarclıları, Kolalıları, **Artan**lıları, Kaniforluları ve Taoluların çoğunu, zira bütün bu topraklar ona aitti, onlarla birlikte de Tmogvelileri ve Torelileri....Türklerin üzerine yürüdüler." (*Brosset, 1849:628*). Bagratlı Beşinci Giorgi ve Kırıl VI. David'in kardeşi, Kırıl II. Dimitri'nin oğlu 66. Kartli Kırılı Vahtang (1301-1307) "Çoban Kurlu Buga'dan başkomutanlığı alır almaz çok sayıda askerle ilerledi. Önce Arsiani'ye kadar **Kola**'ya, **Artan**'a girdi ve kağanla, yani Çoban'la buluşması için Beka'ya haber verdi. Beka bunu üzerine almadı ama Şalva adlı küçük oğlunu onunla gönderdi (*Brosset, 1849:640*).

Bagratlı, IX. Giorgi'nin yeğeni ve VIII. David'in oğlu, 78. Kral I. Lursab (1534-1558)" Ancak Kral Loursab Pers kralı, Atabek'i ve Caket derebeyi Levan'ın hakimiyetini kaygıyla seyrediyordu, bazı onun gibi düşünen Mesk, İdju, Şermazan ve Wakhoucht gibi derebeyleri ona gelecek vadedinde bulunarak asker topladılar, adına işgal ettiği **Artan**, **Kola** ve **Cavaket**, **Samtzhē**'yi zapt etti ve başlarında ilerledi. Bütün bunlardan dolayı Atabek'ten haber alan Kağan Şah Tahmaz ona yardım etmek için hemen hareket etti (*Brosset, 1856:29*).

"Daha sonra Azorc ve Armazel kralları tarafından tekrar alınan **Artan** ve **Tsunda**'yı fetheden Ermeni Kralı Iarwan zamanı dışında, bu ülkede uzun yıllar boyunca üç erstav (vali) oldu. Bundan sonra Kral Warza-Bakar'ın elinden Ran'ı alarak ve Greklere teslim etmek için Movakan ve Klarcet'i ona bıraktılar, ama yine de bu erstavlardan ikisi olmaksızın bir zaman bağlı oldukları Gürcü krallarına itaat etmeyi bıraktılar." (*Brosset, 1856:199-200*).

"Sargis Cakel'i ele geçiren Kağan, Kral Davit'i onu serbest bırakmaya zorlar; O zaman Sargis 1268'de krala karşı isyan ettiği Samtzhkhē'ye gider ve kağanın emri

altında bu çevrenin hâkimi olur. Bununla birlikte Kral David *Cavaket*, *Artan*, *Kola* ve *Klarcet*'in hâkimiydi. Ondan sonra Kral Dimitri devrinde Cavaket'ten, Tao'dan, Şavşet'ten, Klarcet'ten bu prensin taç giymesine gelirler; Sargis Cakel orada hiç görünmese de krallara saygısını sunar ve onlara hediyeler verir. Aynı kral İçhan Kalesi'ndeki küçük oğlu Giorgi'yi Dimitri'ye gönderir; bu hükümdardan sonra oğlu Wakhtan önceden anlatıldığı gibi Karnifor'dan Derbend'e kadar ülkenin hâkimi olur." (*Brosset, 1856:205*).

"Bu haberde Loursab Şirvan'a kadar asker gönderdiği gibi, Şah Tahmaz bizzat kendisi savaşa gider, Şaki ülkesine girer ve Kartliden ötesini ona boyun eğdirir; Key-Hüsrev onu karşılamaya gelmiş, kağan **Kıpçak** yurduna girmiştir, Wardzia'yı, Tmogvi'yi, Wan mağaralarını, Aspinza, Warenta ve bütün Samtzkhé kalelerini alır ve Atskur hâkimini hapseder: kalelere gelince onları Keyhüsrev'e verir ve bizzat duası üzerine onu esir eder. Bütün kaynakları elinden alınan, İdju, Şermazan, Wakhoucht ve Amovan onları tutuklatan Şah Tahmaz'a teslim olur, öfkesini onlardan alan Atabek'in bizzat isteği üzerine İdju, Şermazan ve Wakhoucht ölürülür ve Amovan sürdürülür; bundan sonra geri çekilmeyi gerçekleştirir, Erivan'a geçer ve **1553**'te İran'a döner. Aynı yıl İmeret kralı Giorgi yaktığı Samtzkhé'ye bir sefer düzenler, Atskur Notre-Damı alır ve onu beraberinde götürür ve gider. Bundan sonra Sultan Süleyman ilerler ve isyancıları yenerek Kars'ı yeniden inşaa eder ve 1556'da Basian'da durur. Şah Tahmaz onun izinden gelir ve *Artan*'da durur, ama sultan İstanbul'a geçer." (*Brosset, 1856:217-218*).

"Bu haberde Kıral Loursab bir ordu oluşturdu, Atabek'e saldırdı, onu yakıp yıktığı birçok bölgeden, mahalleden çıkardı ve bu başarılarından sonra gitti. Ama 1556'da nasıl Erzurum Paşası İskender tarafından ona karşı düşmanlık yapıldıysa Atabek Key-Hüsrev kağana öyle fikir verdi. Bundan sonra Süleyman savaşa girdi, Şah Tahmaz'a savaş ilan etti, Kars'ı yeniden inşaa etti ve geldiği gibi Basian'a geri çekildi. Şah Tahmaz çok sayıda askerin başında ilerledi ve *Artaan*'a geldi; oradan öteye oğlu Mirza-İsmail'i Kars'a gönderdi, orayı fethetti, sağlam mevkileri ve kaleleri aldı, büyük derebeylerin adamlarını kılıçtan geçirdi, onları kovdu ve Kars'ı ele geçirdi." (*Brosset, 1856:346*).

"**1556**'da Sultan Süleyman geldi ve Kars'ı kurdu ve Basian'da durdu; Şah Tahmaz bu mevkii kuşattı ve *Artan*'da tutundu. Şah Tahmaz'ın oğlu İsmail, Kars'ı aldı ve orayı harabeye çevirdi. Sultan gitti, Şah yakıp yıktığı ve kalelerini aldığı Kartli'ye çekip gitti. Kral Loursab'ın annesi Ateni'yi ele geçirdi ve onu esir olarak götürdü. Kıral, Giorgi'nin yanına sığındı. Dedis-İmedi'nin kardeşleri Arçil, Açolhan ve Wakhtang sağ salım Atskur'da kaldılar." (*Brosset, 1856:387*).

9 Ağustos 1578'de İran ordusunun generali Tokma-Han 30.000 adamı ile Çıldır Hükümetine girdi ve *Ardahan Sancağını* yakıp yıktı; Mustafa, adını taşıyan kale duvarlarının altında kendi teslim oldu, 23 Temmuz'da Çermik geçici yerleşme yerini terk ettikten kırk gün sonra oradan 9 Ağustos'ta gitti ve Gürcistan sınırına doğru yürüdü. Ertesi gün Tokma Han Şeytan Kalesi, Vele, Yeni Kale ve Akça Kale diye de isimlendirilen Çıldır'ın küçük alanının önünde yenildi, Çıldır galibe boyun eğdiği gibi hatırı sayılır bir kayba uğramıştı (*Brosset, 1856:412*).

"Erzurum'a ve Tiflis'e dönüşte Mustafa derebeyi Başaçuk'un oğlu George'nin saygılarını ve Guriel prensinin oğlununkini Gori'de aldı. Tiflis valisine Aleksandr-Levan ile iyi geçinmesini tavsiye etti, Tiflis derebeyinin oğlu Simon-Loursab destekledi, Gori şatosunun sahipliğinde ona Sancak unvanı verdi, çünkü İran hizmetini terk etmişti ve kalenin içinde bir yeniçeri garnizonu bıraktı. Souran(Souram) geçit töreni birçok acılarla geçti ve ona oğlu Grégoire ile saygılarını sunmaya gelen Dede-Semid'in konağına ve büyük derebeylerine onu tanıştırmak için Minoçer annelerinin sebep olduğu bu ayrılığın üzüntüsüne rağmen Atskur yakınında ordugâh kurmaya gitti. Beş yürüyüşte **Artahan**'a geldi, Oltu ve Pasin tarafında devam etti ve Erzurum'a mahallelerini almaya gitti. 5 Aralıkta İran askerleri savaş sırasında Şah tarafından kaybedilen ülkeleri yeniden fethetmek için ilerlemekte olduklarını öğrendi." (*Brosset, 1856:415*).

1584 ilkbaharının başlangıcında Ferhat Paşa Dmanis, Lori ve Gori tarafından Nahçıvan üzerine yürüdü, Sultan'ın emrine göre geçerken bu şehirleri güçlenmesi için orada asker için yardımları artırmalıydı. Lori oraya 2000 kişilik bir askeri birlik bırakan Hasan Paşa tarafından güçlendirildi, sonra Dmanis Risvan Paşa, 20000 adamla Tiflis garnizonunu güçlendirmeye gitmeyi üzerine aldı. David'in kardeşi Osmanlılara geçmiş olan Simon-Loursab tarafından saldırıya uğradı, Simon yenildi ve bir İran müfrezesi için Zulkadir'in ve Karaman beylerbeyininkini alan kurtuluşunu sadece bir Osmanlı birliğinin hatasına borçludur ve zafer tamamlanmamıştı. Hasan'ı Dmanis'e bırakmıştı. Ancak Ferhat Ahal-Kelek'teydi, işsizlikten hoşnut olmayan askerleri isyan ettiler ve Risvan'a saldırdılar, düzeni sağlamak için koştu. **Artahan**'dan Erzurum'a yürüyüş sırasında Ferhat'ın haremının faytonları Gürcüler veya Yeniçeriler tarafından kaçırıldı. Bu küstah darbenin failleri kimler olduğu tam olarak bilinemedi, Ferhat gözden düştü." (*Brosset, 1856:418*).

Panak ülkesi Tahmasp ve Süleyman arasında bir anlaşma ile akt edildi, oranın hâkimi Minuçar'ın babasıydı, Simeon'un kayınçısı İranlıları yenilgiye uğratmıştı: oysa Ahıska Hükümeti ve Erzurum sınırında bulunan **Karaça Ardahan** Panak'a aittiler. Lala Paşa Muhammed Hudabende zamanında ordusunu İran'a karşı götürdüğü sırada Şirvan'dan bu yolla geldi. İlk olarak Ahıska'ya boyun eğdirdi ve oradaki kaleleri güçlendirdi." (*Brosset, 1856:471*).

Ustaclu Hüseyin Han emrinde ülkeyi hakimiyet altına almak için önceden askerler gönderilmişti ve Cıgal Oğlu'nun bozguna uğramasından sonra da Emir Güne Han ve İranlılar orada üstünlük sağladıkları zaman, Erzurum sınırına kadar sızdılar, **Karaca Ardahan** ve Ahıska'nın alınmış olan çeşitli yerlerini yakıp yıktılar ve Şah Yusuf Paşa'nın ve Türklerin işleri gerilemekteydi. Atabek'in annesi o zaman yardım almak için İran sarayına başvurdu ve Şah'ın yardımıyla ondan elinden çıkan ülkeleri yeniden elde edecek duruma gelmeyi istedi." (*Brosset, 1856:471-472*).

Emir Güne Han İran sınırlarına karşı yeni saldırılar yapmadan önce zorunluluğu gösterdi. Önceki yıl Tebriz'e gönderilmiş olan bütün askerlerle, bütün Azerbaycan emirlerini organize etti, Emir Güne'nin emri altında **Karaca Ardahan** ve Erzurum sınırlarına kadar düşmanı püskürtmek, bu civarı yakıp yıkmak ve hem

hayvanları hem de insanların yedek erzaklarını yakmak için Erivan'a gelmelerini emretti." (*Brosset, 1856:473*).

Bir zaman sonra **1626**'da Ahıska Kalesini almayı başardık. Panak Hükümeti bu ülkelerin güçlerini koruduğu gibi Şemseddünlü Selim Han'a vermişti, ama önceki yıl Gürcistan'ın sınırları ve kazaları yayılan Türklerin yeni yaklaşımına ve ayaklanmalara maruz kalmıştı ve Erzurum Valisi Abaza Paşa düşmanlık eğilimi göstermişti, iyi bir savunma durumunda olmaktan uzak olan kaleyi terk etmekte kararlı olan Selim Han kuşatma durumunda önceden tahmin etmek kolaydı. Bu yüzden Panak'ın komşusu **Karaca Ardahan** kumandanı, Türk emir, Korbaşı Murtaza Paşa'ya katılmaya gitti, Abaza Paşa'nın veya kendi şefinin emriyle terk edilmiş kaleleri ve toprakları işgal etti."(*Brosset, 1856:495*).

Aynı yıl Aleksandre onu İmeret kralı yapmak için ricaya gönderdi; yukarıda anılan sebepler için ona razı oldu, Aleksandre onu götüren askerler tarafından korundu ve tahta çıkardılar, ondan sonra Samtzhkh'e geri döndüler. Sonraki yıl **1742**'de Nadir Şah Kars seraskerini yeniden yendi ve askerleri bütün sahip oldukları malları ve hayvanlarını ellerinden aldıkları **Cavaket**'i, **Artan**'ı ve **Kola**'yı yakıp yıkmaya gönderdi, ama halkın özgürlüğüne saygı gösterdiler. Atları Mçuar'a kadar götürdüler. Daha sonra 1744'te büyük derebey Lezgilere hatırı sayılır bir para gönderdi, çünkü Nadir Şah Musul'da oturuyordu. Kalabalık bir ordu toplayan Yusuf Paşa Kartli'ye girdi. Tedo-Tsmida'ya vardığı zaman Kartli tarihinde söylediğim oldu. Mağlup olan Yusuf Paşa bu ülkeyi yönetmeye devam eden babasının büyük üzüntüden öldüğü Atskur'a döndü." (*Brosset, 1856:238*).

6.Değerlendirme ve Sonuç

Çok eski bir geçmişe sahip olan Ardahan'ın adının Gürcü kaynağı Kartlis Çhovreba'da birkaç şekilde geçtiği görülmektedir. En eski şekli **Kaçta-Kalak** olan Ardahan adı sonraki dönemlerde **Artan**, **Artaan**, **Artani**, **Artaani** ve **Ardahan** biçiminde bir tarihi seyir izlemiştir. Kartlis Çhovreba'nın yazarının yaşadığı dönemde şehir **Hura**, **Huri** adını almıştır. Bu büyük ihtimalle **Kür**, **Kur**, **Kura** şeklinde telaffuz edilen şehrin içinden geçen nehrin adıdır. Artan adının Gürcü dilinde bir karşılığı yoktur. Yani bu isim Gürcüler tarafından verilmemiştir. 1680 yılında derlenen ve XIII. yüzyıla ait bilgileri içeren Çağfar Tarihi adlı İtil (Volga) Bulgarlarına ait kaynakta Artan Litvanya'nın adı olarak kaydedilmiştir. İskitler ve Sakaların Baltık Denizi ve çevresinde hâkim olduğu bilinmektedir. Bana göre bu ad bu bölgeden ayrılıp bugünkü Ardahan'a gelenler tarafından verilmiş olabilir. Hatta bu şehri ilk kuranlar Litvanya tarafından gelenler olabilir. Yukarıdaki tarihi seyre göre Ardahan adı en eski dönemlerden itibaren şimdiki şekline yakın bir biçimde telaffuz edilmiştir. Halk tarafından ortaya atılan çeşitli etimolojilerin doğru olmadığı açıkça görülmektedir. Ancak her millet yaşadığı yerin adını kendi kültür ve dil çevresine göre yorumlar. Bunun için de her şehrin sakinleri oturdukları yerin adını kendi kültür ve felsefesine göre yorumlayabilir. Arda ve Han adından oluşan bir isim değildir. Halk etimoloji böyle gelişmiştir. Belki buna benzer daha başka halk etimolojileri de vardır. Ancak makaledeki bilgilerden anlaşıldığı üzere bu halk etimolojilerinin hiçbirinin gerçekle ilgisi yoktur.

KAYNAKLAR

ALASANİA G. (2013) Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler, KTÜ Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Trabzon, 2-6.

BAHŞİ İMAN, (1993), *Cağfar Tarihi*, T.I. Svod Bulgarskih letopisey, Orenburg 1993, s. 349.

BROSSET, M.-F. (1849), *Histoire de la Géorgie, 1ère partie*, Saint-Pétersbourg.

BROSSET, M.-F. (1856), *Histoire de la Géorgie, 2eme partie*, Saint-Pétersbourg.

BROSSET, M.-F. (2003), *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, Çeviren Hrant Andreasyan, TTK Yayını, Ankara.

GİPPERT J. (2007) The “Bun-Turks” in Ancient Georgia, (Conference volume) , Istanbul: Deutsches Orient- Institut, 6-12.

"KARTLİS ÇOVREBA (2008), "(Gürcü Tarihi), Glav. red. Roin Mertveli, Red. Kol.: K.i.n. M.D. Aşağıdze, Z.H. Aleksidze, T.V. Gamkrelidze, k.i.n. B.K. Kudava, M.D. Lorkipanidze, D.L. Mushelişvili, M.A. Şanidze, Tbilisi.

KIRZIOĞLU, F. (1992), *Yukarı Kür Boylarında Kıpçaklar*, TTK, Ankara.

KIRZIOĞLU, F. (2011), Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-I (1268-1578), *Bizim Ahıska Dergisi*, Yıl:4, Sayı:10, Ankara.

KLAPROTH M. (1834), *Histoire de la Géorgie*, Journal Asiatique, T.XIII. Janvier.

<http://www.chveneburi.net/tr/default.asp?bpgpid=853&pg=1>

KOÇ, A. (2016), *Bun-Türkler*, BAL-TAM Türklük Bilgisi Dergisi, sayı: 24, Eylül-2, Prizren-KOSOVA, s. 27-34

TELLİOĞLU, İ. *Kafkasya'da Türk Varlığının Başlangıcı Üzerine*, Vakanuvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, Yıl/Vol. 2, 2017-Kafkasya Özel Sayısı/ Special Issue on Caucasia ISSN: 2149-9535

TOGAN, Z.V. (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, İstanbul.

BAZI DENETİMLİ ÖĞRENME ALGORİTMALARININ R PROGRAMLAMA DİLİ İLE KIYASLANMASI

COMPARISON OF SOME SUPERVISED LEARNING ALGORITHMS R PROGRAMMING LANGUAGE

НЕКОТОРЫЕ КОНТРОЛИРУЕМОГО ОБУЧЕНИЯ АЛГОРИТМОВ НА ЯЗЫКЕ ПРОГРАММИРОВАНИЯ R ПО СРАВНЕНИЮ С

Yusuf Murat KIZILKAYA* -Ayşe OĞUZLAR**

ÖZ

Yapay zekâ bilgisayarların insanların düşünce sistemlerini taklit ederek karmaşık problemlere çözüm üretebilme yeteneklerine verilen addır. Makine öğrenmesi ise yapay zekânın önemli bir alt dalıdır. Makine öğrenmesi, çeşitli görevlerin öğrenilmesi, mantıksal ve ikili çıkarımlar yoluyla otomatik hesaplama yöntemlerini kapsayan bir süreç olarak ele alınabilir. R yazılımı pek çok istatistiksel hesaplamanın yanı sıra makine öğrenmesi algoritmasında ki başarısıyla da ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada R yazılımının sınıflandırma amacıyla kullandığı çeşitli makine öğrenmesi algoritmalarının performansları karşılaştırılmıştır. Bu amaçla, UCI Makine Öğrenme Havuzundan, elde edilen gerçek verilere çeşitli makine öğrenme algoritmaları uygulanmış ve sınıflandırma algoritmaları birkaç kriter kullanılarak karşılaştırılmıştır. Hesaplanan kriterlerden olan; kesinlik, doğruluk, duyarlılık ve F ölçütü hareketle, sınıflandırma tekniklerinin kıyaslanması yapılmıştır. Yapılan karşılaştırmalar sonucunda, üç kriterde en iyi sınıflandırmayı yapan Lojistik Regrasyon algoritmasının diğer algoritmalara göre daha başarılı olduğu görülmüştür. Tüm ölçütlerden en iyi ikinci performansı gösteren algoritma Navie Bayes algoritması olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Makine Öğrenmesi, Denetimli Öğrenme, R Programlama, Lojistik Regresyon, Navie Bayes.

ABSTRACT

Artificial intelligence is given to computers' ability to imitate people's thought systems and produce solutions for complex problems. Machine learning is an

*Öğr. Gör., Ardahan Üniversitesi SBMYO.
(muratkizilkaya@ardahan.edu.tr)

** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İ.İ.F.B.
(ayseog@uludag.edu.tr)

DOI: 10.17498/kdeniz.405746

important subdivision of artificial intelligence. Machine learning can be viewed as a process involving the learning of various tasks and automatic calculation methods through logical and binary inferences. R programming comes to the forefront with its success in machine learning algorithm as well as many statistical calculations. In this study, the performances of various machine learning algorithms used by R programming for classification purposes are compared. For this purpose, various machine learning algorithms have been applied to real data obtained from UCI Machine Learning Pool and classification algorithms have been compared using several criteria. The calculated criteria are; precision, accuracy, sensitivity, and classification techniques based on the F-measure. As a result of these comparisons, it is seen that Logistic Regulation algorithm, which makes the best classification in the three criteria, is more successful than the other algorithms. The algorithm that has the second best performance of all criteria has been the Navie Bayes algorithm.

Key words: Machine Learning, Supervised Learning, R programming, Logistic Regression, Navie Bayes.

АННОТАЦИЯ

Искусственный интеллект дает способность компьютеров подражать системам мышления людей и выработать решения сложных проблем. Машиноведение является важным подразделением искусственного интеллекта. Машиноведение можно рассматривать как процесс, включающий изучение различных задач и автоматических методов расчета посредством логических и двоичных выводов. R-программирование выходит на первый план с его успехом в алгоритме машинного обучения, а также во многих статистических расчетах. В этом исследовании сравниваются характеристики различных алгоритмов машинного обучения, используемых программированием R для целей классификации. С этой целью различные реальные алгоритмы машинного обучения были применены к реальным данным, полученным из UCI пула машинного обучения, и алгоритмы классификации были сопоставлены по нескольким критериям. Вычисленные критерии: Сравнивались точность, точность, чувствительность и методы классификации на основе F-меры. В результате этих сравнений видно, что алгоритм логистической регуляции, который делает лучшую классификацию по трем критериям, более успешным, чем другие алгоритмы. Алгоритм, который имеет вторую лучшую производительность по всем критериям, был алгоритмом Наивного Байеса.

Ключевые слова: машинное обучение, контролируемого обучения, программирование на R, логистическая регрессия, Наивный Байес.

1.Giriş

Makine öğrenmesi, insanlar tarafından kolaylıkla anlaşılabilir, basit sınıflandırıcı ifadeler üretmeyi amaçlar. Bunu yaparken de arka planda istatistiksel yöntemleri kullanır (Michie, Spiegelhalter ve Taylor, 1994:3). Makine öğrenmesi

sayesinde; insan tarafından yapılmaya kalkışıldığında çok uzun sürede yapılabilecek veya insanlar tarafından hesaplamının imkânsız bir hal alabileceği bir durum, bilgisayarlar tarafından çok kısa sürede kolaylıkla yapılabilir. Makine öğrenmesini günümüzde popüler hale getiren en önemli unsur şüphesiz ki bilgisayar teknolojilerinde meydana gelen ilerlemelerdir. Bu sayede artık ihtiyaç duyulan veriler rahatlıkla depolanabilmekte, rahatlıkla erişilebilmekte ve analiz için kullanılabilir.

Makine öğrenmesi sayesinde, önceki tecrübeler veya örnek veri setlere dayanan bir işlemi optimize etmek için bilgisayarlar programlanabilir. İstenen sınıflandırmalar bilgisayarda kısa sürede ve etkili bir şekilde yapılabilir, bu süreçler sonunda bir model oluşturulur ve bu model geleceğe yönelik öngörülerde bulunabilir, denetim amacıyla kullanılabilir.

Makine öğrenmesi tüm üç farklı yöntemle çalışabilmektedir. Bunlar; denetimli (gözetimli) öğrenme, denetimsiz (gözetimsiz) öğrenme ve yarı denetimli öğrenmedir.

Denetimli öğrenme; sisteme eğitim veri seti ve test veri setinin yüklenmesi, veri setinde her bir veri için gerekli etiketlenmenin yapılması ve bu sayede girdi veri seti ile çıktı veri seti arasında ilişki kurulması mantığına dayanır. Temel amaç sonuçları bilinen veri setinden yapılan sınıflandırmadan hareketle sonuçları bilinmeyen veri setine dair etkili tahminler yapabilmektir (Aydın ve Özkul, 2015:38).

Denetimsiz öğrenme de ise kullanıcının sisteme herhangi bir müdahalesi yoktur. Sadece girdi verileri sisteme verilir ancak herhangi bir işaretleme yapılmaz. Sistem otomatik olarak keşifler yapar, ilişki ağını ortaya koymaya çalışır (Alpaydın, 2010:11).

Elde az sayıda etiketlenmiş veri buna karşın çok daha fazla sayıda etiketlenmemiş veri varsa denetimli öğrenme de denetimsiz öğrenme de yetersiz kalabilir. Bu durumda en ideal yöntem az sayıdaki etiketlenmiş veriden hareketle etiketlenmemiş veriler hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmak, onları sınıflandırmaktır. Bu yöntem de yarı denetimli öğrenme denir. Denetimli öğrenme ile arasında ki en temel fark eldeki etiketlenmiş veri kümesidir. Denetimli öğrenmede etiketlenmiş veri sayısı fazla, tahmin edilmek istenen veri sayısı azken yarı denetimli de tam tersi bir durum söz konusudur.

2.Literatür

Makine öğrenmesinin çok geniş bir kullanım alanı olduğundan, literatür tarandığında hemen her konuda makine öğrenmesine dair çalışmalarla karşılaşmak mümkündür. Hangi alanda olursa olsun yapılan bu çalışmaların en büyük özelliği belli başlı sınıflandırma yöntemlerinin ön plana çıkmasıdır. Sağbaş ve Ballı (2016) yaptıkları çalışmada akıllı telefonların algılayıcıları üzerine 6 farklı makine öğrenmesi algoritmasını test etmiş, Random Forest algoritmasının diğerlerinden daha iyi sonuç verdiğini ortaya koymuştur.

Sevindi, yapmış olduğu çalışmada, Türkçe film yorumlarından hareketle duygu yönünü tespit etmeye çalışmış, makine öğrenmesi yöntemlerinden C4.5 karar

ağacı, Navie Bayes ve Destek Vektör Makineleri (Support vector Machines-SVM) algoritmalarını kullanmıştır. Yapılan çalışmada en iyi sonucu 0,8258 ile SVM sınıflandırıcısı vermiştir (Sevindi, 2013).

Makine öğrenmesi ulaşım türü tespitinde de sıklıkla kullanılan bir araç olmuştur. Lara ve diğerleri (2012) yaptıkları çalışmada Lojistik Regresyonun insan eylemelerini tanımlamada en iyi sınıflandırıcı olduğunu ortaya koymuştur.

Wu ve diğerleri (2009) yaptıkları çalışmada Karar Ağaçları C4.5 ile Destek Vektör Makinelerinin performanslarını kıyaslamış, Karar Ağaçlarının daha iyi sonuç verdiğini ortaya koymuştur.

Firmalarının başarısızlıkları üzerine yapılan çalışmalarda da makine öğrenmesinin kullanıldığı görülmektedir. Charitou ve diğerleri (2004) yaptıkları çalışmada lojistik regresyonun diğer sınıflandırıcılardan daha iyi sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur.

3.Sınıflandırma Teknikleri

Literatürde denetimli makine öğrenmesinde kullanılan pek çok sınıflandırma tekniği mevcuttur. Ancak bu çalışma kapsamında söz konusu tekniklerden sadece üç tanesi kıyaslama amacıyla kullanılmıştır. Bu teknikler aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.

3.1.Navie Bayes

Bayes Teoremini temel alan olasılığa dayalı bir sınıflandırma yöntemidir. Navie Bayes Sınıflayıcıda test verisinden hareketle sistem öğrenmeyi gerçekleştirir ve en yüksek orana sahip olan örneği ilgili sınıfa dâhil eder.

C bir sınıfı gösterirken, c bilinen bir sınıfın etiketi, $x=(x_1, x_2, x_3, \dots, x_m)$ değerleri ise gözlemlenen nitelikler olmak üzere; x test verisinin ait olduğu sınıfı tahmin edebilmek için Bayes Teoremi ile olasılık hesaplanır;

$$p(C = cj|X = x) = \frac{p(C=cj)p(X=x|C=cj)}{p(X=x)}$$

En yüksek olasılık ile sınıfı tahmin edilir. $X=x$ durumu; $X_1=x_1 \wedge X_2=x_2 \wedge X_3=\dots \wedge X_n$ ifade eder. $p(X=x)$ sınıflar arasında değişme göstermezse ihmal edilir ve (1) no'lu denklem aşağıdaki gibi değişir.

$$p(C = cj|X = x) = p(C = cj)p(X = x|C = c)$$

$(C=cj)$ ve $p(X=x|C=cj)$ öğrenme verilerinden tahmin edilir. x_i ' ler birbirlerine koşullu olarak bağımsızdır. Bu durumda (2) no'lu denklemin alacağı şekil aşağıdaki gibi olur.

$$p(C = cj|X = x) = p(C = cj) \prod_i^m p(X_i = x_i|C = cj)$$

(3)

Navie Bayes algoritması olarak adlandırılan (3) no'lu denklem kullanılarak test örneklerini hesaplamak ve eğitim verilerinden hareketle tahminlerde bulunmak daha kolaydır (Chandra vd; 2007).

3.2. Karar Ağaçları

Karar ağaçları genellikle eğitim ve test sürecinin hızlı olması ve elde edilen sonuçların kolay yorumlanabilmesi nedeniyle çok sık kullanılan bir sınıflandırma tekniğidir (Wu ve Banzhaf; 2010). Karar ağaçları ile sınıflandırma iki adımda gerçekleşir; önce ağaç oluşturulur daha sonra sınıflandırma kuralları elde edilir (Kaya ve Yıldız, 2014;93). Karar ağaçları kökler ve dallardan oluşan bir yapıdır. Çok farklı karar ağaçları algoritmaları vardır, kullanılan algoritmalar ağacın yapısını belirler. En yaygın algoritmalarından birisi de C4.5'tir ve bu çalışmada da C4.5 algoritması kullanılmıştır.

D veri tabanı ve C sınıf olmak üzere; $D=\{t_1, t_2, \dots, t_n\}$ her bir kayıt t_i ile temsil edilmekte; $C=\{C_1, C_2, \dots, C_m\}$ ise m adet sınıftan oluşan sınıflar kümesini temsil etsin. Burada tüm C_j 'ler ayrı bir sınıftır ve her bir sınıf kendisine ait kayıtları içerir. Yani, $C_j=\{t_i | t_i \in C_j, 1 \leq i \leq n \text{ ve } t_i \in D\}$, dir. Veritabanındaki her bir kayıt için alanlar ise $\{A_1, A_2, \dots, A_n\}$ 'den oluşsun. Bu tanıma ilaveten her bir kayıt $C=\{C_1, C_2, \dots, C_m\}$ sınıflarından birine ait ise karar ağacı şöyle tanımlanabilir: Her bir düğüm A_i alanı ile isimlendirilir. Kök düğüm ile yaprak arasındaki düğümler birer sınıflandırma kuralıdır.

3.3. Lojistik Regresyon

Lojistik regresyon bağımsız değişkenleri veri iken kategorik bağımlı değişkenlerin olası sonuçlarını tahmin amacıyla kullanılır. m nitelikli n örnekleri için k sınıflarını oluşu durumunda; son sınıf hariç j sınıfının olasılığı aşağıdaki bağıntıdan hesaplanabilir (Sağbaş ve Ballı, 2016;379)

$$P_j(X_i) = \frac{\exp(x_i b_j)}{\sum_{j=1}^{k-1} \exp(x_i b_j) + 1} \quad (4)$$

Son sınıfın olasılığı;

$$1 - \sum_{j=1}^{k-1} P_j(X_i) = \frac{1}{\sum_{j=1}^{k-1} \exp(x_i b_j) + 1} \quad (5)$$

(5)

ifadesi ile elde edilir.

4. Sınıflandırma Başarı Ölçütleri

Denetimli öğrenme tekniklerinin kullanıldığı sınıflandırma problemlerinde, model performansını değerlendirebilmek için en çok kullanılan yöntemlerden biri, hedef niteliğin sınıflarına ait gerçek ve tahmin değerlerinin bir arada gösterildikleri kontenjans tablosundan hareketle hesaplanan değerlerdir. Aşağıda bu tablo ve tablodan hareketle hesaplanan başarı ölçütleri gösterilmiştir (Balaban ve Kartal, 2015).

Tablo 1. Kontenjans Tablosu

DURUM	GERÇEK			
		POZİTİF	NEGATİF	TOPLAM
TAHMİNİ	POZİTİF	Doğru Pozitif (dp)	Yanlış Pozitif (yp)	tPoz
	NEGATİF	Yanlış Negatif (yn)	Doğru Negatif (dn)	tNeg
	TOPLAM	poz	neg	m

4.1. Doğruluk

Modelin başarılı olup olmadığını gösteren en basit ve en sık kullanılan ölçüt doğruluktur. Doğruluk, doğru sınıflandırılmış örnek sayısının toplam örnek sayısına oranıdır. Doğruluk oranının 1'den çıkarılmasıyla da hata oranı hesaplanır. Hata oranı yanlış sınıflandırılmış örnek sayısının toplam örnek sayısına oranıdır.

$$\text{Doğruluk (ACC)} = \frac{dp+dn}{m}$$

(6)

$$\text{Hata oranı (ERR)} = 1 - \text{ACC}$$

(7)

4.2. Duyarlılık

Doğru sınıflandırılmış pozitif örnek sayısının, toplam pozitif örnek sayısına oranıdır.

$$\text{Duyarlılık (TPR)} = \frac{dp}{poz}$$

(8)

4.3. Kesinlik

Doğru sınıflandırılan pozitif örneklerin toplam pozitif tahmin edilen örneklerle oranıdır.

$$\text{Kesinlik (PPV)} = \frac{dp}{tPoz}$$

(9)

4.4. F-ölçütü

Kesinlik ve duyarlılık ölçütlerinin harmonik ortalamasıdır. Her iki ölçütü bir arada ele alma imkânı tanır.

$$F - \text{ölçütü (F)} = \frac{2 \cdot PPV \cdot TPR}{PPV + TPR}$$

(10)

5. Uygulama

UCI Makine öğrenme havuzundan (makine öğrenme algoritmalarının ampirik analizi için kullandığı veri tabanları, alan teorileri ve veri setlerinin bir koleksiyonu

UCI 1987'de David Aha ve UC Irvine'deki diğer lisansüstü öğrenciler tarafından bir ftp arşivi olarak oluşturuldu. O zamandan beri, dünya çapında öğrenciler, eğitimciler ve araştırmacılar tarafından makine öğrenme veri setlerinin birincil kaynağı olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır) elde edilen veriler, R programlamada denetimli makine öğrenmesi algoritmalarından, Lojistik Regresyon, Karar Ağaçları C4.5 ve Navie Bayes kullanılarak sınıflandırma yapılmıştır. Veri seti olarak, Cortez ve Silva (2008) tarafından derlenmiş olan, öğrenci performansı kullanılmıştır. Bu veri setinde Portekiz deki iki farklı liseye ait öğrencilerin demografik bilgileri, okulla ilgili bilgileri, aileleriyle ilgili bilgileri ve başarı durumları yer almaktadır. Verilerden hareketle öğrencilerin cinsiyetleri ve başarı durumları arasındaki ilişkiye dair makine öğrenmesi algoritmalarının başarıları kıyaslanmıştır.

R programlama dili açık kaynak kodlu olan bir yazılımdır. R da yer alan hazır paketler kullanılarak istenilen analizler yapmak mümkünken, programlama diline hakim olanlar tarafından istenilirse ihtiyaca yönelik paketler de oluşturulabilmektedir. Analiz kapsamında, Karar Ağacı için “partykit” paketi, Lojistik Regresyon için R ile varsayılan olarak yüklenen “stats paketinde glm()” fonksiyonu ve Navie Bayes için de “e1071” paketi kullanılmıştır. Veri seti üçte ikisi eğitim, üçte biri test olarak bölünmüş, elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

Tablo 2. Başarı ölçütleri

Sınıflayıcı	Doğruluk	Duyarlılık	Kesinlik	F-ölçütü
Navie Bayes	0,74	0,88	0,71	0,79
Lojistik Regresyon	0,79	0,80	0,82	0,81
Karar Ağaçları	0,71	0,90	0,68	0,77

Doğruluk ölçütüne göre en iyi sınıflandırmayı Lojistik Regresyon algoritması yapmış, Lojistik Regresyonu Navie Bayes algoritması takip etmiştir.

Duyarlılık ölçütüne göre en iyi sınıflandırmayı Karar Ağaçları C4.5 algoritması yapmış, bunu Navie Bayes takip etmiştir.

Kesinlik ölçütüne göre en iyi sınıflandırmayı Lojistik Regresyon, daha sonra Navie Bayes algoritması yapmıştır.

Kesinlik ve duyarlılık ölçütlerinin harmonik ortalaması olan ve her iki ölçütü aynı anda değerlendirmek için kullanılan F-ölçütü incelendiğinde; en iyi sınıflandırmayı Lojistik Regresyon algoritmasının yaptığı görülmüştür.

Hangi başarı ölçütü ele alınırsa alınsın genel olarak yüksek bir başarı ile algoritmaların sınıflandırma yaptığı görülmektedir. En iyi sınıflandırmayı dört ölçütten üçünde Lojistik Regresyon vermiştir. Dikkat çeken bir başka unsurda Navie

Bayes her ne kadar hiçbir ölçütte en iyi sınıflandırmayı yapamamış olsa da tüm başarı ölçütleri gösteriyor ki en iyi ikinci sınıflandırmayı yapan algoritma Navie Bayestir.

5.Sonuç

Bu çalışmada UC Irvine Makine Öğrenmesi veri deposundan alınmış olan, Polonya'daki öğrencilere ait reel veriler üzerinde çeşitli denetimli makine öğrenmesi algoritmalarının sınıflandırma başarıları test edilmiştir. Model başarımları ölçütleri olarak; doğruluk, kesinlik, duyarlılık ve F-ölçütü kullanılmıştır.

En başarılı sınıflandırma algoritması olarak Lojistik Regresyon karşımıza çıkmaktadır. Lojistik Regresyonun en yüksek sonucu verdiği başarı ölçütü ise; 0,90 ile “duyarlılık” olmuştur.

Teşekkür

Bu çalışma Uludağ Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenen DDP(İ) – 2017/8 numaralı proje kapsamında yapılmıştır. Projemize verdikleri destekten dolayı Uludağ Üniversitesi BAP Birimine teşekkürü bir borç biliriz.

KAYNAKLAR

A. Charitou, E. Neophytou ve C. Charalambous, “Predicting corporate failure: empirical evidence for the UK”, *European Accounting Review*, 13(3), 465-497, 2004.

B. İbrahim Sevindi, "Türkçe Metinlerde Denetimli ve Sözlük Tabanlı Duygu Analizi Yaklaşımlarının Karşılaştırılması" Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Chandra B, Gupta M ve Gupt MP. “Robust approach for estimating probabilities in Naive-Bayes classifier”. *Pattern Recognition and Machine Intelligence*. Kolkata, India, 18-22 December 2007

Çetin KAYA, Oktay YILDIZ, “Makine Öğrenmesi Teknikleriyle Saldırı Tespiti: Karşılaştırmalı Analiz” *Marmara Fen Bilimleri Dergisi* 2014,3:89-104

D Michie, D J Spiegelhalter ve C C Taylor, *Machine Learning, Neural and Statistical Classification*, Overseas Press, 1994.s.3

Ensar Arif SAĞBAŞ, Serkan BALLI, “Akıllı telefon algılayıcıları ve makine öğrenmesi kullanılarak ulaşım türü tespiti”, *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 22(5), 376-383, 2016

Ethem Alpaydın, *Introduction to Machine Learning Second Edition.*, The MIT Press, Cambridge, 2010, s.4

M. Erdal BALABAN, Elif KARTAL, Veri Madenciliği ve Makine Öğrenmesi Temel Algoritmaları ve R Dili ile Uygulamaları, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2015

Lara OD, Pérez AJ, Labrador MA ve Posada JD. “Centinela: A human activity recognition system based on acceleration and vital sign data”. *Pervasive and Mobile Computing*, 8(5), 717-729, 2012

P. Cortez, A. Silva. Using Data Mining to Predict Secondary School Student Performance. In A. Brito and J. Teixeira Eds., Proceedings of 5th Future Business TEChnology Conference (FUBUTEC 2008) pp. 5-12, Porto, Portugal, April, 2008

S. Y. Wu ve E. Yen, "Data mining-based intrusion detectors", Expert Systems with Applications, vol. 36, no. 3, pp. 5605-5612, 2009.

S. Wu ve W. Banzhaf, «The Use of Computational Intelligence in Intrusion Detection Systems: A Review,» Applied Soft Computing, cilt 10, no. 1, pp. 1-35, 2010.

Sinan Aydın ve Ali Ekrem Özkul, ‘Veri Madenciliği Ve Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sisteminde Bir Uygulama’, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Cilt 4, Sayı 3, 2015, s. 38.

<https://archive.ics.uci.edu/ml/index.php>, Erişim tarihi, 15.01.2018

OSMANLI ÖNCESİNDE ALTIN ORDA DEVLETİ DIŞ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON THE FOREIGN RELATIONS OF THE GOLDEN HORDE STATE IN THE PRE-OTTOMAN PERIOD

ОЦЕНКА ВНЕШНИХ ОТНОШЕНИЙ РОСУДАРСТВА ЗОЛОТОЙ ОРДЫ В ПРЕД-ОТТОМАНСКИЙ ПЕРИОД

Önder GÜLER *

ÖZ

1220’li yıllardan sonra Asya ve Ön Asya’yı sarsan Moğol istilasının ortaya çıkardığı yeni siyasi oluşumlardan biri de Altın Orda İmparatorluğudur. Volga kıyılarındaki Bulgar Türklerini, Güney Rusya bozkırlarındaki Kıpçakları, Hazarları, Slavları, Harezm, Hazar bölgesindeki vilayetler ve Kafkas memleketleri de dahil olmak üzere kurulan bu büyük imparatorluğun başında, Cengiz’in torunu ve Cuci’nin oğlu Batu Han bulunuyordu. Nitekim 1257’de tahta Batu Han’ın kardeşi Berke Han geçecek ve İslamiyet’i kabul ederek, bu anlamda Altın Orda Devleti’ne katkı sağlayan hem siyasi hem ekonomik olarak önemli ittifaklar yapacaktı. Ayrıca bir taraftan Çağatay prensleriyle diğer taraftan da İlhanlı hükümdarı Hülagü ile uzun mücadelelere girişecek, diğer taraftan da İran Moğolları ile Suriye’de ağır bir mücadele halinde bulunan Mısır-Suriye Memluk imparatorluğu ile, Sultan Baybars zamanından başlayarak, diplomatik münasebetler kuracaktı. Bu bakımdan biz de bu çalışmamızda Altın Orda Devleti’nin devletleşme sürecinde ortaya koyduğu diplomatik bazı ilişkileri inceleye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda, Ruslar, Memlukulular, Selçuklular, Bizans.

ABSTRACT

One of the new political formations of the Mongol invasion jarring Asia and Asia Minor with the 1220s is the Golden Horde Empire. Batu Khan, the grandchild of Chingiz and the son of Cuci, was at the forefront of this great empire, including the Bulgarian Turks on the shores of the Volga, the Kipchaks, Khazars, Slavs, Harezm in the southern Russian steppes, provinces in the Caspian region and Caucasian countries. As a matter of fact, in 1257, Batu Khan's brother Berke Khan

* Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi ABD. ELAZIĞ

(guleronder100@gmail.com)

DOI: 10.17498/kdeniz.360930

would pass the board, accepting Islam and making important alliances, both politically and economically, contributing to the Golden Horde in this sense. In addition to the Chagatay princes on one side and the Ilkhanid ruler Hülagü on the other side, the other side would establish diplomatic relations starting from the time of Sultan Baybars with the Egyptian-Syrian Mamluk empire, which was in a serious struggle with the Iranian Mongols in Syria. From this point of view, we also try to examine some of the diplomatic relations that the Golden Horde State revealed in the process of nationalization.

Key words: Golden Horde, Russians, Mamluks, Seljuks, Byzantine.

АННОТАЦИЯ

Одной из новых политических образований монгольского нашествия, которые мешают Азии и Малой Азии с 1220-х годов, является Империя Золотой Орды. Бату-хан, внук Ченгиза и сын Кучи, был на переднем крае этой великой империи, в том числе болгарских турок на берегах Волги, кипчаков, хазар, славян, харемов в южных российских степях, провинций в Каспийского региона и стран Кавказа. На самом деле, в 1257 году брат Бату-хана Берке-хана будет принимать совет, принимать ислам и делать важные союзы, как политически, так и экономически, внося свой вклад в Золотую Орду в этом смысле. В дополнение к Чагатайским князьям с одной стороны и правителю Ильханиды Хюлагу, с другой стороны, другая сторона установит дипломатические отношения, начиная со времен Султана Байбарса с египетско-сирийской мамлюкской империей, которая находится в серьезной борьбе с иранским Монголом в Сирии. С этой точки зрения мы также попытаемся изучить некоторые из дипломатических отношений, которые государство Золотой Орды раскрыло в процессе национализации.

Ключевые слова: Золотая Орда, русские, мамлюки, сельджуки, византийцы.

XIII. Yüzyılda Asya ve Ön Asya'yı sarsan Moğol istilasının ortaya çıkardığı yeni siyasi oluşumlardan biri de Altın Orda İmparatorluğudur. Volga kıyılarındaki Bulgar Türklerini, Güney Rusya bozkırlarındaki Kıpçakları, Hazarları, Slavları ve daha başka kavimleri hakimiyetleri altına alarak, Harezm, Hazar bölgesindeki vilayetler ve Kafkas memleketleri de dahil olmak üzere kurulan bu büyük imparatorluğun başında, Cengiz'in torunu ve Cuci'nin oğlu Batu Han bulunuyordu. Cengiz Han öldükten sonra Çu ve Talas arasındaki bozkırların batı tarafı onun hakimiyeti altında kalmıştı (Köprülü, 1941: 397). Nitekim Altın Orda Devleti'nin geniş sınırlara ulaşip, üç yüz yıla yakın bu coğrafyalarda hakimiyet kurmalarında, onların bir Moğol sülalesinden gelmesi ve Moğolların sahip olduğu fetih politikaları tabii ki bu anlamda çok etkili olmuştur. Bu maksatla önce Moğolların yaptıkları askeri seferlerin, Altın Orda Devleti'nin ortaya çıkmasına verdiği katkıları ortaya koymaya çalışalım.

Zaten sonrasında 1257’de tahta Batu Han’ın kardeşi Berke Han geçecek ve İslamiyet’i kabul ederek, bu anlamda Altın Orda Devleti’ne katkı sağlayan hem siyasi hem ekonomik olarak önemli ittifaklar yapacaktı. Ayrıca bir taraftan Çağatay prensleriyle diğer taraftan da İran Moğol devletinin kurucusu olan Hülagü ile uzun ve kanlı harplere girişip, diğer taraftan İran Moğolları ile Suriye’de ağır bir mücadele halinde bulunan Mısır-Suriye Memluk imparatorluğu ile, Sultan Baybars zamanından başlayarak, diplomatik münasebetler kuracaktı. Nitekim Berke’den sonra yerine geçen Mengü Timur’un son zamanında ise, Altın Orda, artık Büyük Han’la alâkasını keserek tamamıyla müstakil bir devlet halini alacaktı (Köprülü, 1941: 397).

Aslında Moğolların ilk akınlarını 1220 yıllarında keşif amaçlı yaptıkları ve sonrasındaki akınların ise işgal ve fetih amaçları taşıdığı birçok kaynaklarda belirtilmektedir (Vernadskiy, 1939: 526). Nitekim Bizans kaynaklarında da 1240-1250’lerde Doğu’dan Batı’ya doğru göç eden güçlü ve kalabalık bir grubun olduğu ve bu göç gruplarının Cengiz Han olarak bilinen ve Büyük Han unvan’ı alan Temüçin Han’ın torunu Batu’nun askerlerinin günümüzdeki Rusya’nın Avrupa’daki topraklarına doğru akın ettikleri belirtilmektedir (Vasiliev, 2015: 596).

Bu akınlar doğrultusunda 1237 yılında Batu’nun ordusu Voronej nehri kıyısında Ryazan Knezi’ni mağlup ederek, sonrasında Büyük Vladimir Knezi Yuriy’i bozguna uğrattı. Hemen devamında Batu ve onun ordusu Moskova, Vladimir ve diğer şehirleri tahrip ederek, Suzdal, Rostov, Tver knezlerini ele geçirdi. Böylece Novgorod hariç, bu knezlerin tamamı küçük şehirlere parçalanarak, Kuzey-Batı Rus toprakları Moğolların idaresine geçmiş oldu. Nitekim birbirleriyle sürekli mücadele halinde olan Rus Knezleri ortak düşmana karşı bu sefer de bir birlik oluşturamamışlardı. Diğer taraftan Batu Han’ın Novgorod’u ele geçirememesinin en önemli asıl sebebi, Novgorod topraklarını güney-batıdan koruyan bataklıkların bulunması ve yaklaşan ilkbahar mevsimiydi (Kamalov, 2009: 78-79). Fakat bu faaliyetlerin hemen sonrasında Don bozkırlarında dinlenen Batu, 1239 yılında tekrar Rus topraklarına döndü ve Çernigov ile Pereyaslavl şehirlerini idaresi altına alarak, Donets havzası yani Don nehri ve çevresini hakimiyeti altına almışlardı (Öztürk, 2004: 130, 155; Kamalov, 2009: 79). Dolayısıyla 1240 yılında Kiev’i ele geçirerek, hemen sonrasında Karpatları geçip Bohemya’ya kadar vardılar (Vasiliev, 2015: 596-97). Böylece Batu Han’ın ele geçirdiği bütün bu Rus toprakları Altın Orda’ya bağlanmış oldu. Ruslarla Moğollar arasındaki bu mücadeleyi, savaştan ziyade tek taraflı fetih faaliyeti olarak nitelendirmek mümkündür (Kamalov, 2009: 78-79). Ayrıca bu Moğol akınları devam ederken, diğer bir Moğol grubu da daha güneye bir rota çizerek, Erzurum dahil bütün Ermenistan’ı, Konya Sultanlığını ve Trabzon İmparatorluğunu tehdit ederek, Anadolu’yu işgal etmişlerdi (Vasiliev, 2015: 596-597). Yine dikkat çeken hususlardan biri de Anadolu ve çevresi üzerinde yapılan işgaller hariç, Rus coğrafyaları üzerindeki bu askeri faaliyetlerin herhangi bir antlaşma imzalanmadan sona ermesidir. Nitekim Rus knezleri artık Altın Orda Devleti’nin vassalı olmuş, knezler de siyasi ve ekonomik olarak Altın Orda hanlarına bağlanmışlardı. Bu durum yaklaşık üç asır boyunca

böyle devam edecekti. Batu Han, Rus Knezliklerini ele geçirdikten sonra, Rus Knezlerini her birine kendi knezliklerinde hüküm sürme hakkı tanımış ve bu hakkı da yarlıklarla resmi hale getirmiştir. Vladimir knezliğinin, Rus knezlikleri arasındaki merkezi ve en “Büyük Knezlik” statüsü, Altın Orda hanlarınca devam ettirilmiş ve bu knezlik içinde yarlıklar verilmişti. Böylece Altın Orda Devleti tarafından, Rus topraklarına asker temini ve vergi toplamak için baskakların gönderilmesiyle de vassallık resmen başlamıştı. Nitekim 1243-1252 yılları arasında Ruslar hiçbir sorun çıkartmadan Altın Orda’ya karşı yükümlülüklerini yerine getirdiler. Ancak Batu Han’ın yerine geçen Berke Han döneminde Rus Knezliklerinde Altın Orda karşıtı ayaklanmalar meydana gelmiş ve Berke Han, Rus knezlikleri ile olan ilişkileri tekrar gündemine almıştı (Kamalov, 2009: 78-79).

Nitekim Berke Han zamanına geldiğinde ise, Altın Orda hükümeti, Batu Han döneminde yapılan nüfus sayımından sonra Rus Knezlikleri’nde ikinci bir sayım daha yaptı. 1257 yılında Ryazan ve Suzdal Knezliklerinde sayım yapan Berke Han’ın adamları, o zamana kadar vergi ödemeyen Novgorod Knezliğinde de sayım yapmak isteyince, Novgorod halkı ayaklandı. Nitekim Knez Alexandr Nevskiy ayaklanmayı bastırarak sayım yapıldı. Sayım yapan görevliler 1259 yılında başkent Saray’a döndüler. Böylece Novgorod Knezliği de barış yoluyla Altın Orda hakimiyetini kabul etti ve vergi ödemeye başladı. Ve Berke Han’dan sonra 45 yıl içinde sırasıyla Mengü Timur, Tuda Mengü, Tulabuga ve Tokta Han hüküm sürdüler. En son olarak tahta Özbek Han çıktı. Han 30 yaşındayken yani 1312 yılında Altın Orda devleti tahtına geçti. Tabii ki, bu Özbek Han devri makalemizin zaman ve dönem olarak dışına çıksa da Altın Orda Devleti ile Ruslar arasındaki ilişkileri ortaya koymak ve anlaşılmasını daha kolay bir hale getirmek için bu zaman aralığına girmek zorundayız. Ve Özbek Han tahta çıktığı sıralarda Tver ve Moskova Knezleri birbirleriyle savaş içindeydiler. Bu bakımdan yeni Han’ı kutlamak, itaatini bildirmek ve Moskova Knezi’ni şikâyet etmek için Tver Knezi Mihail, Saray şehrine geldi ve burada iki yıl kaldı (Fahredden, 2003: 51).

Ardından Knez Mihail, durumu Özbek Han’a bildirerek, Yuriy’in derhal Saray’a gelmesini emretti. Han’ın yanına gelen Knez Yuriy, Saray’da ve Han’a karşı yaptığı bazı siyasi çalışmalar neticesinde Knez Yuriy, Özbek Han’ın kız kardeşi Konçaka ile evlenerek Özbek Han’ı tamamen kendi tarafına çekmeyi başardı. Daha sonra Özbek Han, askeri bir birliği Moskova Knezi Yuriyle birlikte Vladimir şehrine gönderdi ve Tver Knezi Mihail’e verilen yarlık elinden alındı. Bunu haber alan Mihail, Saray’dan dönen Yuriy ve askerlerini mağlup etti. Sonuç olarak, Mihail ve Yuriy knezleri arasındaki bu kavga Mihail’in idam edilmesine kadar devam etti ve halk Altın Orda karşıtı eylem ve Özbek Han’ın yakın çevresindeki komutanlardan olan Şafkal başkanlığındaki birliğin Rus halkına zorla İslamiyet’i kabul ettireceğine dair söylentilerin çıkmasından dolayı Tver halkı, Şafkal ve beraberindeki birliği katletti. Bununla da kalmayan halk, Tver’de Müslüman olan tüm meslek sahiplerini ve tüccarları da kılıçtan geçirdi. Özbek Han zamanında Altın Orda Devleti, belki de en iyi dönemini yaşamıştır. Ancak her ne kadar Özbek Han, Moskova ile Tver knezlikleri arasında denge politikası izlemeye

çalıştıysa da, Moskova'nın güçlenmesini ve Rus knezleri arasında liderlik rolünü üstlenmesini engelleyememişti. Bunun ötesinde Moskova knezliği artık kendi gücünün farkına da varmış idi (Kamalov, 2009: 91-92). Bu bağlamda Altın Orda ile Rusya arasındaki ilişkiler şu esaslara göre kendini göstermişti;

- Rus Prensleri bağılıklarını göstermek için Saray'a gitmek ve Büyük Han'a bağılılığı bildirmek mecburiyetinde idiler.

- Ruslar, Han'a muayyen bir vergi verecek ve aynı zamanda *kan vergisi* ile mükellef olacaklardı.

- Hanın rızası olmadan, hiçbir prens, prenslik makamını işgal edemez, hiçbir prens harbe giremezdi.

Buna karşılık Han, Rusların kahramanlıklarını takdir ediyordu. Rus kiliseleri serbest bırakılıyor ve bunlara karşı hürmetkar ve müsamahalı davranılıyordu. Kültür serbestliğinde hiçbir sıkıntı yaşatılmazken, siyasi ve içtimai oluşumlar aynen ifa ediliyordu (Bi, 2011: 694-695).

Nitekim Altın Orda İmparatorluğu'nun kurucusu Batu hanın vefatıyla 1257 yılında başa geçen Berke Han Müslümanlığı kabul eden ilk Altın Orda hanı oldu (Gürün, 1984: 528-29). Ve dolayısıyla Deşt-i Kıpçak ili onun idaresine girdikten sonra burada İslamiyet hızla yayıldı (Hacı, 2009: 45). Özellikle Altın Orda Han'ı Berke Han İslamiyet'i kabul ettikten sonra konjonktürel olarak din bağı anlamında büyük atılımlar yapacak ve bu din bağı, sahip olacağı ittifaklarda büyük bir rol oynayacaktı. Özellikle de İlhanlı Han'ı Hülagü'ye karşı olan ilk ittifak din bazlı gerçekleşen bir ittifaktır. Bu maksatla din bağı Altın Orda Devleti'nin dış ilişkilerini şekillendiren önemli bir etken olacaktır (Yiğit, 2008: 142).

Nitekim üzerinde değerlendirmesini yapmaya çalıştığımız bu coğrafyanın geneline baktığımızda; XIII. asrın başlangıcında Akdeniz'in doğu kısmında başlıca dört devletin yani Bizans, Latin, Selçuklular ve Mısır Eyyübilileri'nin siyasi kuvvetlerinin çarpıştığını görüyoruz. Fakat mevcut olan bu münasebet sistemi 13. yüzyılda değişti ve IV. Haçlılar ordusu İstanbul'u zapt ederek burada Latin İmparatorluğunu kurdu. Böylece eski Bizans imparatorluğu, İznik ve Trabzon imparatorlukları adıyla maruf olan iki küçük parçadan ibaret kaldı. Ancak 1261 tarihinde Mihael Paleolog, Latinleri İstanbul'dan göndererek, eskisinden çok daha zayıf olsa da Bizans imparatorluğunu yeniden ihya etti (Lemerle, 1994: 117-119). Tabii bu arada Berke Han ile İlhanlı Sultanı Hülagü Kafkasya'da mücadele içindeydiler. Hülagü'nün İran ve Suriye seferlerine, Berke Han'ın yolladığı kuvvetler de iştirak etmişlerdi. Hülagü'nün bölgeyi ele geçirmek için yaptığı savaşlar sona erince, Hülagü Cengiz yasalarına karşı gelerek burasının kendisine ait olduğunu iddia etmişti. Dolayısıyla Azerbaycan'dan dolayı, Berke Han ile arası açıldı (Çelik ve Güler, 2010: 142-143). Bu bakımdan meseleyi biraz daha detaylandırarak olursak; Berke Han döneminde, Cengiz oğulları birbirleriyle yoğun mücadele içindeydiler. Berke Han kendi hakimiyet süresi içinde, Kubilay ile Arık Böge arasındaki Büyük Kağanlık mücadelesinde Arık Böge'yi destekledi. Bu mücadelede Kubilay galip çıkınca, Berke'nin Büyük Kağanla ilgisi tamamen kesildi. Berke, bundan sonra, Harezmi işgal eden Çağatay Han'ı, Algu ile bozuştı.

Bu dönemde her ne kadar Harezm tam manasıyla Altın Orda ülkesine dâhil görülmemekteyse de burası Berke Han'a bağlı olarak kabul edilmekteydi. Algu Han, burasını Çağatay hanlığına bağladığı gibi, bir süre sonra yani 1266 yılından önce, Otrar şehrini de zapt etti. Bu sırada Kafkasya'da Hülagü'ya gönderdiği askeri birlik ve sonrasında ortaya çıkan meselelerle meşgul olduğundan dolayı, Berke Han bu işgale karşı bir şey yapamadı (Gürün, 1984: 529). Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Hülagü'nun İran ve Suriye seferine Berke Han'ın yolladığı kuvvetler de iştirak etmişlerdi. Hülagü'nun bölgeyi ele geçirmek için yaptığı savaşlar sona erince de Azerbaycan meselesinden dolayı, Berke Han ile arası açıldı. Çünkü burası Hülagü'ya aitti. Ancak Berke Han'da bu zengin bölgeyi kendisine almak istiyor, bunu Hülagü'ya yardım için kuvvet göndermiş olmasının bir karşılığı sayıyordu. Bu anlaşmazlık daha sonra bir savaşa dönüştü. İlk savaşın 1263/64 yıllarında olduğunu ve Hülagü kuvvetlerinin tam bir bozguna uğradıkları belirtilmektedir. Hülagü 1265 yılında ölünce yerine geçen Abaka Han'ın, Berke Han'a karşı, daha anlayışlı ve uysal davrandığı; Tebriz'de bir camii ve bir dökümhane yaptırmasına izin vermesinden anlaşılmaktadır (Tiesenhausen, 1941: 249-255). Aslında İlhanlılar ile Altın Orda Devletleri arasındaki bu arazi anlaşmazlığı, Altın Orda Devleti'ni Memluklara yaklaştırmıştı. Bu maksatla Memluk Devleti ile Altın Orda'nın ittifak olmasındaki sebeplerin başında Hülegü'nün putperest olması yani din faktörü ve kendilerinin ise Müslüman olması önemli bir sebep iken, bu arazi meselesi de İlhanlıları Avrupa devletleriyle ittifak kurmaya zorlarken, Altın Orda Devleti'ni de Memluk Devleti ile ittifak etmeye zorunlu kılmıştı (Yiğit, 2008: 142). Ancak bir süre sonra, bu iki devletin yani Altın Orda ile İlhanlıların arası açıldı ve savaş yeniden başladı. Berke Han kuvvetli bir ordu ile Azerbaycan'a doğru hareket ettiği esnada öldüğünden dolayı askerleri geri çekildi. Berke Han'ın, İlhanlılarla olan mücadelesi, Altın Orda ile Mısır Memluk Sultanlığı arasında bir yakınlaşma doğurdu. Berke Han'ın Hülagü ile arası bozulur bozulmaz, Altın Orda Han'ı tarafından, Hülagü ordusundaki kuvvetlerin Memluk devletine gitmeleri emrini verdiği rivayet edilmektedir (Gürün, 1984: 529).

İran'da devlet kuran İlhan'lı Moğol sülalesi ile o çağdaki İslam âleminin rehberi olan Mısır arasında cereyan eden savaşlarda İslamiyet'i kabul eden Müslüman Berke, Mısır'ın tarafını tuttu. Berke ve Baybars karşılıklı birbirine elçiler gönderdiler. Özellikle bu iyi ilişkiler Berke Han'ın Baybars'a kızını vermesiyle daha da pekişti (Tiesenhausen, 1941: 156). Öte yandan İlhanlı hükümdarı Hülagü, 1221-1223 seferlerinde Cuci nesline ait ulusun sahalarını işgal ettiği için, Berke ve varisleri bunu tecavüz saydılar. Bu suretle Altın Orda ile, varlıkları için mücadele eden Memluklar arasında menfaat birliği meydana geldi. Yine Cengiz'in akrabaları arasında diğer bir sahada da savaş çıktı. Orta Asya'da Çağatay'ın torunu Algu, iktidarı elde etmek için Berke'ye karşı çıktı. Altın Orda da Nogay'ın ayaklanmasına rağmen ilk yüz elli yıl içinde nispi bir sükûnet hüküm sürdü. Berke Han, İlhan Abaka'ya karşı yaptığı savaşta öldükten sonra halefi Mengü Timur, Abaka'nın küçük kardeşi ve isim adaşı İranlı Mengü Timur'e karşı savaşı devam ettirdi (Yuvalı, 1994: 97-98).

Yukarıda ifade ettiğimiz menfaat birliği, iki kardeş devlet arasında; Bağdat'a başta olmak üzere Halep ve Şam gibi önemli İslam şehirlerinin Hülagü tarafından yağma ve tahrip edilmesi ve Hülagü'nun Abbasi Halifeliğine karşı tutumlarından dolayı (Cameron, 2015: 65) Berke Han, Hülagü'ya karşı düşman olmuş ve kısa zamanda bu mücadele yeni gelişmelere sebep olmuştu. Bu yüzden Ayn Calut savaşında Moğolları yenen Memluk Sultanı ile müşterek düşman kabul ettiği Hülagü'ya karşı bir anlaşma dahi yapmıştı. Bu iki devlete, topraklarının büyük bir kısmı Moğollar tarafından işgal edilen Türkiye Selçukları Sultanı II. İzzeddin Keykavus da katılacaktır. Bu üçlü ittifak cephesi, Bizans imparatoru Mihael'i de bu ittifak'a katmaya çalışmışsa da topraklarına komşu olan Hülagü'dan çekinen imparator böyle bir anlaşma yerine geleneksel Bizans politikasına da uygun olarak her iki tarafla da iyi geçinme yolunu tercih etmiştir (Şeşen, 2009: 161-62).

Ayrıca Altın Orda Devleti ile Memluk Sultanlığı birbirinden uzak olmasına karşın, aynı dine inanmış olmaları, her ikisinin de Hülagü ile savaş halinde bulunması bu iki devleti birbirine daha da yaklaştırmaktaydı. Aralarındaki dostane ilişkileri Bizans İmparatorluğu'nun aracılığıyla sürdürmüşlerdir. Bu doğrultuda Berke han'ın Müslüman olması Memluklu Sultanlığını memnun etmişti. Çünkü Mısır sınırına kadar gelen, İslam ülkelerini tehdit altında tutan bir hükümdarın en yakın akrabası Müslüman olmuş ve ona karşı kendileri ile ittifak kurmak istemişti. Bu ilişkileri devam ettirmek maksadıyla Sultan, 1263 yılında bir elçilik heyeti hazırlayarak Berke han'a göndermişti (Tiesenhansen, 1941: 251-252).

Nitekim aradaki bazı engellere rağmen bu elçilerin gidip gelmesi devam etmiş, hatta müşterek düşmanları Hülagü'ya karşı birlikte hareket etmek için birtakım politik davranışlarda bulunmuşlardır. Fakat Altın Orda ile Memluklar arasındaki ittifak iki tarafında çok arzu etmesine rağmen, fiilen gerçekleşmemiştir. Sadece 1263 yılında Hülagü ile Berke'nin arası açılınca, Hülagü'nun hizmetinde bulunan Altın Orda askerleri ihanetle suçlanmış olduklarından, onlardan bazıları Hülagü'nun emri ile yakalanıp öldürülmüşlerdir. Bu olay üzerine Berke Han onlara gönderdiği haberde, eğer Kafkasya'ya kaçamazlarsa Memluk Sultanlığına sığınmalarını bildirmişti. Memluk ülkesine sığınan Berke han taraftarı askerler daha sonra Müslüman olmuşlar ve mısır ordusunda dahi görev almışlardır. Aslında Memluk askerleri umumiyetle Kıpçaklardan oluştuğu için normal sayılabilir (Yuvalı, 1994: 98).

Diğer taraftan Berke Han'ın arzusu üzerine Memluk Sultanı Baybars, Fırat boylarına bazı akınlar yapmış ise de Hülagü'nun Anadolu üzerindeki baskılarına engel olamadığı gibi (Yuvalı, 1994: 98), Berke ve Baybars'a dost ve müttefik olan II. İzzeddin Keykavus da tahtını kaybederek Bizans'a sığınmak zorunda kaldı. Bizans imparatoru hayali bir bahane ile sultanı tutuklatmış, adamlarından bazılarının da öldürtmüştür (Orkun, 1946: 129-30). Nitekim aynı imparator boğazları kapatmak suretiyle Suriye, Mısır ve Anadolu'daki köle pazarlarına köle getirilmesine engel olmaya çalışarak, ambargo koydurma yoluna gitmiştir (Akdağ, 1974: 434).

Ayrıca kısa bir süre sonra Sultan II. İzzeddin Keykavus serbest bırakıldığı gibi Karadeniz ve boğaz ticareti de yeniden canlanmıştır. Memluk Devleti; Kıpçaklar, Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasya kökenli kölelerden oluşan orduya dayandığı için Karadeniz ve boğaz ticareti büyük önem taşıyordu (Yuvalı, 1994: 98-99). Ve tüm bu gelişmelere rağmen Berke-Baybars dostluğu karşılıklı iyi niyet yazışmaları ve hediyeleşmelerinden öte gidememiştir (Tiesenhausen, 1941: 123-25). Fakat görünen ya da olması istenen tablo şudur ki, Memluk devleti 1260 yılında Ayn Calut savaşında İlhanlıları ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Ve bu Mısır Müslüman devletinin kuruluşundan başlamak suretiyle Güney Rusya'da yaşayan birçok Türk, Mısır'a göç etmişti. Bu maksatla Mısır Memluk devleti ile Altın Orda arasında bir ittifakın olması beklenmekteydi. Ayrıca yukarıda da bahsettiğimiz Hülagü'ya karşı bu iki devletin yan yana gelmesi meselesi ancak deniz yolu ile ilişki kurmaları sonucunu ortaya çıkarmıştı. Ve bu yol üzerinde bulunan Bizans İmparatorluğu, bu ilişkinin kilit noktasını oluşturmaktaydı. Bu maksatla Güney Rusya'da hakimiyet kuran Altın Orda ile Memluk devletinin yakınlaşması kaçınılmaz bir hal almıştı. Ayrıca İstanbul o dönemde de Doğu Avrupa için önemli bir merkezdi. Fakat Bizans imparatoru VIII. Mihael'in, Anadolu Selçuklu Devleti üzerinde baskı unsuru olarak, İlhanlılar ile iyi ilişkiler kurması, böyle bir yakınlaşmaya engel olmuştu (Baştav, 1989: 5).

Bütün bu büyük siyaset oyunları arasında Kıpçak birçok devletin ilgisini çekti. Bizans ve bilhassa Mısır çok defa İlhanlılara karşı Kıpçak'ı tahrike çalıştılar. Bizans, boğazlar dolayısıyla önemli yer işgal ediyordu. Ortaçağ'da Avrupa'nın iki blok'unu teşkil eden devletler, kendi menfaatlerini ittifaklarla sistemli bir şekilde ayarlamaya çalışıyorlardı. 1270'de birinci blokta Fransa, Sicilya (Anju sülalesinden Şarl), Papalık ve Ceneviz vardı. Bunlar İlhanlılarla mektuplaştılar. Papa'nın hedefi, doğudaki küçük Hristiyan-şövalye devletlerini tehdit eden Mısır'a karşı bir denge kurmaya çalışmaktı. Macarlar da bu blok'a dahildi. İkinci blokta Ceneviz'e karşı Venedik, Kastilia, Mısır ve Kıpçak devletleri bulunuyordu. İki ateş arasında sıkışıp kalan Bizans hem Kıpçak'la hem de İlhanlılarla iyi geçinmeye çalışıyordu. Ve bu bakımdan Bizans imparatoru VIII. Mihail, her iki tarafa da haraç ödüyordu (Vernadskiy, 1939: 529- 534; Rasonry, 1988: 220-21).

Böylece Berke Handan sonra 1266 yılında tahta geçen Mengü Timur, 1271'de İstanbul'a da bir sefer düzenledi. Bizans imparatoru Laskaris, Altın Orda'nın ve Mısır Memluklarının kuvvetlenmesini istemiyor ve Hülagü devletini himayeye çalışıyordu. Cuci ailesiyle Memluk sultanları arasındaki anlaşmayı bozmaya çalışan İznik İmparatorluğu kurucusu Laskaris, iki taraf arasında elçi teati edilmesini engellemek istiyordu (Yakubovskiy, 2000: 45-46). Kafkasya üzerinde yaşanan tüm bu durumlardan sonra Bizans da Altın Orda ve İlhanlıların içinde bulunduğu bu karışık durumdan faydalanmalıydı (Spuler, 1987: 76-77). Nitekim VIII. Michael'in İstanbul'u Latinlerden aldığında imparatorluk; Asya'da Nikea (İznik) imparatorluğu, Avrupa'da ise, Trakya'dan ve Makedonya'nın bir kısmından ibaret kalmıştı (Lemerle, 1994: 98). Bu sebepten dolayı Asya'daki Nikea (İznik) İmparatorluğu, İran Moğolları ile dostça ilişkiler içindeydi. Çünkü bütün Küçük

Asya ve Kafkasya İlhanlı Hükümdarı Hülagü'nun hâkimiyeti altında olduğundan, Bizans imparatoru VIII. Michael bu hükümdar ile bir şekilde ilişki içerisine girmesi kaçınılmazdı. Ancak, VIII. Michael sulh yoluyla uzlaşmayı yeğleyerek, 1260 yılı sonbaharında İznik'te bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma Küçük Asya ve özellikle de Anadolu Selçuklularına karşı Hülagü'yü serbest bırakıyordu. 1261 Sonbaharında İlhanlılara bir Bizans sefaret heyeti gitti. Bu heyet reisinin İstanbul'da Pantokratör manastırı başpapazı (Archimandrit) Prinkips olması muhtemeldir. Elçilik heyetinin İlhanlılarla sıkı bir mukavele yaptığı belli ise de antlaşma gizli tutuldu; çünkü Bizans, Altın Orda ve Mısır ile eskisi gibi iyi ilişkiler kurmuş bulunuyordu (Spuler, 1987: 76-77).

Bu bakımdan Bizans İmparatoru VIII. Michael, 1261'de Cenevizlilerin yardımıyla Latinlerden geri aldığı İstanbul'u ve 1204 yılında yapılan dördüncü Haçlı seferlerinin, devleti üzerindeki zararlarını henüz toparlamaktaydı. Ayrıca sanat hazinelerinin Venedikliler tarafından talan edilmesi ve devletin mali imkânları alabildiğince yetersiz olması gibi birtakım sebeplerden dolayı; VIII. Michael'i kaybedilmiş toprakları yeniden fethetmek ve imparatorluktan geriye kalanları parçalamak için hazırlanmakta olan komşu egemenlere karşı –özellikle Balkanlar ve Sicilya için- bir ordu oluşturmaya başladı. İmparatorun küçülen devleti, jeopolitik konumu sayesinde hala önemli bir bölgesel güç olmayı sürdürüyordu. Hiç kimse onun izni olmaksızın Akdeniz'den Karadeniz'e geçemediği için, Akdeniz ülkeleri ile Avrupa'nın güneydoğu ülkeleri arasındaki ulaşım ve iletişimin tek anahtarıydı (Clot, 2005: 53). Ve bu dönemde Bizans için Kıpçak Moğolları ile de ticari ilişkiler kurmak gayet kârlı idi. İstanbul Boğazındaki politik ve ekonomik değişiklikler Bizans'tan geçen Kıpçak ve Mısır arasındaki deniz yolunu da açtı. Diğer taraftan Memlukların Kıpçak Sahrasıyla olan ticari münasebetlerinin kesilmesi ve Baybars'ın deniz yoluyla bu ticareti devam ettirebilmesi için Bizans ile ilişki içerisinde olması gerekiyordu (Özbek, 1999: 49; Ostrogorsky, 1981: 424). Aynı durum Altın Orda devleti için de geçerliydi ve bu sebepten ötüre de Bizans ile iyi ilişkiler içerisinde olması gerekiyordu. Nitekim İlhanlılar ile Altın Orda arasında İpek yolunun kontrolü üzerinde bir fikir ayrılığına düştiklerinde, o güzergahı dolaşan trafiğin bir kısmı, Aral denizi bölgesinden bozkır boyunca Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki limanlara yani Tana, Kefe ve Suğdak'a yönlendiriliyordu (Ciociltan, 2012: 34-36).

Ayrıca Berke'nin ölümünden kısa bir süre önce gönderdiği elçilik heyeti de VIII. Michael tarafından alıkonulunca, Baybars buna çok büyük bir tepki gösterdi. Bu tepkiler üzerine imparator taahhütte bulunarak elçileri salıverdi. Tüm bu yaşananların ardından İmparator VIII. Michael; Berke'nin vefatıyla tahta Mengü Timur çıktığı için elçileri alıkoyduğunu ve sultanla tüm ilişkilerinin barış içinde devam etmesini gerektiğini açıkladı (Holt, 1999: 162-63). Ayrıca yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bloklaşmaların bir sonucu olarak ilişkilerini daha iyi bir hale getirebilmek ve kısa bir zaman sonrada oluşacak olan Bulgarların her türlü Bizans aleyhtarı faaliyetlerini önlemek ve Moğollarla barışı güvence altına almak için evlilik ittifaklarını tercih etmiş ve İmparator kızı Euphrosyne'yi Altın Orda'nun

önemli komutanı ve Berke'nin yeğeni Nogay'a zevce olarak vermişti. Diğer kızını da İlhanlı hükümdar'ı Abaka'ya verdi (Grousset, 2006: 440; Şerif Baştav, 1984: 5; Ostroqorsky, 1981: 424; P.M. Holt, 1999: 163).

Tabii ki, konjonktürel gelişmeler içerisinde, İlhanlıların Memluk Sultanlığı ile çatışması ve Doğu Akdeniz'deki Müslüman engelini güçlendirmesi hem bizzat İpek yolunun ve hem de Hint okyanusundan Dicle ve Fırat yolu ile Suriye'ye ve Kilikya Ermenistan'ına kadar baharat yolunun Irak ucunun abluka altına alınmasına yol açmıştı. Bu maksatla İlhanlı hükümdarı Arghun, ticareti; Irak nehir yollarından, Basra Körfezini Ormuz, Tebriz ve Trabzon yoluyla Karadeniz'e bağlayan ve İran yoluyla da karayolu rotasına kaydırmak için Ceneviz tacirleriyle yakinen çalışmıştı. Dolayısıyla da Karadeniz bölgesi muhtemelen bütün tarihte ve özellikle de Ortaçağ'da ipek ve baharat yolları ile ticaret akışına bağlanmıştı (Ciociltan, 2012: 35-36).

Nitekim bu ilişkiler bir süre Altın Orda, Mısır ve Bizans arasında sorunsuz bir şekilde devam etti (Baştav, 1984: 5). Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus, Moğolları 1260 yılında, Ayn-ı Câlud da kesin bir yenilgi ve bozguna uğrattıktan sonra Mısır Türk-Memluklu Hükümdar'ı olan Baybars'ın yardımını sağlama yolunda birtakım çabalar sarf etti. Fakat olumlu bir sonuç alamadı. Bir süre sonra da artan Moğol baskısı karşısında 1262 yılında, aile bireyleri ve yakın emirleriyle birlikte Antalya'dan bir gemiye binerek İstanbul'a eski dostu İmparator VIII. Michael Paleologos'un yanına gidip Bizans'a sığındı. Bununla birlikte Keykâvus, Altın Orda hükümdarı Berke Han ile Memluklu sultan'ı Baybars'ın Moğollara karşı bir ittifak girişimlerinden faydalanmaya çalıştı. Fakat bu sıralarda, gelişen siyasi durum dolayısıyla İmparator VIII. Michael, 1262 yılında II. İzzeddin Keykâvus'u hapse attığı gibi, beraberindekilere de insanlık dışı davranışlarda bulundu (Sevim ve Merçil, 1995: 478). Kısa bir süre sonrada Berke Han, gerek imparatorun Selçuklu sultanına ve kendisine gösterdiği ve gerekse de Memluklu elçilerine karşı giriştiği düşmanca tavırları dolayısıyla 20 bin kişilik bir ordu ile Balkanlardaki Bizans memleketlerini istila etti. Bu sefer sonucunda İzzeddin Keykâvus ve ailesini hapisten kurtarıp ülkesine getirtti (Baypars, 1941: 32-33).

Nitekim Moğol İmparatorluğuna bağlı bir "İl" ya da vassalı olan Türkiye Selçukluları Devleti, batıdaki Moğol toprakları üzerinde söz sahibi olan Batu Han'ı zaman zaman koruyucu olarak görmüştü (Melville, 2009: 51). Nitekim Köseadağ savaşından sonra Selçuklu devlet adamları Baycu Noyan ile yaptıkları antlaşmayı yetersiz görmüş veya garanti altına alabilmek amacıyla Batu Han'a giderek yaptıkları antlaşmayı tasdik ettirmek suretiyle bağlılıklarını bildirmişlerdir. Böylece Moğol kumandanı Baycu Noyan'ın baskısından kurtulmayı düşünmüşlerdir. Bu maksat için, Şemseddin İsfahani'nin başkanlığında bir heyet ile birçok mücevherat ve kıymetli eşyalarla birlikte Batu Han'a gönderilmişlerdi (Cahen, 1968: 269-270). Tabii ki bu hediyelerden memnun olan Batu Han, Selçuklu Sultan'ı ile Baycu arasında yapılmış olan antlaşmanın onaylandığına dair bir yarlık (ferman) ile kılıç, yay, sadak ve elbise gibi hakimiyet alametleri göndermişti (Yuvalı, 1994: 107).

Aslında Selçuklu Devleti'nin Baycu ile yaptığı bu antlaşmayı yetersiz görerek, Batu Han'a tasdik ettirmesi olayı Moğolların Batı'daki temsilcisi Batu Han'ın Anadolu üzerinde tasarrufunun bir ifadesidir. Yine Güyük ile Batu arasındaki mücadelenin esas mihverini de yine geniş yetkilerle yani Batu'nun yetki sahasına müdahale ederek Anadolu, İran ve Azerbaycan'ın vergilerinin aracısız olarak Büyük Han'a ödenmesi söz konusu idi. Bu maksat için Batu'nun adı geçen yerlerde görevli olan memurlarının azledilerek yerine Güyük Han'ın yani Elcigidey'in tayini ile araları açılmış, bu yüzden savaş edebilecek bir pozisyona dahi gelmişlerdi. Bu olaylar sırasında Anadolu Selçuklu veziri Sahib-i Şemseddin İsfahani de Selçuklu Devleti'nin Moğollara yıllık olarak ödemekte olduğu vergiyi Emir-i Ariz Reşidüddin Ebu Bekr Cüveyni vasıtasıyla Elcigidey'e göndermişti (Yuvalı, 1994: 107).

Başta Türkiye Selçukluları Devleti olmak üzere, batıda Moğol hakimiyetini tanımış olan devletler, Batu Han'a İlhan yani Büyük Han'ın temsilcisi olarak şikâyet ve isteklerini bildirmişlerdi. 1256 yılından sonra ise Hülagü Batu'nun yerini almıştı. Böylece Altın Orda Devleti'nin Anadolu üzerindeki tasarruf hakkı İlhanlı Devleti'ne geçmiştir. Zira Türkiye Selçukluları Devlet adamları gerek iç ve gerekse dış politika ile ilgili meselelerin çözümü için artık Saray şehrine gitmemektedirler (Yuvalı, 1994: 110-11).

Nitekim XV. Yüzyılın ortasında Altın Orda dağılırken başka bir Müslüman devlet olan Osmanlılar süratle yükseliyorlardı. Osmanlılar, XIV. Yüzyılın ikinci yarısında Balkan yarımadasına sağlam bir şekilde ayak basmışlardı. Onların başarıları Moğol imparatorluğunun başlangıç döneminde Moğolların ki gibi güçlü askeri teşkilatları ve tehdit ettikleri kavimlerin dahili zayıflıkları ve aralarında birlik olmayışı ile izah edilebilir (Vernadsky, 2007: 360). Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin temellerinin atılması başlangıçta Altın Orda Devleti'ni etkileyecek gibi gözükse de aslında bu etki kendini şimdilik göstermeyecekti. Çünkü Osmanlı Devleti bu dönemde bölgede büyük bir tehlike olarak görülmediği için pek fazla hesaba katılmamıştı (Kafalı, 1976: 72). Fakat 1345 yılında Osmanlılar güneyde Çanakkale boğazını geçince, Mısır'a giden boğazlar yolu da kapanmış oldu. Dolayısıyla da Altın Orda için Bizans ve Balkanlar ile olan bağlar önemini kaybetti. Bu suretle Altın Orda Devleti cihan siyaseti alanından uzaklaştırıldı (Râsony, 1988: 223).

Aslında bu durum tam olarak bir uzaklaştırma değildi. Nitekim Altın Orda İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti, Ortaçağın en büyük iki devleti olarak nitelendirmek mümkündü. Osmanlı'nın gelişmeye ve genişlemeye başladığı bir dönemde Altın Orda İmparatorluğu artık tarih sahnesinden çekilmeye başlamıştı. Altın Orda İmparatorluğu tarih sahnesinden çekilirken de yerini adeta Osmanlı'ya bırakıyordu. Osmanlı öncesi Altın Orda askerlerinin Bizans ve Balkanlar üzerine seferlerde bulunmaları ve bu coğrafyadaki devletlere hâkimiyetlerini kabul ettirmeleri, Osmanlı'nın sonraki tarihlerde buraya yapacağı seferleri kolaylaştırmıştı. Her ne kadar Altın Orda İmparatorluğu; Osmanlı'nın yayılmasını, başta Doğu Avrupa coğrafyası olmak üzere kendi çıkar alanlarına müdahale olarak

algılamış olsa bile aslında Altın Orda ile Osmanlı'nın yanı sıra Timur gibi üçüncü bir gücün de hâkimiyet iddiasında bulunması, Altın Orda ile Osmanlı'yı kısa süreliğine de olsa müttefik yapmıştır (Kamalov- Mirgaliyev, 2008: 196-97).

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa. (1974). **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453)**, C. 1, İstanbul: Cem Yayınları.

BAŞTAV Şerif. (1989). **Bizans İmparatorluğu Tarihi-Son Devir Osmanlı-Türk Münasebetleri- (1261-1461)**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

BAYPARS, Rukne'd-din. (1941). **Baypars Tarihi**, Çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, C. 2, İstanbul: Maarif Matbaası.

Bİ. Mahmut. (2011), **Kafkas Tarihi**, C. 2, Ankara: Berikan Yayınları.

CAHEN Claude. (1968). **Pre-Ottoman Turkey- A General Survey of The Material and Spiritual Culture and History (1071-1330)**, London- Englan: Sidgwick & Jackson Publisng.

CIOCILTAN, Virgil. (2012). **The Mongols and The Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries**, Boston-USA: Brill Publisng.

CLOT, Andre. (2005). **Kölelerin İmparatorluğu Memlukların Mısır'ı (1250-1517)**, Çev. Turhan İLGAZ, İstanbul: Epsilon Yayınları.

ÇELİK Aydın.- Güler, Önder. (2010). "Altın Orda İmparatorluğu", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C. 95, S. 188, (ss. 139-162), s. 142-143.

FAHREDDİN, Rizaeddin. (2003). **Altın Orda ve Kazan Hanları**, Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

GROUSSET, Rene. (2006). **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul: Ötüken Yay.

GÜRÜN, Kamuran. (1984). **Türkler ve Türk Devletler Tarihi**, İstanbul: Bilge Yayınları.

HACI, Ötemiş. (2009). **Çengiz-Name**, Hazırlayan: İlyas Kamalov, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

HOLT, P. M. (1999). **Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KAFALI, M. (1976). **Altın Orda Hanlığının Kuruluş Ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.

KAMALOV, İlyas- Mirgaliyev, İlknur. (Kış 2008). "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri", **Akademik Bakış**, C. 2, S. 3, (ss. 187-198), s. 196-97. İstanbul.

KAMALOV, İlyas. (2009). **Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)**, İstanbul: Ötüken Yay.

KÖPRÜLÜ, Fuat. (1941). "Altın Orda'ya Ait Yeni Araştırmalar", **Bellekten**, C. V, (ss. 397-436), s. 397, Ankara, TTK.

LEMERLE, Paul. (1994). **Bizans Tarihi**, Çev. Galip Üstün, İstanbul: İletişim Yayınları.

- MELVILLE, Charles. (2009). **Anatolia Under The Mongols, Byzantium to Turkey (1071-1453)**, Vol. 1, Cambridge- England: Cambridge University Press.
- ORKUN, Hüseyin Namık. (1946). **Türk Tarihi- III**, Ankara: Akba Kitabevi.
- OSTROGORSKY, George. (1981). **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK.
- ÖZBEK, Süleyman. (Mayıs 1999). “Türkiye Selçukluları- Memluk Münasebetleri (1250- 1277)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S.2, (ss. 43-61), s. 49.
- ÖZTÜRK, Yücel. (2004). **Özü’den Tuna’ya Kazaklar-1**, İstanbul: Yeditepe Yay.
- RÂSONYI, Lazio. (1988). **Tarihte Türklük**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- SEVİM, Ali- Merçil, Erdoğan. (1995). **Selçuklu Devletleri Tarihi- Siyaset, Teşkilat ve Kültür-**, Ankara: TTK.
- SPULER, Bertold. (1987). **İran Moğolları**, Çev. Cemal Köprülü, Ankara: T.T.K.
- ŞEŞEN, Ramazan. (2009). **Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)**, İstanbul: İsar Vakfı Yayınları.
- TIESENHAUSEN, W. De, (1941). **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul: Maarif Matbaası.
- VASİLİEV, A. Alexander, (2015). **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Tevabil Alkaç, İstanbul: Alfa Yay.
- VERNADSKY George. (Şubat 1939). “Mikhail Paleolog Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütakabil Münasebetleri”, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, XII/72, (ss. 525-534), s. 526, Ankara.
- VERNADSKY George. (2007). **Moğollar ve Ruslar**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Selenge Yayınları.
- YAKUBOVSKY, A. YU. (2000), **Altın Ordu ve Çöküşü**, Çev. Hasan Eren Çev, Ankara: T.T.K.
- YİĞİT, İsmail. (2008). **Memlukler (1250-1517)**, İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- YUVALI, Abdulkadir. (1994). **İlhanlılar Tarihi-I**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

**ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ'NDE
SALÂHADDİN EYYÛBÎ'YE AİT NADİR BİR BAKIR SİKKE**

**A RARE COPPER COIN WHICH BELONGED TO
SALAH AD-DIN AYYUB AT THE MUSEUM OF ANATOLIAN
CIVILZATIONS**

**РЕДКАЯ МЕДНАЯ МОНЕТА В МУЗЕЕ
АНАТОЛИЙСКИХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ, ПРИНАДЛЕЖАЩАЯ
САЛАХ АД-ДИНУ АЙЮБИ**

Ramazan UYKUR*

ÖZ

Bu makalede Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, envanterinde kayıtlı bulunan ve Salâhaddîn Eyyübî tarafından Nesîbin (Nusaybin)'de 578 (1183) yılında basılmış bakır bir sikke incelenmiştir. Sikkenin ön yüzünde cepheden verilmiş Bizans kıyafetli ve Sasani tarzı üç uçlu kral tacı takmış büst bulunmaktadır. Büstün yüz özellikleri ise ay yüzlü, çekik badem gözlü Selçuklu üslubundadır. Sikkenin arka yüzünde özellikle bir yazıt dikkat çekmektedir. Salâhaddîn bu yazıtta “*Yûsuf bin Eyyûb Muhyî devlete Emîrû'l-Mü'minîn*” gibi iddialı bir unvan kullanmıştır. İslam devletini yaşatan anlamlarına gelen ifade 566 (1170) yılında son Fatımi halifesi el-Azad'ı tahttan indirdiğinde, Salâhaddîn'e bizzat Abbasi halifesi el-Müstedî tarafından verilmiştir. Araştırma sonucunda Sasani ve Bizans kralları tarzında sikke kullanımının Salâhaddîn Eyyübî ile başlamadığı, Arapların ve Artuklu Türkmenlerinin özellikle Roma ve Bizans üslubunda sikkeleri uzun yıllar kullandıkları görülmüştür. Bütün bulgular ortaya konduğunda ise araştırmanın sonunda söz konusu sikkenin nadir bir örnek olduğu anlaşılmış ve sikkenin değeri daha da artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Salâhaddîn, Eyyübîler, Sasani, sikke, Nesîbin (Nusaybin)

ABSTRACT

In this article, a copper coin registered in the inventory of the Museum of Anatolian Civilizations and got minted by Salah Ad-Din Ayyub (Salahaddin) in Nusaybin in the year of 578 (1183) was examined. On the front side of the coin,

* Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi. MANİSA
(reuykur@gmail.com)
DOI: 10.17498/kdeniz.389386

there is a bust dressed in the Byzantine clothes and wearing a Sassanian style king's crown with three tips. The bust has a round face, slanted almond eyes and Seljukian facial features. An inscription on the back side of the coin draws attention. In this inscription, Salah Ad-Din used an assertive title which is "Yusuf Ibn Ayyub Muhyi devlete Amir al Mu-minin". This expression which means "the one who maintains the State of Islam" was given personally to Salah Ad-Din by the Abbasid caliph Al-Mustad in the year of 566 (1170) when he dethroned the Fatimid caliph al-Azad. As a result of the research, it was concluded that the use of the Sassanian and Byzantine kings' style coins did not begin with Salah Ad-Din Ayyub and that Arabs and Artuqid Turkomens used particularly Roman and Byzantine style coins for many years. When all findings are set forth, it was concluded that this coin is a rare example and the value of the coin rose even more.

Key words: Salah Ad-Din (Saladin), Ayyubid, Sassanid, coin, Nesibin (Nusaybin)

АННОТАЦИЯ

В настоящей статье исследована медная монета, зарегистрированная в инвентаре Музея Анатолийских Цивилизаций города Анкары, и отчеканенная в 578 (1183) году в Нусайбине Салах ад-Дином Айюби. На фронтальной стороне монеты изображён бюст в византийских одеждах с трёхконечной короной в стиле Сасанидов. Бюст обладает сельджукскими чертами лица – округлое лицо с миндалевидными глазами. Надпись на оборотной стороне монеты особо привлекает внимание. В этой надписи Салах ад-Дин использовал амбициозный титул «Юсуф ибн Айюб Мухий девлете Эмиру'л-Мюминин». Титул, означающий «дающий жизнь исламскому государству», был передан Салах ад-Дину аббасидским халифом Аль-Мустади, когда он сверг с трона фатимидского халифа аль-Азада. В результате исследования было установлено, что использование монет в стиле сасанидских и византийских королей началось не с правления Салах ад-Дина Айюба, арабы и туркмены Артука долгие годы использовали монеты в римском и византийском стиле. После анализа всех находок по завершении исследования было установлено, что данная монета является очень редкой, благодаря чему её ценность стала ещё больше.

Ключевые слова: Салах ад-Дин, Айюбиды, Сасаниды, монета, Нусайбин

1.Giriş

Adını, hanedanın kurucusu Salâhaddîn Yusuf b. Eyyûb'ün babası Necmeddin Eyyûb'den alan Eyyûbîler, Zengiler'in devamı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Salâhaddîn Eyyûbî (566-589) (1171-1193) Tikrit'te 532 (1138) yılında doğduğunda babası Selçuklular'ın Tikrit valisiydi. Eyyûbîler, Salâhaddîn'in doğduğu yıl Musul Atabegi Imadeddin Zengi'nin isteği üzerine, Tikrit'ten ayrılarak Musul'a gitti ve

Zengi'nin hizmetine girerek Haçlılara karşı düzenlenen seferlere katıldılar. İmadeddin Zengi 534 (1140) yılında ele geçirdiği Balbek şehrini Necmeddin Eyyüb'e iktâ etti. Bu arada Eyyüb'un kardeşi Şirkuh el-Mansür da Zengi'nin büyük emirleri arasına girmişti (Şeşen 1983: 411 vd). İmadeddin Zengi Caber Kalesi önünde şehit olunca oğlu Nureddin Mahmud, Halep ve civarının hükümdarı oldu 541 (1146). Eyyüb, Nureddin'in Haçlılar'la mücadelesinde ve onun Dımaşk'ı ele geçirmesinde önemli rol oynadığı için Dımaşk valiliğine tayin edildi. Salâhaddîn genç yaşlarında Haçlılara karşı yapılan seferlere katıldı ve Dımaşk şahneliğine kadar yükseldi (Şeşen 1995: 20).

Eyyübîler 559-564 (1164-1169) yılları arasında Mısır'a seferler düzenlemiş ve bunların önemli sonuçları olmuştur. Salâhaddîn'in amcası Şirkuh ordusuyla 564 (1169) yılında Kahire'ye girdiğinde oda amcasının yanındaydı. Fatimi Halifesi el-Adid Li-dinillah bu sırada öldürülen Şaver'in yerine Şirkuh'u "Melik Mansur" lâkabını vererek vezir tayin etti (Cüveynî 2013: 545; İbnu'l-Ezrak 1992: 150, 153). Şirkuh'un ordusunun büyük kısmı Oğuzlar'dan oluştuğu için Mısır'da Türk hâkimiyeti devri başlamış oldu. Şirkuh da iki ay sonra ölünce Nureddin'in Mısır'daki bazı emirleri Aynuddevle el-Yaruki, Kutbeddin, Seyfeddin el-Maştub el-Hakkari ve Salâhaddîn'in dayısı Şihabüddin Mahmud el-Harimi, Şirkuh'tan sonra el-Adid'in veziri olmak istiyorlardı. el-Adid meseleyi halletmek için adamlarını Salâhaddîn'e haber gönderip yanına çağırdı. Ona hilat giydirdi ve amcasından sonra onu "el-Melikü'n-Nasır" unvanıyla vezir tayin etti 564 (1169) (İbnü'l-Esir 1991: 278 vd; İbnu'l-Ezrak 1992: 154).

Amcasının ölümünün ardından Nureddin Mahmud Zengi'nin Mısır'daki ordusunun kumandanı olan Salâhaddîn aynı zamanda Fatimi halifesinin veziri olarak bu iki önemli görevi üstlendi (Şeşen 1983: 33 vd). Sonra Suriye valisi Nureddin Mahmud, Salâhaddîn'e bir mektup göndererek ondan hükmü altındaki ülkelerde, halkı Abbasi halifesi adına İslam'a çağırmasını, Şiîler adına okunan hutbeyi de kesmesini istedi. Salâhaddîn mektubu aldığı haftanın ilk cuma günü Mısır ülkesinin minberlerinden, Abbasi (Sünnî) halifesi adına hutbe okutup sikke bastırdı (Cüveynî 2013: 545, 546; İbnu'l-Ezrak 1992: 159; Şeşen 1995: 20). Böylece Nureddin Zengi'den gelen emir üzerine 567 (1171)'de Fatimi hilafetine son vermiş oldu (İbnü'l-Esir 1991: 296-298; Poole 1898: 111-116). 566 (1170), 567 ve 568 (1173) yıllarında Salâhaddîn, Kudüs Haçlı Krallığı'na karşı seferlere çıktı. Bu seferler sonucunda bazı başarılar elde etti ve Eyle, Kerek, Nübe, Hicaz, Yemen, Libya ile Tunus'un bir kısmı alınarak Salâhaddîn'e bağlandı (İbnü'l-Esir 1991: 285, 294; Cüveynî 2013: 545; Şeşen 2009: 337).

569 (1174) yılında Nureddin Mahmud Zengi Suriye'de ölünce yerine on bir yaşındaki oğlu Melik Salih İsmail geçti (İbnü'l-Esir 1991: 322, 324). Salâhaddîn, Melik Salih'e bağlı kaldı ve onun adına hutbe okuttu, para bastırdı. 569 (1174) yılının bir diğer önemli olayı Mısır halkının Suriye sahilindeki Franklarla, Sicilya kralından Mısır diyarına gelip Salâhaddîn'i Mısır'dan çıkarmaları için haber göndermeleridir. Ancak Salâhaddîn Sicilya'dan gelen Frank donanmasını mağlûp ederek onların bu arzularını boşa çıkarttı (İbnü'l-Esir 1991: 330).

570 (1175)'de Salâhaddîn'in Halep'i kuşatması üzerine Halepliler Trablus Kontu Raimond'a elçi gönderip, Salâhaddîn'i Halep önünden uzaklaştırmak için onun hâkimiyetindeki bazı yerlere saldırmasını istedi. Ancak Salâhaddîn, Haçlılardan ve İsmaililerden oluşan Halep ittifakını yenerek Halep'in etrafındaki bazı kaleleri ele geçirdi. Bu arada sultanlığı Abbasi halifesi tarafından tanınıp, Suriye ve Mısır'daki hâkimiyeti onaylanarak halifeden ona hilat gönderildi (İbnü'l-Esir 1991: 335-338; İbnü'l-Ezrak 1992: 174, 175; Şeşen 2009: 337; Şeşen 1995: 20). 570 (1175) yılından sonra Haçlıların İslam ülkelerine yaptığı pek çok saldırı ve baskın sonucunda Salâhaddîn'in askerleriyle savaştıklarını görmekteyiz. İbnü'l-Esir bu olayları ayrıntılarıyla anlatmıştır (İbnü'l-Esir 1991).

1183 yılında Sultan, Halep'i ele geçirerek büyük bir stratejik avantaj sağladı ve Kudüs yolu kendisine açılmış oldu. 581 (1185) yılında çıktığı ikinci doğu seferinde Erbil ve Meyyafarikin gibi önemli yerleri topraklarına kattı. Musul Zengi Atabegleri onun hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı (Şeşen 2009: 337). Nihayet Salâhaddîn, 583 (1187) yılında Hittin'de Haçlılar'la yaptığı savaşta büyük bir zafer kazanarak Haçlı ordusunu mağlup etti. Esirler arasında Kral Guy de Lusignan ve Reynald da vardı (İbnü'l-Esir 1991: 422-424; Şeşen 2009: 337, Şeşen 1995: 21). İbnü'l-Esir Prens Reynald'ın Müslümanlara yaptığı zulümlerden dolayı onu bizzat Salâhaddîn kendisinin öldürdüğünü aktarır (İbnü'l-Esir 1991: 424). Salâhaddîn bu zaferden sonra hızlı bir fetih hareketine girişerek Filistin'de Akka, Taberiye, Askalan, Nablus, Remle, Gazze gibi çok sayıda kaleyi ele geçirdi. Birkaç hafta içinde çok sayıda şehir fethedildi (İbnü'l-Esir 1991: 424-431). Sıra artık Kudüs'e gelmişti. Salâhaddîn Askalan ve civarındaki fetih harekâtını tamamladıktan sonra Mısır'a haber gönderip oradaki kendisine bağlı donanmanın denize açılmasını emretmişti. Donanma komutanı Hacib Hüsameddin Lü'lü idi. Donanma denizde bekleyip Haçlı savaş gemilerini yağmalayıp el koyuyordu. Böylece Haçlıların donanma gücü kalmadığı haberini alan Salâhaddîn Askalan'dan Kudüs'e hareket etti (İbnü'l-Esir 1991: 431).

Sultan 583 (1187)'de Kudüs'ü kuşattı ve Cuma günü Kudüs'ü fethetti. Salâhaddîn adamlarıyla istişare ederek Haçlıların zengin olsun, fakir olsun erkeklerin onar, kadınların beşer, kız ve erkek çocukların ikişer dinar, ödemesi karşılığında Kudüs'ten ayrılmasına izin verdi (İbnü'l-Esir 1991: 433). İbnü'l-Esir olayın İslam dünyasında meydana getirdiği sevinci şu dizelerle anlatır:

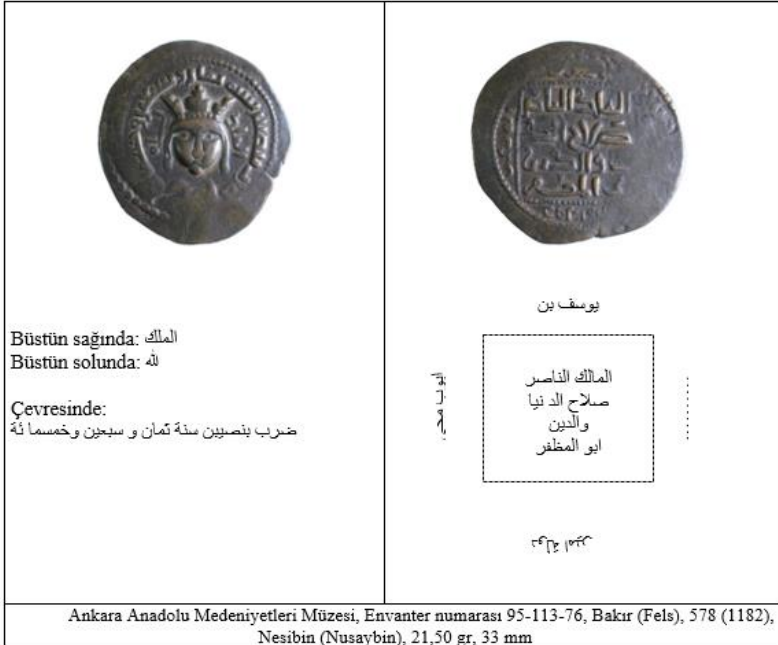
"...Kubbetü's-Sahrâ'nın üzerinde büyük ve altın yaldızlı bir haç vardı. Müslümanlar cuma günü şehre girince onlardan bir grup haçı sökmek için kubbenin üzerine tırmandılar. Haç sökölüp yere düşünce şehir içindeki ve dışındaki Müslümanlarla Franklar hep birden bağrıştılar. Müslümanlar sevinçlerinden tekbir getirirken, Franklar başlarına gelen bu musibetten duydukları acı ve üzüntü ile feryat ediyorlardı. Halk öyle bir feryat ve çığlık duydu ki, şiddet ve azametinden yer sallandı..." (İbnü'l-Esir 1991: 435).

I. Haçlı Seferi'ne katılan ordular 493 (1099) yılında o sırada Fatımilerin elinde bulunan Kudüs'ü ele geçirerek bütün Müslüman ve Yahudileri öldürüp büyük bir katliam yapmışlardı (Altan, 2003: 4; Demirkent, 2002: 329). Haçlıların

seksen sekiz yıl önce kana buladıkları kentte hiçbir taşkınlık yapılmadı; Müslümanlar zafer sevincini olgunluk içinde kutladılar (Poole 1898: 197-216; Demirkent 2002: 331; Altan 2003: 124).

Diğer yandan Kudüs'ün ve birçok kalenin düşmesi üzerine bütün Batı Avrupa ülkelerinin katıldığı yeni bir Haçlı seferi düzenlendi. Haçlılar 585 (1189)'de Akka'yı kuşattılar. Salâhaddîn ile Haçlılar arasında Akka önünde iki yıla yakın süren şiddetli savaşlar yaşandı. Fransa Kralı Philippe Auguste, Alman imparatoru Barbarossa, İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard orduları ve donanmalarıyla gelip savaşa katıldılar. Akka 587 (1191)'de Haçlıların eline geçti (İbnü'l-Esir 1987: 65-69). Akka ile Yafa arasındaki sahil şeridini de ele geçiren Haçlıların Kudüs'ü almak için yaptıkları teşebbüsler ise Salâhaddîn tarafından başarısızlığa uğratıldı. Nihayet 588 (1192) tarihinde iki taraf arasında üç yıl sekiz ay süreli barış antlaşma imzalandı (İbnü'l-Esir 1987: 79-81). Salâhaddîn 589 (1193) yılında akut bir hastalığa yakalanarak 8 gün yattıktan sonra Dımaşk'ta vefat etti. (İbnü'l-Esir 1987: 87). Salâhaddîn'in Kudüs'ü geri alması ve Haçlıların elinde olan pek çok yeri kurtarması İslam dünyasının unutulmaz kahramanları arasında yer almasını sağlamıştır. Böylece Salâhaddîn Eyyûbî, Türk İslam tarihinin en tanınmış kahramanlarından biri olmuştur (Şeşen 2009: 339).

2. Bulguların Değerlendirilmesi

Sikkenin ön yüzünde inci dizili bir dairenin merkezinde cepheden verilmiş Sasani tarzı üç uçlu kral tacı takmış büst yer almıştır. Büstün başının iki yanında Roma sikkelerindeki imparatoriçe büstlerinde görülen bukeler bulunmaktadır.

Büstün kıyafeti Bizans tarzı sol omuzdan bir fibula ile bağlanan khlamysdir. Büstün yüz özellikleri ise, Selçuklu üslubunda ay yüzlü, çekik badem gözlü ve çıkık elmacık kemiği gibi yerel özelliklere sahiptir. Böylece Bizans kıyafeti giyimli, başında Sasani kral tacı bulunan, ancak yüz özellikleri bakımından Orta Asya tipinde karışık bir büst ortaya çıkmıştır. Büstün sağında kufi yazıyla *el-Mülk*, solunda *Lillah* yazar. Büstün çevresinde ise *Duribe bi-Nesîbin sene semane ve sebine ve hamsemi'e* şeklinde sikkenin Nusaybin'de 578 (1183) senesinde basıldığı belirtilmiştir.

Sikkenin arka yüzünde iç içe iki inci dizili dairenin içinde, inci dizilerinden oluşmuş bir kare yer almıştır. Karenin merkezinde dört satır kufi hat ile Salâhaddîn Eyyûbî'nin adı ve unvanları *el-Melikü'n-Nâsır Salâhe'd-dünyâ ve'd-dîn abu'l-Muzaffer* olarak anılmıştır. Karenin kenarlarında yer alan yazıtlarda ise Salâhaddîn Eyyûbî'nin babası ve kendinin adı ile halifenin kendisine verdiği -İslam devletini yaşatan/koruyan- unvanı yer almıştır. Yazıt şöyledir: *Yûsuf bin / Eyyûb Muhyî / devlete Emîrû'l- / (Mü'minîn)*.

Salâhaddîn Eyyûbî 566 (1170) yılında son Fatımi halifesi el-Azad'ı tahttan düşürerek, hutbeyi Abbasi halifesi el-Müstedî adına okutmuş ve kendisine halife tarafından hilat gönderilerek "Muhyî devlete Emîrû'l-Mü'minîn" (Halifenin devletine hayat veren) unvanını hak kazanmıştır. Salâhaddîn bu tarihten sonra egemen olduğu bölgelerde adına darp edilen sikkelerin çoğunda İslam dünyası ve kendisi için oldukça önem atfeden bu unvanını kullanmıştır (Artuk 1993: 40).

Salâhaddîn'in söz konusu sikkesinde gördüğümüz büst ve çevresine yerleştirilen yarım dairesel yazıt düzenlemesi, aslında kendinden önce kullanılmış bir tasarımın taklididir (Fotoğraf 1). Tasvir daha önce Mardin Artuklu meliki Necmeddin Alpi 547-572 (1152-1176)'nin 558 (1162) yılında basılmış sikkelerinde arka yüzünde görülen üç dilimli taç takmış hükümdar büstünde karşımıza çıkmıştır (Uykur 2017: 80-82). Ayrıca taklit sadece figür ile sınırlı kalmamış, yazılarda da sürdürülmüştür. Necmeddin Alpi için kullanılan *abu'l-Muzaffer* unvanı Salâhaddîn Eyyûbî içinde kullanılmıştır.

Sikkede hafif kolozlanmadan dolayı khlamys giyimli elbise giymesi dışında kıyafetin ayrıntıları tam seçilemez, ancak taklit edildiği Necmeddin Alpi'nin sikkelerinde büstün giydiği kıyafet belirgindir. Oradan yola çıkılarak bir değerlendirme yapabilmek mümkündür. Buna göre büst Bizans tarzı inci gerdanlık takmış ve sol omuzdan küre bir fibula ile bağlanan üç pendantlı khlamys giymiştir.

8. ve 9. yüzyıl Roma sikkelerinde görülen khlamys, sağ omuzda küresel bir fibula ile bağlanır ve bu bağlantı yerinden üç zincir ya da tele geçirilmiş boncuklar sarmaktadır. Makedonya hanedanlığı döneminde sikkeler üzerinde basit ve karmaşık olarak iki farklı khlamys görülmektedir. Geleneksel basit olanı, üç pendantlı fibulayken, fibula bazen dört yapraklı da olabilmektedir (Gökalp 2007: 94-95).

Bir başka Artuklu meliki II. Kutbeddin Sökman'ın 581 (1185) yılında basılan sikkelerinde önyüzünde görülen figür ise saç, sakal, diadem ve başındaki üç uçlu kral tacıyla tamamen Sasani krallarının yan görünüşten verilmiş portrelerinden taklit

edilmiştir (Uykur 2017: 214). Başındaki Sasani tarzı tacı ise Salâhaddîn'in sikkesinde ki büstünkiyle aynıdır (Fotoğraf 2). Artuklu melikleri ve Salâhaddîn'in sikkelerinde görülen üç uçlu kral tacı Sasani Kralı I. Şapur (Valentine 1921: 37-39, res. 11, 13) ve II. Şapur'un kişisel arması olarak sikkelerinde taş ve maden eserlerde görülmektedir (Fotoğraf 3) (Valentine 1921: 45, 46, fig. 24-26; Herzfeld 1930: 25, 30). Ayrıca aynı tacı Sasani Kralları V. Behram ve II. Yezdegird'in sikkelerinde de görmekteyiz (Valentine 1921: 52, 53, fig. 35, 36) (Fotoğraf 8-14).

İslam devletlerinde Sasani ve Bizans kralları tarzında sikke kullanımı Artuklu ya da Eyyübîler ile başlayan bir gelenek değildir. İslamiyet'ten önce Araplar Sasani, Roma, Bizans ve Kuzey Arabistan sikkelerini kullanmışlardı. İslamiyet'in ilk yıllarında bu gelenek bozulmamış Hz. Muhammed döneminde sikke basılmamış, o sırada tedavülde bulunan Bizans ve Sasani sikkeleri kullanılmıştır. Bu sebeple söz konusu sikkeler Arap-Bizans ve Arap-Sasani sikkeleri olarak adlandırılmıştır. Halife Ömer döneminde Kisrevi denilen Sasani sikkeleri değiştirilmemiş ancak bu sikkelere ufak tefek eklemeler yapılmıştır (Artuk 1979: 622). Tarihte ilk defa İslam sikkeleri konusunda çalışma yapan Makrizi, İslamiyet'in ilk zamanlarında Halife Ömer döneminde Sasani tarzında sikkelere "Elhamdulillâh", "Muhammed Resûlullâh", "Lâ ilâheillâllâh" gibi İslami ibarelerin, Halife Osman döneminde ise "Allâhu Ekber" yazılarının eklenerek basıldığını nakletmektedir (Makrizi 1946: 31). Bu sikkeler günümüze ulaşmamıştır.

Emeviler döneminde Muaviye b. Ebu Süfyan (41-61) (661-680)'ın halifelik zamanında ise kullanılmakta olan Sasani sikkelerinde bir takım değişiklikler yapıldı. Doğu vilayetlerinde bulunan vali ve emirler Muaviye'nin izniyle Sasani hükümdarının sağında yazılı olan Hüsrev ismini çıkartıp yerine Pehlevî dilinde yazılmış kendi isimlerini eklediler. Muaviye'nin Arap-Sasani gümüş sikkelerinde ise Pehlevî dilinde kendi adı ve unvanı yazılmıştır. Ayrıca portrenin sağına da Arapça olarak "Bismillah" yazıtı eklenmiştir (Fotoğraf 4) (Artuk 1979: 622; Bruume 1985: 8; Tekin 2009: 180). Yine bu dönemde figürlü Bizans taklidi sikkelerde tedavüle sokulmuştur. Muaviye'ye ait olduğu düşünülen Bizans İmparatoru Heraklius'un solidusunun taklidi sikkede, Heraklius ve oğulları Heraklius Konstantinus ve Herakleonas figürleri ile sikkenin arka yüzünde "VICTORIA AVGUB", sol ve sağ alanlardaki I ve A harfleriyle haç yerine, dört basamaklı bir sütun yer almıştır (Miles 1967: 218; Artuk 1970: 2, no 4-6). İslam dünyasındaki ilk tasvirli İslam sikkesi de Muaviye zamanında basılmıştır. Henüz bir örneğine rastlanmasa da varlığı bilinen bu dinarlarda Muaviye kılıç kuşanmış şekilde kendi resmini koydurmuştur (Makrizi 1946: 33; Artuk 1979: 622).

Halife Abdümelik bin Mervan (65-87) (685-705) zamanında paraların ağırlık ve ölçülerinde yeni düzenlemeler yapılarak Bizans tarzında resimli yeni dinarlar darp edilmiştir (el-Hibri 1993: 59). Bu dinarların ön yüzünde Bizans sikkelerinde görülen üç basamaklı haç yerine üç basamaklı bir sütun konularak etrafında Kelime-i Tevhid yazılmış örnekler bulunmaktadır (Artuk 1979: 623; Artuk 1970: 3, no 9-12; Bruume 1985: 8, 9). Böylece Müslüman tebaadan tepki çekmeden,

kullanımda olan sikkelerin benzer taklitleri sürdürülmüş ve ilk İslami sikkeler basılmıştır (Fotoğraf 5-7) (Makrizi 1946: 35).

İslamiyet'in ilk yıllarında Doğu'da Sasani taklidi sikkeler, Batı'da ise daha ziyade Bizans taklidi sikkeler tedavüldeydi. Üzerinde tarih bulunan ilk İslami sikkeler ise Sasani Hükümdarı III. Yazdigerd'in (632-651) gümüş sikkelerinin taklitleriydi (Bruume 1985: 5, 6; Tekin 2009: 179). Ayrıca ticari nedenlerle Emevi halifesi I. el-Valid (55-96) (705-715) ve Abbasi halifesi Harun Reşid (170-194) (786-809)'in valilerinden Mansurzade Süleyman'da Taberistan'da Sasani tarzında gümüş sikkeler bastırılmıştır (Makrizi 1946: 49).

3.Sonuç

Yapılan araştırmada yerli ve yabancı olmak üzere İslami dönem sikkelerini inceleyen kataloglardan yalnızca İ ve C. Artuklar'ın *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Katalogu'nda* (1970) sikkenin tek örneğine rastlanmıştır (Pietraszewski 1843; Poole 1879; İsmâil Galib 1311; I. Ghalib Edhem 1894; Lavoix 1896; Poole 1897; Butak 1947; Artuk 1970). Araştırma sonucunda sikkenin az görülen nadir bir örnek olduğu anlaşılmıştır.

Sikkenin figürlü süsleme özelliği yanında ön ve arka yüzünde bulunan geometrik düzenleme tasarımları da dikkati çekmektedir. Ön yüzde merkezde yer alan figüre kufi bir yazı çerçeve oluşturmuştur. Bu yazıtı ise inci dizilerinde oluşmuş bir daire çevrelemiştir (Çizim 1). Sikkenin arka yüzünde görülen geometrik tasarım ön yüze göre daha belirgindir. İç içe iki inci dizili daire ve bu dairelerin merkezinde yine inci dizilerinden oluşmuş bir kare düzenlemesinden oluşmuştur (Çizim 2).

İslam Ortaçağ sikkelerinin genelinde olduğu gibi burada da önemli tarihi bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerden Salâhaddîn'in Yusuf ismini ve babasının adının Eyyûb olduğunu, sikkenin Nusaybin'de 578 (1183) senesinde darp edildiğini öğrenmekteyiz. Böylece adı geçen tarihte Nusaybin'in Salâhaddîn'in egemenlik alanında olduğunu sikkeyle de doğrulamış oluyoruz. Bununla birlikte Salâhaddîn Eyyûbî için dünyanın ve dinin yardımcısı muzaffer melik anlamlarına gelen *el-Melikü'n-Nâsır Salâhe'd-dünyâ ve'd-dîn ebu'l-Muzaffer* unvanı kullanılmıştır. Yazıtlarda halifenin kim olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Sikkede Salâhaddîn kendisine halife tarafından verilen son derece kayda değer bir unvan olan İslam devletini yaşatan anlamına gelen *Muhyî devlete Emîrü'l-Mü'minîn* unvanıyla anılmıştır.

Sikkede dini atıfta da bulunularak hayatın fani olduğu, aslında hiçbir şeyin insanın mülkü olmadığını hatırlatan *el-Mülk, Lillah* hitabına da yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNÎ (2013), *Tarih-i Cihan Güşa*, Çeviren M. Öztürk, TTK, Ankara.

ALTAN Ebru (2003), *İkinci Haçlı Seferi*, TTK, Ankara.

ARTUK İbrahim (1979), “Sikke, Sikka”, *İA*, C. 10, MEB, Ankara, s. 621-640.

ARTUK İ. ve ARTUK C. (1970), *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Katalogu*, Cilt I, MEB, İstanbul.

ARTUK İbrahim ve C. ARTUK (1993), *Artukoğulları Sikkeleri*, Sümer Kitabevi, İstanbul.

BAER Eva (1999), “The Human Figure in Early Islamic Art: Some Preliminary Remarks”, *Muqarnas*, Vol. 16, pp. 32-41.

BRUUME Michael (1985), *Islamic Coins*, Seaby, London.

BUTAK Behzad (1947), *XI. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*, Pulhan Matbaası, İstanbul.

DEMİRKENT Işın (2002), “Kudüs (Haçlılar Dönemi)”, *DİA*, C. 26, s. 329-332.

MAKRİZİ (1946), *Eski ve İslâmî Paralar*, Çev. İ. Hakkı Konyalı, Gavsı Ozansoy Basımevi, İstanbul.

ERDMANN Kurt (1957), “Bemerkungen zu Einigen Neueren Arbeiten über die Sāsānidische Numismatik”, *Ars Orientalis*, Vol. 2, pp. 488-493.

GUNTER Ann C. ve P. JETT (1992), *Ancient Iranian Metalwork*, Mainz

GÖKALP Demirel Zeliha (2007), *Yalvaç ve Isparta Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bizans Sikkeleri*, Anadolu Üniversitesi Sos. Bil. Ens. (Doktora Tezi), Eskişehir.

GRABAR Oleg (1964), “Islamic Art and Byzantium”, *DOP*, Vol. 18, s. 80-81.

HERZFELD Ernst, *Kushano-Sasanian Coins*, Calcutta, 1930.

I. GHALİB Edhem (1894), *Catalogue des Monnaies Turcomanes, Beni Ortok, Beni Zengui, Frou Atabegyh Et Meliks Eyoubites de Meiyafarikin*, Constantinople.

İBNU’L-EZRAK (1992), *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi*, Çeviren A. Savran, Erzurum.

İBNÜ’L-ESİR (1987), *El-Kamil Fi’t-Tarih Tercümesi*, 12, Türkiyat Matbaacılık İstanbul.

İBNÜ’L-ESİR (1991), *El-Kamil Fi’t-Tarih Tercümesi*, 11, Bahar Yayınları, İstanbul.

İSMÂİL GALİB (1311), *Müze-i Hümayun, Meskûkât-ı İslamiyye Kısmından Meskûkât-ı Türkmaniye Katalogu, Benî Artuk, Benî Zengi, Furuu Atabekiye, Mülûk-i Eyûbiye Meyafârikin*, Mihran Matbaası, Kostantiniye.

LAVOIX Henri (1896), *Catalogue des Monnaies Musulmanes*, Egypte Et Syrie, III, Paris.

MİLES C. George (1967), “The earliest Arab Gold Coinage”, *The American Numismatic Society Museums Notes*, 13, s. 205-229, pl. 45-47.

PİETRASZEWSKİ Ignatius (1843), *Numi Mohammedani*, I, Berolini.

POOLE Stanley Lane (1879), *Catalogue of Oriental Coins in the Biritish Museum, The Coinage of Egypt: The Fatimee Khaleefehs The Ayyoobees, and The*

Memlook Sultans Vol. IV, Classes XIV-XVI, Printed by Order of the Trustees, Forni Editore, London.

POOLE Stanley Lane (1897), *Catalogue of Collection of Arabic Coins Preserved in the Khedivial Library at Cairo, London.*

POOLE Stanley Lane (1898), *Saladin and The Fall of The Kingdom of Jerusalem, London.*

ŞEŞEN Ramazan (1983), *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti, İstanbul.*

ŞEŞEN Ramazan (1987), *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet, İstanbul.*

ŞEŞEN Ramazan (1995), “Eyyûbîler”, *DİA*, C. 12, s. 20-31.

TAYEB el-Hibri (1993), “Coinage Reform under the ‘Abbâsid Caliph al-Ma’mûn”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 36, No. 1, s. 59.

TEKİN Oğuz (2009), “Sikke” *DİA*, C. 37, s. 179-184.

UYKUR Ramazan (2017), *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.*

VALENTİNE William H. (1921), *Sasanian Coins, Spink and Son Lmted, London.*

Fotoğraflar

		
<p>Fotoğraf 1. Mardin Artuklu meliki Necmeddin Alpi'nin sikkesi (Uykur 2017).</p>	<p>Fotoğraf 2. II. Kutbeddin Sökmân'ın sikkesi (Uykur 2017)</p>	<p>Fotoğraf 3. Sasanî Kralı II. Şapur'un sikkesi www.coinarchives.com/a/results.php?search=Sasanian</p>

Fotoğraf 4. Emevi halifesi Muaviye'nin sikkesi
<https://www.coinarchives.com/w/results.php?search=umayyad>

Fotoğraf 5. Halife Abdülmelik bin Mervan'ın sikkesi
<https://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2012/byzantium-and-islam/blog/characters/posts/abd-al-malik>

Fotoğraf 6. Halife Abdülmelik bin Mervan'ın Bizans taklidi sikkesi.
<https://www.coinarchives.com/w/results.php?search=umayyad>

Fotoğraf 7. Halife Abdülmelik bin Mervan'ın sikkesi.
<https://www.coinarchives.com/w/results.php?search=umayyad>

Fotoğraf 8. Sasani Kralı II. Şapur'un tacını gösteren gümüş tabak, Freer Gallery of Art (Gunter 1992: 107)

Fotoğraf 9. Sasani Kralı I. Yazdigerd'in tacını gösteren gümüş tabak
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/326007>

Fotoğraf 10. Sasani kralı I. Hüsrev'e ait madalyon. Paris Bibliotheque Nationale, (Baer 1999: 33, fig. 2)

Fotoğraf 11. I. Şapur'a ait kaya kabartması, İran Nakş-ı Rüstem <http://www.livius.org/pictures/iran/naqs-e-rustam/naqs-e-rustam-relief-of-shapur-i/naqs-e-rustam-relief-of-shapur-i-shapur/>

Fotoğraf 12. Sasani kralı Anahita (?)kaya kabartması İran, Nakş-ı Rüstem
<http://www.livius.org/articles/dynasty/sasanians/sasanian-crowns/>

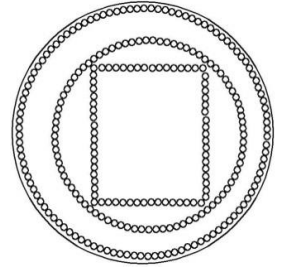
Fotoğraf 13. Sasani kralı I. Şapur, kaya kabartması İran Bişabur
<http://www.livius.org/articles/dynasty/sasanians/sasanian-crowns/>

Fotoğraf 14. Sasani kralı Ahuramazda kaya kabartması, İran Bişabur
<http://www.livius.org/articles/dynasty/sasanians/sasanian-crowns/>

Çizim 1. Sikkenin ön yüzündeki kufi yazıt ve geometrik tasarım.

Çizim 2. Sikkenin arka yüzündeki geometrik tasarımlar.

SİLİFKE YÖRESİNDEN ALTI YENİ TÜRKÜ

SIX NEW SONGS FROM SİLİFKE

ШЕСТЬ НОВЫХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН ИЗ РАЙОНА СИЛИФКЕ

Sonat SEYHAN*

ÖZ

Halk türküleri ait olduğu toplumun kültürel yapısının bir göstergesi, aynı zamanda halkın kendisini özgür bir şekilde ifade etme tarzıdır. Silifke halk Türküleri de yörenin kültürünü yansıtan halkbilim öğelerinden biridir. Bu zamana kadar yapılan, Silifke Türküleriyle ilgili, müzikal açıdan bilimsel bir halkbilimi araştırması ve derlemesi yapılmamış olması, bu makalenin oluşum nedenidir. Çalışmada, halk türküleri kavramlarıyla ilgili bilgiler verilmiş, halkbilimi araştırmacılarının görüşleriyle birlikte açıklanmıştır. Araştırma alanımız Silifke ve yörelerinden derlenen halk türkülerinin tespit edilerek kayıt altına alınması, böylelikle bu türkülerin gelecek kuşaklarımıza aktarılmasının sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halk müziği, Silifke ve yöresi halk türküleri.

ABSTRACT

The folk are a demonstration of the cultural structure of the society to which the folk belong, and at the same time the way the people express themselves freely. Silifke is one of the folklore texts that reflect the cultures of the people. Until this time, the research and compilation of a scientific folklore from the musical point of view regarding the Silifke Turks, is the reason for the formation of this article. In the study, information about the concepts of folk dancers was given, together with the views of folklore researchers. Our research area is aimed to detect and record the folk songs compiled from Silifke and its regions and thus to transmit these songs to future generations.

Key words: Folk music, Silifke and Regional Folk Music.

*Karadeniz Teknik Üniversitesi G.S.E. Müzik Öğretmenliği Bölümü. TRABZON
(sonatseyhan@gmail.com)
DOI: 10.17498/kdeniz.396833

АННОТАЦИЯ

Народные песни, это способ которым люди свободно выражают себя и свои мысли. В народных песнях района Силифке отражаются местные народные обычаи. Силифкская фольклорная музыка по научному до сих пор не изучена. Это и послужила поводом нашего исследования. В статье наряду с мнениями исследователей фольклора даются и объясняются сведения о концепциях народных песен. Целью нашего исследования является обнаружение и запись народных песен, Силифкейского района и сохранение для будущего поколения.

Ключевые слова: народные песни, песни Силифке.

1.Giriş

Araştırmamıza merkez aldığımız Silifke yöresi Güney Anadolu'nun tarih ve folklor denince ilk akla gelen şehirlerindedir. Tarihin ilk çağlarından beri yöre birçok ulusların ilgisini çekmiş, orta çağın sonlarına kadar uygarlıkların beşiği olmuştur. Silifke 1228 yılında Selçukluların eline geçince, buralara Karaman'lı Türkmen boyları yerleştirildi. Yörenin bir bölümü de orta Asya kökenli olduğu gibi, başka uluslardan kültür değişimlerine uğramıştır.

Müzik folkloru ilk olarak Almanya'da 1778 yılında şair ve filozof Herder'in araştırma teknikleriyle halk şarkıları ve şiirleri ile başlamıştır. Grim kardeşlerin ortaya çıkmasıyla birlikte canlılığı artan folklor hareketleri daima ön sıradaki yerini korumuştur. (Demirci İstanbul 1938, 328-329 a.mlf)

Türk Halk Müziği halkın içinden gelen duygu ve düşüncelerin ezgilerle ifade etmesidir. Müzik folkloru burada oluşturulan ezgilerden başka kökleri eski Orta Asya'ya kadar giden tertemiz ezgiler vardır. Yöreye yerleştirilen halk eski adıyla İçel halkı o günden bu yana toplu yaşadıkları için Orta Asya'dan getirdikleri dil ve kültür özelliklerini hiç değiştirmemişlerdir.

“Müzik Folkloru” ifadesi “Müzik Sosyolojisi” (Müziğin Toplum Bilimi), “Müzik Antropolojisi” (Müziğin İnsan Bilimi), “Müzik Psikolojisi (Müziğin Ruh Bilimi)” ifadelerinde olduğu gibi “Müziğin Halk Bilimi” anlamında kullanılmaktadır. Bu ifade ile yalnızca eser, yani “Türkü Üretimi ve İcrası”nı değil, müziğin etrafında oluşan halk kültürüne dair bütün öğeler kastedilmektedir. Çeşitli ülkelerde “Folklor Müziği”, “Müzik Folkloru” alanı, folklorik bakımdan türkünün tarihi, üretilme sebepleri, üretim ve icra ortamları, üretici şahsiyetler, çalgılar ve benzerleri gibi birçok konuyu kapsamaktadır. Türk Müzik Folkloru” söz konusu olduğunda, bütün Türk dünyası müzik folkloru kastediliyor olmakla birlikte; Türkiye'yi esas aldığımızda “Kürsübaşı”, “Ferfene”, “Harfana-Herfene”, “Barana”, “Sıra Gecesi”, “Velime Gecesi” ve benzerleri gibi icra ortamları; bu ortamlardaki geleneğe dair uygulamalar; çalgı yapımı ve icrası, çalma teknikleri, sesle icra geleneği; halk şairleri, âşıklar, mahallî sanatçılar ve benzerleri gibi icracılar; içerik, anlam ve etkiler gibi birçok konu “Müzik Folkloru”nun konusu olmaktadır. Eğitim ve mesleği müzikle ilgili olmamakla birlikte “Türkü” ile ilgili çalışma yapan insanları bir yana bırakırsak; ulaşılabildiğimiz kaynaklara göre, Halk Bilimi (Folklor-

Folklore) çalışmaları içinde “Müziğin Halk Bilimi (Müzik Folkloru)”ne ilişkin çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Bu çalışmaların çoğunun, yararlanılan kaynaklarda görüleceği üzere, “Müzik” ile ilgili veya müzik bilen insanlar tarafından değil, “Halk Edebiyatı” ve bu alan içinde yer alan “Halk Şiiri” ve “Âşık Edebiyatı” gibi “Halk Biliminin araştırma alanlarında uzmanlaşmış kişiler tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. EROĞLU, (2010). Silifke yöre müziği üzerine bugüne kadar yapılmış tek sistemli çalışma olan kapsamı bizzat yöreden derlediğimiz 6Türkü ile genişletilmiştir.

2.Araştırmanın Konusu

Silifke ve yörelerinden derlenen halk türkülerinin tespit edilerek kayıt altına alınması, Silifke müzik folklorunun araştırılıp türkülerin değerlendirildiği çalışmamızda, türküler kaynak kişilerden alınıp incelenmiş ve dikte edilmiştir. Bu türküler ile ilgili TRT Kurumu Türk Halk Müziği Repertuarı genel bir incelemeden geçirilmiştir.

3.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Silifke müzik folklorunun tüm müzikal yapısıyla ilgili derlenen türkülerin hatasız bir biçimde notaya alınması ve Silifke müzik folklorunun ilgili unsurların araştırılıp bilimsel neticelere ulaşılması amaçlanmıştır.

4.Araştırmanın Önemi

Silifke müzik folklorunun 6 adet yeni türküler ilk kez tarafımızdan derlenerek, müzik yönünden yaptığımız derleme çalışması ilk olma ve devamında gelecek çalışmalara yol göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

5.Araştırmanın Kapsamı

Çalışmamızda Silifke yöremizde yaşamış kaynak kişiler; Saraydın köyü yörüklerinden Musa Yıldız, Çatak köyünden Mustafa Andaç (kemancı), Halil Parlat, Aziz Eren, Gıca köyünden Hacı Şükrü Yakar, Osman gül, Boyninceli köyünden Hüseyin Dalcı'nın ses kayıtlarından Silifke türkülerini derlenmiş ve Silifke müzik folkloru hakkında bu kaynak kişilerden bilgiler edinilmiştir.

6.Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Silifke yöresi, kültür ve folklorik bakımından saf ve katışıksız bulunan nadir bölgelerden biridir. Silifke yöresinde, derlediğimiz Türkü repertuarında “Silifke Türküleri” başlığı açılacak kadar sayısız derlemeler ve örneklerle doludur. Çalışmamızın örnekleme olarak, Silifke, kaynak kişiler saraydın köyü yörüklerinden Musa Yıldız, Çatak köyünden Mustafa Andaç (kemancı), Halil Parlat, Aziz Eren, Gıca köyünden Hacı Şükrü Yakar, Osman gül, Boyninceli köyünden Hüseyin Dalcı adlı kişilerin yararlanılmıştır. Çalışmamızda derlenen türkülerin sesli kayıtlardan notaya aktarılmasında azami dikkat ve titizlik gösterilmiş, notaya büyük bir hassasiyetle aktarılmıştır. Yukarıda belirtilen çalışma metodumuz kapsamında Silifke Müzik folkloru ile ilgili doğru ve eksiksiz, bilimsel bilgilere ulaşılması hedeflenmiştir.

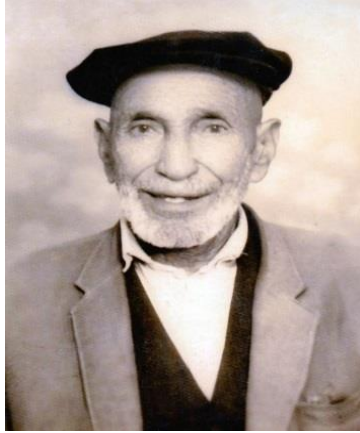
7.Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın önceliği olarak Silifke yöresi türkülerini ile ilgili bugüne kadar yapılmış çalışmalar taranmış ve Silifke müziği ve kaynak kişiler hakkında bilgi

edinilmiştir. Silifke yöresi folklorik yaklaşımla incelenmiştir. Kaynaklarımızın başında Özcan Seyhan gelmektedir. Derlenen türküler notaya aktarılmış, Araştırma kaynak derlemesine dayalı niteliksel bir çalışmadır. Çalışmada Türk halk biliminin araştırma konularından olan Türk Halk Edebiyatı ve THM ile ilgili kaynaklar taranarak konuyla ilgili uzman görüşleri alınmış, kitaplar incelenmiş ve makaleler okunup tarandıktan sonra makale yazımına geçilmiştir.

Yaşar ANDAÇ (KEMANCI) 1958

Halit PARLAT 1968

SİLİFKE YÖRESİNDE DERLENEN 6 YENİ TÜRKÜ

YAYLA YOLLARI
Türkmen kaşık oyunu

SİLİFKE 1958
Derlenen kişi yeri: Hüseyin Dalgıç
SİLİFKE/BOYUNCELİ
Notaya alan: Sonat SEYHAN

Canlı
Saz

A ŞİP A.....ŞİP.....Gİ DER YAY LA.....
GA-YET GÜ ZEL.....OL SA YI Gİ.....

NİN YO.....LU..... SE-Hİ LE.... DA.....
DİN YARI..... O - DA GE LİR.....

YAN-MAZ YAY LA NİN..... GÜ..... LÜ
BIN BİR İ..... Kİ NA Zİ..... LE

2. YAĞAR YAĞMUR İŞİLAŞIR SAYLARI
ELİ GÖÇER BOZULAŞIR DAYLAĞI
TAZE GELİN KOÇ YİĞİDİN YAYLAĞI
GELİNDEN USANMIŞ KIZ İSTER GÖNÜL

3. YAYLA YOLLARINDA GÖÇ KATAR KATAR
ÖGRÜNDEN AYRILMIŞ BİR PALAZ ÖTER
ÖTME PALAZ ÖTME SENİ TUTARLAR
TUTARLARDA DAR KAFESİ KATARLAR.

NOT: Bu ezgi çalınırken oyuncu, gümbeni-gümbeni ve gökdoğu-gökdoğu diye şarkıya eşlik eder.

ALIM AMAN
KADIN OYUN HAVASI

SİLİFKE/ÇATAK KOYU
Halil PARLAT 1968
Notaya alan: Sonat SEYHAN

KOPRU DEN GE CE MI YOM ALMA MANA MANA MAN GÜLÜMA MANA MAN A MAN
BANA YARDAN GÜÇ-DER LER

AZ DOL DUR İ CE MI YOM AZ DOL DUR İ CE MI YOM ALI BEY Lİ YAR CİM DAL Lİ
YER TAT Lİ GE ÇE ME YOM YAR Bİ BEN GE CE MI YOM

HEM PO YİN Lİ HEM SİL Lİ A Lİ BEY Lİ YAR HE ME DE YÜ KUM KAL DI GE MI DE

ON BEŞ KIZ KUR HAN OL MÜN Bİ ZİM Gİ Bİ Yİ Gİ DE

DÖNE

Sılıfke Çatak köyünden 1968
Derlenen kişi: Halit Parlat
Aziz Eren
Notaya alan: Sonat SEYHAN

Canlı
Saz

E KİN EK TİM DER MEZ LER SE- Nİ BA NA VER MEZ LER
E--GİL E.....GİL Ö- PE YİM DE AY KA RANLIK GÖRMEZ LER
A- MAN DÖ NE DÖ NE GE LİN Mİ OL DUN Yİ NE
YAT KO LU MUN ÜS TÜ NE DE U YU TA YİM GE NE

OĞLANA

Sılıfke, çatak köyü 1968
Derlenen kişiler Halit Parlat ve Aziz Eren
Notaya alan: Sonat SEYHAN

Canlı neçeli

BEN A TI MI NAL LA TI RİM
BEN YA RI Mİ OY NA TI RİM
OK KA (DA) MA LAN NA LI LAN
DÖK ME (DE) Zİ LI LEN Zİ LI LEN
OK KA DA NA LI LAN NA LI LAN
DÖK ME DE NA Zİ LI LEN Zİ LI LEN
OĞ LANA OĞ LA NA OĞ LA NA VAY (Saz)
MA LIM MÜLKÜM SA MUR KÜR KÜM OĞ LA NA VAY

2. GİRDİM YARIN BAHCESİNE GÜLLER AÇIVERDİ
ANASINI ARARIKEN KIZI SEÇİLİ VERDİ
NAKARAT
ELLERİ TOPACIK TOPACIK KENDİSİ KÜÇÜCÜK KÜÇÜCÜK
3. BASTIM İĞDENİN DALINA DAL KIRILIVERDİ
ANASINI ARARIKEN KIZI SARILIVERDİ
NAKARAT
ELLERİ TOPACIK TOPACIK KENDİSİ KÜÇÜCÜK KÜÇÜCÜK

DÖKTÜRÜ

Sihîke, Çatak köyü 1968
Hali PARLAT
Notaya Alın: Sonat SEYHAN

ÇAL DI GİM KE MAN HAL LE RİM YA MAN
ÇOK MU İÇ TİM A NAM KA FA LA RİM DU MAN
DÖKTÜR A NAM DÖKTÜR SA NA VE RE Sİ YE ÖP TÜR SA NA

ÇALDIĞIM KEMAN HALLERİM YAMAN ÇALDIĞIM BAĞLAMA KARA GÖZLÜM AĞLAMA
ÇOKMU İÇTİM ANAM KAFALARIMI DUMAN BEN BURALI DEĞİLİM BANA GÖNÜL BAĞLAMA
NAKARAT: DÖKTÜR ANAM DÖKTÜR SANA NAKARAT
AL YANAKTAN ÖPTÜR SANA ELİNDE SÜT KÜREĞİ SÜTTEN BEYAZ BİLEĞİ
ÇALDIĞIMI SAZDIR ETTİĞİN NAZDIR BENİ ALMAYAN KIZLARIN KABUL OLMUZ DİLEĞİ
BENDE BİR YAR SEVDİM O DA BANA AZDIR NAKARAT
NAKARAT

AŞIK ATALIM MI

Sihîke İca köyü 1967
Hali Yikere Yakar ve Osman Gül
Notaya Alın: Sonat SEYHAN

Çabukça

heyhey..... Gİ DE GE LE... TUTMAZ OL DU DİZ LE RİM
YAVRUM DİZ LE RİM..... KUZUM DİZ LE RİM..... SE VİP SE VİP
AY RİL MAK MI SOZ LE RİN SOZ LE RİN
A ŞIK A TA LIM MI SO YUN YA TA LIM MI
KIZA NAN BU BAN DUY MA DAN KIZ KA CA LIM MI

2 HEY HEY GİDE GELE BEN SİLAMDAN İRADİM
SEVİP SEVİP AYRILMAKMI MURADIN
3 HEY HEY, BEN BİLİRİM SULAR GİBİ AKMAYA
SENİN GİBİ BİR GÜZELE BAKMAYA
4 HEY HEY, KABACAĞIN GÜRÜLTÜSÜ DAL İLE
KOÇ YIGDİN EĞLENCESİ YAR İLE

Sonuç

“Müzik yaratma (oluşturma, meydana getirme) işi, insanın yaratma edimiyle ilgilidir. İnsanı özel kılan da yaratma edimidir. Her ne kadar doğada tekemmül etmemiş müzik unsurları varsa da insanoğlu hazır bulduğu bu melodilere çok şey katmıştır.” (Eroğlu, 2010: 18)

Nitelikleri bakımından halkî olan yani halk kültürüne dayalı olan bir müzik eseri, yazarı belli olsun veya olmasın, halka mal olmuş ise “türkü”dür ve de anonimdir.

Mersin (İçel) ilinin Silifke ilçesinde yapılan derleme çalışması neticesinde 6 türkü derlenmiştir. Bunların ikisi tanesi garip dört tanesi de hüseyini türküdür. Silifke türkülerinde ağırlıklı olarak klasik Türk müziğinde kürdi denilen makam dizisi kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra hüseyini ve hicaz makam dizilerinin de Silifke türkülerinde kullanıldığı belirlenmiştir. Çalışmamızda Silifke ve köylerindeki kaynak kişiler bu yörede çalınan türküler bizzat bu kişilerden derlenmiştir. Türkülerin derlenmesi Silifke müzik folklorunun tüm yönleriyle incelenmesi gerekmektedir. Bunun için bugüne dek yapılmış tüm derlemeler incelenmeli, yeni türkülerin yanı sıra daha önce derlenmiş türküler de arşivdeki verilerle karşılaştırılmalıdır. Silifke halk müziğinde zaman içinde gerçekleşen değişiklikler ve sözlerdeki farklılıklar tespit edilmelidir.

KAYNAKÇA

EROĞLU, Türker (2010), Türk Dans Antropolojisine Giriş, Yurt Renkleri Yayınları, Ankara.

EROĞLU, Furkan Balategin (2014) Söz ve müzik açısından Türkü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

SEYHAN, Özcan (1958-1968) Makaralı teyp kayıtları

SEYHAN, Sonat (2001) Silifke yöresinde yaşayan Tahtacı oymakları halk türküleri yüksek lisans tezi, Konya.

Yusuf Ziya Demirci, Köy Halk Türküleri, İstanbul 1938, s. 101, 328-329; a.mlf., “Dünyada İlk Musiki Folklor Hareketleri”,

HARRAN VE SOĞMATAR'DA SİN KÜLTÜNÜN VARLIĞI

THE PRESENCE OF THE CULT OF SİN IN HARRAN AND SOĞMATAR

СУЩЕСТВОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ СИНА В ХАРРАНЕ И СОГМАТАРЕ

Süheyla İrem MUTLU* -Yusuf ALBAYRAK**

ÖZ

Sümer Uygarlığından itibaren önemli bir konumda bulunan tanrılardan biri olan ve farklı dönemlerde farklı isimler alan Ay tanrısı Sin, Mezopotamya panteonunda ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle Babil ve Asur dininde önemli bir rol oynamakla birlikte, ilk olarak Ur kentinin baş tanrısı olarak bilinirken, sonraki dönemlerde Harran'ın en önemli tanrısı haline gelmiştir. Sin kültürünün varlığının arkeolojik kanıtlarının Harran merkez başta olmak üzere Soğmatar, Aşağı Yarımca ve Sultantepe gibi birçok yerde bulunması, onun tüm Harran Ovası boyunca önemli bir konumda olduğunu ve onun kutsandığını göstermektedir. Nitekim gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar vasıtasıyla ortaya çıkarılan Sin Kültü'ne ait steller ve yazıtlardan da anlaşılacağı üzere, Harran'da E.hul.hul adı verilen ve Ay Tanrısı Sin'e adanmış olan bir tapınağın varlığı bu durumu kanıtlar nitelikte gözükmektedir. Ayrıca Soğmatar, Aşağı Yarımca ve Sultantepe'de de ortaya çıkarılan stellerde ve yazıtlarda Tanrı Sin'in adının bulunması, Sin Kültünün bölgede merkezlerden biri olarak tercih edildiğine, yüzyıllarca bölgede etkin bir şekilde varlık gösterdiğine ve tarihte önemli bir konumda olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sin Kültü, Harran, Soğmatar, Stel, E.hul.hul, Tapınak.

* Arş. Gör., Harran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi A.B.D., Osmanbey Kampüsü. ŞANLIURFA

(s_irem_ogutle@harran.edu.tr)

** Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. AKSARAY

(albayrakusuf55@hotmail.com)

DOI: 10.17498/kdeniz.397026

ABSTRACT

The god of the Moon Sin, which is one of the gods in an important position since Sumerian Civilization and known with different names in different periods, has a separate prescription in the Mesopotamian pantheon. While playing an important role in the Babylonian and Assyrian religions, he was first known as the chief god of the Ur city, and later became the most important god of Harran. The fact that the archaeological evidence of the Sin cult is found in many places such as Soğmatar, Lower Yarımca and Sultantepe, especially in the center of Harran, shows that it is in an important position throughout Harran Plain and its sanctity. As a matter of fact, the presence of a temple, named E.hul.hul in Harran and devoted to the Moon God Sin, seems to be evident, as can be understood from the stellar and inscriptions belonging to Sin Kulti, which are revealed through archaeological works carried out. Moreover, the presence of the name of God Sin in the stellar and inscriptions revealed in Sogmatar, Lower Yarımca and Sultantepe indicates that Sin Kültün was preferred as one of the centers in the region and that it has been active in the region for centuries and has an important position in history.

Key words: Cult of The Sin, Harran, Soğmatar, Stele, E.hul.hul, Temple.

Аннотация

Начиная с Шумерской цивилизации и на протяжении длительного периода среди множества божественных культов наиболее значимым является бог Луны, в частности, на территории Месопотамии ему уделялось особое внимание. Следует отметить, что он играл важную роль в вавилонской и ассирийской религиях, сначала он был известен как главный бог города Ур, а позже стал основным культовым божеством Харрана. Археологические исследования в Харране доказывают, что поклонение культу Сина наблюдаются также и в Согматаре, Нижней Ярымджи и Султантепе, то есть оно было очень распространенным по всей Харранской долине. В результате археологических раскопок в Харране были обнаружены стеллы и наскальные надписи, а также места поклонения E.hul.hul, святилище Бога Луны. Таким образом, существование культа Бога Луны в Согматаре, Нижней Ярымджи и Султантепе, свидетельствует о том, что культ Сина занимал особое место в этом регионе на протяжении веков.

Ключевые слова: культ Сина, Харран, Согматар, стелла, E.hul.hul, святилище.

1.Giriş

Eskiçağda insan, doğada korktuğu, kontrol edemediği, kendisinden üstün gördüğü varlık ve olaylara tanrısal güçlerin neden olduğuna inanmıştır. Bunun sonucu olarak sular, gökyüzü, toprak, ay, güneş gibi daha birçok doğa unsuru ya da etrafında gördüğü, hissettiği, düşündüğü ve hayal ettiği her nesne ve varlığın aynı zamanda bir tanrısı bulunmaktaydı. Doğadaki bu güçleri temsil eden varlıkların

uzun süre tapınıldığını gösterir kanıtları, Sümer ve Akad medeniyetlerinde ulaşılan belgelerde ırmak, dağ, deniz, nehir gibi belirli tanrıların temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sümer Uygarlığından itibaren önemli bir konumda bulunan tanrılardan biri olan Ay tanrısı, Ur kentinin baş tanrısı olarak bilinmektedir. Ancak önemi bir şehir tanrısından çok daha büyük, Mezopotamya'nın panteonunda yer alan en önemli tanrılardan biri olarak bilinmesinden kaynaklanmaktadır. Erken Hanedan tanrı listelerinde ay tanrısı; An, Enlil, İnanna ve Enki gibi dört önde gelen tanrının hemen sonrasında görünür ve bundan dolayı oldukça önemli bir konumda yer almaktadır (Klein 2001, 279). Sin, Mezopotamya'nın en fazla tapınım gören tanrılarında biridir (Özırat 2005, 72). Özellikle Babil ve Asur dininde önemli bir rol oynamaktadır (Price 1910, 309). Ayın efendisi bereket ve sonsuzluğun sembolüdür. Koruyucu tanrı olma özelliği vardır ve hilal motifi ile sembolize edilmiştir (Özırat 2005, 72-73).

2.Harran

Mezopotamya uygarlıklarında Ay tanrısının ismi kültürden kültüre değişiklik gösterse de en çok "Sin" ve "Nanna" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Sümerler ay tanrılarına Nanna, Nannar veya Suen isimleriyle seslenirdi. Bazen birbirinden farklı iki ismi birleştirerek kullandıkları da görülmüştür. Sonraki dönemlerde ise Sami kökenli Akkadlar, ay tanrısına Sin adını vermişlerdir. Bu isimlerin yanı sıra Asimbabbar, Namraşit ve Inbu'da Nanna-Sin'i nitelendirmek için kullanılan kelimeler arasındaydı (Black-Green 2003, 29). Sümerler Nanna-Sin için ay ışığının parlaklığı, boğa ve Enlil'in genç boğası gibi betimlemeler kullanmışlar, boğa ve aslan-ejderha şeklinde tasvir etmişlerdir. Ayrıca bu tanrının sembolü bir hilalden oluşmaktadır. An ve Enlil, onu Ur Şehrine kral ilan etmişti. Fakat sonraki dönemlerde Harran kenti de Nanna-Sin için önemli bir merkez haline gelmiştir. Harran'da Nanna-Sin, Utu ve İnanna'nın bulunduğu üçlü bir tanrı sistemi oluşturulmuştur (Altuncu 2014, 130-131).

Ur kentinin koruyucu tanrısı olarak kabul edilmiş olan Nanna-Sin, Sümer Panteon'unda Enlil'in oğlu olarak geçmektedir. Sümer metinlerinde Nanna-Sin'in yer altı dünyasında, ölüleri yargıladığı anlatılmıştır (Narçın 2007, 300-301). Zamanı belirleyen tanrı olduğu ifade edilir. Nanna-Sin'e atfedilen en önemli özelliklerden birisi, yeryüzünde yaşayan kralların yapmış olduğu yanlış işler karşısında büyük bir intikamla hareket etmesi ve onları cezalandırmada önemli bir güç olmasıdır (Altuncu 2014, 130-131).

Ay'ın hilal biçimi ile adı "Sin" olsa da, dolunay ile "Nanna", giderek büyüyen hali ile de "Asimbabbar" şeklini almıştır. Ay tanrısı Sin, bütün Sami kabilelerinin en önemli tanrısı olarak bilinmektedir. Sin'in sembolü olan hilal, Mezopotamya'nın erken dönem sanatında güneşi simgelemekteyken; geç dönemde ise hilal, bir sütunun üzerinde gösterilmiştir. Ayrıca Ay tanrısının mühürlerde hilal içinde gösterildiği örnekler de bulunmaktadır (Ward 1910, 395). Hilal şeklindeki eril, dolunayken dişil özelliklerine bürünürken Hilal şeklinde olduğunda boğa ile özdeşleştirilmiştir (Tamara 1992, 25). Sin dolunayken ya da dişilken, "Ningal" adı

ile ayın eril yanının karısı pozisyonundadır (Tamara 1992, 27). Sin, dişilken bereketin ve doğurganlığın sembolüdür. Dünya üzerinde var oluşu devam ettiren Ay'ın bu yönünün olduğu düşünülmektedir. Ay'ın bu özelliğine insan kurban edildiği bilinmektedir. Öte yandan kutsal su ve balık kültü de Ay'ın bu yönü ile ilişkilidir (Demirci 2005, 119).

En erken dönemlerden itibaren, Nanna / Su'en Ur kentinin koruyucu tanrısı olarak bilinmektedir ve Ur'daki ana kutsal alanın adı "é-kiš-nu-gál", adı da ay tanrısı Babil ve Nippur'daki kutsal alanlar için kullanılmaktaydı (George 1993, 114). Akad döneminden Eski Babil döneminin ortalarına kadar, egemen kralın kızı Ur'daki ay tanrısı rahibi olarak atanmıştır. Bunların en ünlüsü, birkaç Sümer edebi eserinin yazarı olan Enheduanna'dır (Civil 1980, 227). Ay'ın tanrısı için diğer Mezopotamya kült yerleri arasında Ur'un yakınında yer alan Ga'eš ve Urumda, Ay Tanrısı'nın Dilimbabbar olarak onurlandırıldığı Babil'in doğusunda bulunan modern Tell Uqair olarak bilinmektedir. Mezopotamya'nın alüvyon ovalarının ötesinde Nanna / Su'en'in bir diğer kült merkezi, Eski Babil Dönemi'nden itibaren tapınak ismi é-húl-húl "Mutluluk Evi" olarak geçen, Urfa'nın güneydoğusundaki Harran'da yer almaktadır (Krebernik 1993-98b, 368; Buren 1945, 62,64). Harran'da, Nabonid'in annesi olan Adda-guppi'yi andıran ve ay tanrısı saygısını kutlayan bir stel üzerinde uzun bir yazıt bulunmuştur. Harran'dan bir başka steldeki yazıtta Nabonid'in Suen'in iradesine uygun olarak nitelendirilen taht üyeliği ve é-húl-húl tapınağını yeniden inşa ettiği anlatılmaktadır (Gadd 1958, 35-92).

Asur ve Babil dönemlerinden İslâmî Döneme kadar 7 gezegenle ilişkili tanrılar (Sin, Şamaş, İştâr ya da Atargatis, Mara, Samyaya da Ares, Girgis, Bel ve Nabu ya da Nabig) ve bunların ailelerinden oluşan tanrılar grubu (Sin'in eşi Ningal, ateş tanrısı Nusku ve Nusku'nun eşi Sadarnunna gibi) Harran panteonuna hâkim olmuştur. Tanrılar panteonunun zirvesinde sürekli olarak ay tanrısı Sin bulunmaktadır. Asur ve Babilliler döneminden itibaren Harran'daki krallıklar arasında yapılan antlaşma ve sözleşmelerde ay tanrısı Sin'in adı yer almaktadır. Hatta bazı antlaşmaların Harran'daki meşhur Sin Tapınağı'nda yapıldığı yazmaktadır. Babiller döneminde "ilu sa ilani" (tanrıların tanrısı), "sar ilani" (tanrıların kralı) ve "bel ilani" (tanrıların efendisi-rabbi) olarak adlandırılan Ay tanrısı Sin, paganistlerin en büyük tanrısı olma özelliğini asırlar boyu devam ettirmiştir.

Sin kültü, Harran için şehrin adının Ay Tanrısı Sin Şehri olarak anılmasının yanı sıra bölgede son derece güçlü politik merkez konumunda olmasını sağlayacak derecede önemlidir. Sin'in Harran'daki siyasal ve dinsel önemi, o dönemde koruyucu tanrı, kehanet veren, her şeyi bilen ve antlaşmaların da koruyucusu olarak da bilinmesinde yatmaktadır. Bu tanrının Kuzey Mezopotamya'daki kült merkezi olarak bilinen Harran, Sin kültürünün yüzyıllarca süren etkinliğiyle tarihte önemli bir yer almıştır (Özfırat 2005, 70).

Harran yöresinde bulunan yazıtlarda Kuzey Mezopotamya'da yerel kralların tahta atanma törenlerinin Sin Tapınağı'nda yapıldığı vurgulanmaktadır (Şinasi 1998, 139). Kraliyet ailesine mensup olanların isimlerinin önünde ya da sonunda bir

ek olarak Sin unvanını kullandıkları ve bunun yalnızca kraliyet aileleriyle de sınırlı olmadığı bölgede yaşayan insanların da Sin'in farklı bileşenlerinden oluşan isimleri olduğu görülmektedir. Bilinen tarihinden beri Harran'a hâkim olan yıldız ve gezegen kültü içerisinde Sin'in başında yer aldığı tanrılar panteonunun diğer üyeleri de aslında Sin gibi Mezopotamya'daki diğer şehirlerin de tanrısı olarak bilinmektedir.

Babil kralı Nabonid (MÖ 556-539) dönemine ait bir yazıtta, kralın Ay tanrısının bir heykelini yaptırdığı yazılıdır. Bu heykel, tanrının sembolü hilale sahipti ve başında bir taç vardı (Davis 1931, 55). Babil yaradılış destanı "*Enuma Elish*" de Sin "*Tacın Lord'u*" olarak adlandırılmaktadır (Dhorme 1945, 85). Yine kral Nabonid Dönemine ait bir stel üzerinde Ay tanrısı Sin için E.HUL.HUL. adı verilen tapınaklar yapıldığı yazılmaktadır (Gadd 1958, 54). Harran'da da Ay tanrısı Sin'e ait bir tapınağın varlığından söz edilmekteydi (Green 1992, 54). Bu tapınakta ayinler ve kutlamalar düzenlendiği yazılmaktadır. Bu kutlamalarda yapılanlar tarihleriyle birlikte belirtilmiştir. Buna göre;

3 Nisan – Venüs'e yapılan kutlamalar ve hayvan kurban töreni

6 Nisan - Ay tanrısına hayvan kurbanı

20 Nisan – Sin tapınağına hac, Satürn, Merih ve Sin'e hayvan kurbanı

24 Ocak – Ayın doğumu kutlamaları şeklinde yazıldığı bilinmektedir (Llyod-Brice 1951,91).

Harran'da Sin, E.HUL.HUL. adı verilen bir tapınakta varlık göstermekteydi. Oldukça eski bir geçmişe sahip olduğu bilinen Sin Kültü ile ilgili ilk bilgiler yaklaşık MÖ 1776 yıllarına tarihlendirilen Mari'den ele geçen bir mektupta ortaya çıkarılmıştır. Buna göre Harran'daki Sin Tapınağı'nda bir barış yapılması kararının verildiği anlaşılmaktadır. Böylece Harran'daki Sin'in MÖ II. binyılın ilk yarısı içinde önemli bir konumda olduğu ve Sin'in varlığı sayesinde daha çok adının duyulduğu anlaşılmaktadır. MÖ II. Bin yılın ikinci yarısına ait yazılı belgelerde Harran'daki Sin'den MÖ XIV. yüzyılda bahsedilmektedir. Söz konusu yüzyılın ortalarında Hitit Kralı I. Şuppiluliuma (MÖ 1380-1345) ile Mitanni prensi Mattiwaza arasında yapılmış olan arasındaki antlaşmada yemin tanrıları olarak Sin ve Şamaş'ın isimlerinin geçtiği bilinmektedir (Özfirat 2005, 71). Mari mektuplarından Harran'daki Sin tapınağının üç kere onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Buna göre ilk olarak Assur Kralı III. Salmanassar (MÖ 858-824) döneminde Assur Devleti'nin bir eyaleti haline getirilmiş olan ve vergi alınmaya başlanmış olan Harran kentindeki tapınağın ilk onarımından bahsedilmektedir. Bu krala ait bir yazıtta; "*Assurnasirpal II'nin oğlu, Salmanassar III Harran şehri içinde Tanrı Sin'in tapınağı olarak bir E.HUL.HUL yaptırdı*" şeklinde yazıldığı bilinmektedir (Novotny 2003, 21). Yeni Assur Dönemi'ndeki krallardan bir diğeri olan Asarhaddon (MÖ 680-669) Dönemi'nde kralın, MÖ 671 yılında sona eren Mısır seferine giderken tapınağa geldiği kral Assurbanipal'e yazılmış olan mektuptan öğrenilmektedir. Tapınağın yeni baştan inşasının ise Assur kralı Asurbanipal (MÖ 668-631) döneminde olduğu anlaşılmaktadır ve bu dönemde Ninive'de ortaya çıkarılan bir yazıtta tapınağın Yeni Assur kutsal alanı haline

getirildiği bilinmektedir (Özfirat 2005, 71). Assurbanipal'in saltanatının ilk yıllarında Harran'daki bir ayaklanmayı bastırdığı ve küçük erkek kardeşinin yüksek rahibi olduğu Harran'daki Sin tapınağını onarttığı belirtilmiştir. Ancak Harran'da bulunmuş olan bir stelde belirtildiği üzere tapınağın MÖ 610 yılında Harran'ı işgal eden işgalciler tarafından yakılıp yıkıldığı anlaşılmaktadır. (Özfirat 2005, 72) Daha sonra Babil kralı Nabonid'in, saltanatının on birinci yılında, annesinin rahibi olduğu Harran'daki Sin tapınağını onarttığı geçmektedir (Llyod-Brice 1951, 88; Prag 1971, 72). Tapınak bu dönemde büyük çapta yenilenmiştir. Bu durumun anlatıldığı olaylar ise biri Eski Harran'da, diğer üçü Harran Ulu Camii'nde bulunan, ikisi Nabonid'in annesi Adda-guppi'ye, diğer ikisi de Nabonid'e ait olan toplam dört adet stelde anlatılmaktadır. (Resim 1-4) Söz konusu bu dört stel ilk olarak Ay Tanrısının tapınağının dört köşesine yerleştirilmiştir. Stellerin birindeki yazıtta; *“Harran'daki ay tanrısı Sin'in tapınağını onartan Nabonidus'un annesi, bütün hayatı boyunca kendini Ay tanrısına adamıştır”* (Gadd 1958, 38) yazılıdır. Yine Harran'da bulunan diğer bir yazıtta; Sin *“şar-ilānē”* ve *“bêl-ilāni”* olarak anılmaktadır (Nöldeke 1898, 91; Drijvers 1973, 5; Pognon 1907, 35).

Birbirinin kopyası olan stellerde iki farklı yazıt bulunmaktadır. Adda-guppi'ye ait olanda Sin'in kendisine rüyasında görüldüğü ve oğlu Nabonid'in tapınağı eski durumundan daha iyi yapacağını ve kusursuz bir E.HUL.HUL inşa ettiğine şahit olduğuna yönelik sözleri geçmektedir. Diğer kopya olan Nabonid'e ait olan yazıtta ise *“Harran'daki Sin Tapınağı E.HUL.HUL.'u yeni baştan yaptım”* şeklinde belirtilmektedir (Özfirat 2005, 72; Gadd, 1958). Tapınağın yeniden inşasının kralın hükümdarlığının on birinci yılında tamamlanmış olduğu ve inşa edilmiş olan bu son tapınağın kullanım süresi hakkında bilgiye ulaşılamamaktadır. Harran'daki Ay kültü önemini sonrasında Roma Dönemi'nde de korumuştur ancak cinsiyeti ile ilgili açık bir bilgiye ulaşılamamaktadır (Özfirat 2005, 73-74). Son olarak Orta Çağ kaynaklarından elde edinilen verilere göre de, Ay kültürünün, burada yaşayan Sâbiler tarafından XI. yüzyıla kadar sürdüğü bilinmektedir. İbn Cübeyr, İbn Şeddad, El Bîrunî, Dîmaşki, Yâkut, Mesûdi ve Nêdim gibi birçok İslam yazarının Ay'a tapan Sâbi adında bir topluluktan ve onların Harran'daki Ay tapınaklarından bahsettiği bilinmektedir (Özfirat 2005, 74).

Harran Sin Tapınağı'nın yeri ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. İslami Dönem yazarlarının verdikleri farklı ifadeler doğrultusunda tapınağın kentin içinde ya da dışında olduğu konusu da tartışılmaktadır. Bir görüşe göre tapınak, caminin avlusundaki kuyulardan birinde ortaya çıkarılmış, tepesi Ay sembolü kırık bir sunaktan yola çıkılarak Ulu Camii'nin altında olduğu yolunda değerlendirilirken; bir diğer görüşe göre de tapınağın bugünkü iç kalenin bulunduğu alanda olduğu, İslami yazarlar tarafından burasının Sâbiler tarafından tapınak olarak kullanıldığı yönünde düşünülmektedir (Özfirat 2005, 74-75). Nurettin Yardımcı tarafından höyükte gerçekleştirilen kazılar zamanında tapınaktan söz eden Nabonid dönemine ait çok sayıda tuğla parçasından ve Assur kralı Assurbanipal'in tapınak için *“kent merkezinin ortasında”* ibaresinden de yola çıkılarak tapınağın höyükte olabileceği görüşü de savunulmaktadır. Bu öneriler dışında ayrıca biri Ras-el-ayn-el Arus, biri

Aşağı Yarımca ve biri de Harran'daki İç Kalede olmak üzere üç adet tapınak olduğu yönünde de görüşler bulunmaktadır (Özfirat 2005, 75-76).

Harran'ın yaklaşık 4 km. yakınında bulunan Aşağı Yarımca olarak adlandırılan yerleşim yerinde, Ay tanrısı Sin'in sembolü olan hilali taşıyan çivi yazılı bir stelin bulunmuş olması (Llyod-Brice, 1951, 80, 108; Smith 1952, 45; Novotny 2003, 54; Segal 1957, 518) ve stel üzerindeki yazıtta, Ay tanrısı Sin'in ismi 1. ve 14. satırda, Harran'ın isminin ise, 3. satırda geçmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir (Llyod-Brice 1951, 108; Segal 1957, 518) (Resim 5, 6).

Ayrıca Harran'ın 24 km. kuzeyindeki eski adı Huzurina olduğu düşünülen Sultantepe Höyüğü'nde de bir Sin Tapınağı'nın varlığını kanıtlar nitelikte bir Sin stelinin kazılarla ortaya çıkarılmış olduğu bilinmektedir (Özfirat 2005, 77-78) (Resim 6).

3. Soğmatar

Sin kültüyle ilgili diğer önemli veriler Soğmatar Kutsal Alanında görülmektedir. Soğmatar, bugünkü Şanlıurfa ilinin 60 km. güneydoğusunda, Harran ilçesinin ise 40 km. kuzey doğusunda Tek Tek dağlarında önemli pınarların bulunduğu Yağmurlu köyünde bulunmaktadır (Albayrak 2015, 238). Bu alanın girişinde yer alan höyüğün güneyindeki tepenin kuzey ucundaki iki rölyef oldukça dikkat çekicidir. Bu tepe, bir yazıtta kutsal tepe olarak geçmektedir (Segal 1954, 13) (Resim 7). Sağdaki rölyef ayakta cepheden tasvir edilmiş bir erkeğe aittir ve kemerli, iki dörtgen sütunlu ve iki basamaklı bir çerçeve içerisindedir. Başının üzerinde ışın şuaları yayılmaktadır. Rölyefin sağında Süryanice (Çelik 1996, 16; Günel 1970, 29) bir yazıt yer almaktadır. Yazıtta; “*Tanrı 476 (M.S. 165) yılı Adar (Mart) ayının on üçüncü gününde bu sureti Ma'na'ya emretti.*” yazılıdır (Drijvers 1972, 11-12; Drijvers-Healey, 1999, 93). Diğer rölyef ise, bu rölyefin sağında kayaya oyulmuş bir niş içerisinde yer alan bir büsttür. Büstün omuzları arkasında uçları yukarıya doğru olan bir hilal dikkat çeker. Büstün etrafında her iki yanında yazıt yer alır. Bu yazıtların ilkinde; “*Şila'nın oğlu Şila bu sureti Adona'nın oğlu Tirdat ve kardeşlerinin hayatı anısına tanrı Sin için yaptı.*” yazılıdır (Drijvers 1972, 10). İkinci yazıtta ise; “*Ben Tanrı Onu görüyorum. Onu görüyorum ve ona bakıyorum. Ben Tanrı Sin*” (Drijvers-Healey 1999, 89). Bu büstün sol tarafındaki yazıtta ise Tanrı sıfatı geçer. Yazıtta; “*Kuza'nın oğlu Zakkai ve çocukları Tanrı önünde hatırlansın yazmaktadır*” (Drijvers 1980, 123). Yazıtta Sin isminin geçmesi ve hilal motifinden dolayı bu büstün tanrı Sin olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Höyüğün hemen güneyinde tepenin kuzey sırtında yer alan yazıtların birinde “*Kumandan Adona'nın oğlu Absimya hatırlansın. Maralaha'nın önünde hatırlansın. Absimya'nın oğulları Tridates ve Babası hatırlansın*” yazmaktadır (Drijvers 1972, 13-14; Drijvers 1980, 124). Soğmatar'da, Maralaha'nın isminin geçtiği iki yazıt daha ele geçmiştir. Bu iki yazıtın üzerinde tarihleri de verilmiştir. Tarihler, yakınlarında yer alan erkek kabartmasının yazıtının tarihi ile aynıdır. Aynı tarih ve ayda yazılan yazıtlardan birinde “*476 (M.S. 165) yılının Şebat(Şubat) ayında (Segal, 1957, 294) Ben, Arap valisi, Adona'nın oğlu Tridates bu sunağı ve sütunu Maralaha için, efendim kralım ve onun çocukları için, babam Adona için,*

kendi hayatım, kardeşlerim ve çocuklarım için yaptım ve diktim” yazarken diğesinde “476 (M.S. 165) Şebat (Şubat) ayında ben Adona'nın oğlu Maniş ve Ma 'na ve Alkur ve Belbena ve Alkur, onun kardeşi, biz bu kutsanmış tepede bu anıtı diktik ve yöneticimin besleyip büyüüttüğü kişi için bir taht koyduk. O, yönetici Tridates'ten sonra bûdar olsun ve O, tahtı o kişiye versin. O zaman O, mükâfatını Maralahe'den alacak. Ve eğer tahtı geri çekerse ve anıt yıkılırsa tanrı onu bilsin” yazmaktadır (Drijvers 1972, 8; Drijvers 1980, 126).

Ayrıca, 1900'lü yılların başında Fransa'nın Halep Büyükelçisi olan Pognon tarafından tespit edilen (Pognon 1907, 23-35) ve bugün Pognon Mağarası olarak adlandırılan mağaranın güney, kuzey ve batı duvarlarında insan kabartmaları ve yazıtlar görülmektedir (Resim 8). Bu kabartmaların birinin başının üst tarafında Sin'in sembolü olan hilalin olması Sin'in Soğmatar kutsal alanındaki varlığını ortaya koymaktadır.

Soğmatar'da bulunmuş ve bugün Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenen asker figürlü bir rölyef üzerindeki bir yazıtta ise; “her kim bunu tahrip ederse Sin onu cezalandıracak” ifadesi geçmektedir (Drijvers-Healey 1999, 152). Soğmatar'da iki yazıtta, “Maralahe” ve bir yazıtta “Tanruların kralı Maralahe” ismi geçmektedir (Drijvers 1972, 16; Drijvers 1980, 125; Drijvers-Healey 1999, 104; Gündüz 1992, 152). Maralahe, Ay tanrısı Sin'in Eski Akkad'da ve Aramilerdeki ismi olarak bilinmektedir (Nöldeke, 1898, 91). Ayrıca Sin'in, Harran'daki yazıtlarda “Tanruların Kralı” olarak geçmesi de bunu kanıtlar niteliktedir (Al-Nadim 1871, 322).

4.Değerlendirme ve Sonuç

Sümer Uygarlığından itibaren önemli bir konumda bulunan tanrılardan biri olan ve farklı dönemlerde farklı isimler alan Ay tanrısı, Mezopotamya panteonunda yer alan en önemli tanrılardan biri olmakla birlikte, en fazla tapınım gören tanrılardan biri olma özelliği göstermesi bakımından özel bir konumda yer almaktadır (Özfrat 2005, 72). Özellikle Babil ve Asur dininde önemli bir rol oynamakla birlikte (Price 1910, 309) aynı zamanda ilk olarak Ur kentinin baş tanrısı olarak bilinirken sonraki dönemlerde Harran'ın en önemli tanrısı haline gelmiştir ve böylece Harran'da Nanna-Sin, Utu ve İnanna'nın bulunduğu üçlü bir tanrı sistemi oluşturulmuş olduğu görülmektedir (Altuncu 2014, 130-131). Sin kültürünün varlığının arkeolojik kanıtlarının sadece Harran'da değil, aynı zamanda Harran Ovası'nda Soğmatar, Aşağı Yarımca ve Sultantepe gibi birçok yerde bulunması, onun tüm ova boyunca önemli olduğunu ve kutsandığını gösterir niteliktedir. Bölgede yapılan başta Harran ve Soğmatar olmak üzere sistematik arkeolojik kazılardan elde edilen verilerle Sin kültüne yönelik tartışılan görüşler de aydınlığa kavuşturulabilecektir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Y. (2015) "Soğmatar Kült Merkezi ile İlgili Yeni Öneriler", *Belgü, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2.
- AL-NADİM. (1871) *Kitab al-Fihrist*, ed. Gustave Flugel, Leipzig.
- ALTUNCU, A. (2014) "Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu" *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4- Sayı 7, 118-142.
- BLACK, J. ve A. GREEN (2003) *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrılar, İfritler, Semboller*, Aram Yayıncılık, İstanbul.
- BUREN, E.D. (1945) "Symbols of the Gods in Mesopotamian Art", Roma.
- CIVIL, M. (1980) "Les limites de l'information textuelle" *L'archéologie de l'Iraq du debut de l'époque néolithique à 333 avant notre ère: Perspectives et limites de l'interprétation anthropologique des documents*, Paris: CNRS. 225-232.
- ÇELİK, M. (1996) *Süryani Tarihi (1)*, Ayraç Yayınları, Ankara.
- DAVIS E. (1931) "King Nabonidus and the Missing Link City", *The Science News-Letter*, Vol. 19, No. 511 (Jan. 24), 54-58.
- DEMİRCİ, K. (2005) "Antik Urfada Sin Kültü", *Milel ve Nihal (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, Yıl: 2, Sayı: 2, 111-123.
- DHORME, E. (1945), *Les Religions de Babylonie et d'Assyrie*, Paris.
- DRİJVERS, H.J.W. (1972) *Old Syriac (Edesseean) Inscriptions*, E. J. Brill, Leiden.
- DRİJVERS, H.J.W. (1973) "Some New Syriac Inscriptions and Archaeological Finds from Edessa and Sumatar Harabesi", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 36, No. 1.
- DRİJVERS, H.J.W. (1980) *Cult and Beliefs at Edessa*, E. J. Brill, Leiden.
- DRİJVERS, H. ve J. W. HEALEY (1999) *The Old Syriac of Edessa and Oshroene: Text, Translations and Commentary*, Koninklijke Brill NV, Leiden.
- GADD, C.J. (1958) "The Harran Inscriptions of Nabonidus." *Anatolian Studies* 8: 35-92.
- GEORGE, A.R. (1993) *House Most High. The Temples of Ancient Mesopotamia. Mesopotamian Civilizations*, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- GREEN, T. M. (1992) "The City of the Moon God. Religious Traditions of Harran." *Religions in the Graeco-Roman World*, Vol. 14, Leiden, New York, Köln: E. J. Brill.
- GÜNDÜZ, Ş. (1998) *Mitoloji ile İnanç Arasında, Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*, Samsun.
- GÜNEL, A. (1970), *Türk Süryani Tarihi*, Oya Matbaası, Diyarbakır.
- KLEIN, J. (2001) "The Genealogy of Nanna-Suen and Its Historical Background.", *Proceedings of the XLV Rencontre Assyriologique Internationale : Historiography in the Cuneiform World*, Bethesda, MD: CDL Press, 279-302.
- KREBERNİK, M. (1993-98b) "Mondgott. A. I." *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* 8, Berlin: de Gruyter, 361-369.

LLOYD, S. ve W. BRICE. (1951) “Harran”, *Anatolian Studies, Journal of the British of Archaeology at Ankara*, Vol. I, London, 77-111.

NOVOTNY, J. R. (2003) *Ehulhul, Egipar, Emelamana, and Sin's Akitu-house: A study of Assyrian building activities at Harran*, Toronto, 2003.

NÖLDEKE, T. (1898) *Kurzgefasste Syrische Grammatik*, Leipzig.

ÖZFIRAT, A. (2005) *Eskiçağda Harran*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

POGNON, H. (1907), *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamieet de la région de Mossoul*, Paris.

PRAG, K. (1971) “The 1959 Deep Sounding at Harran in Turkey”, *Levant* 2, 63-94.

PRICE, I. M. (1910) “The Cult of the Moon-God, Sin”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 26, No. 4, 309-311.

SEGAL J. B. (1954) Some Syriac Inscriptions of the 2nd-3rd Century A. D., *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 16, No. 1, 13-36.

SEGAL, J.B. (1957) “Two Syriac Inscriptions from Harran”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 20, No. 1/3, 513-522.

SMITH, W.S (1952) “Archaeological News. The Near East, 1950-1951”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 56, No. 1, 39-50.

WARD, W.H. (1910) *The Seal Cylinders of West Asia*, Washington.

Resim 1. Babil Kralı Nabonid'e ait Stel (Harran'dan)

Resim 2. Babil Kralı Nabonid'e ait Stel (Harran'dan)

Resim 3. Babil Kralı Nabonid'e ait Stel (British Museum)

Resim 4. Babil Kralı Nabonid'e ait Stel (Harran'dan)

Resim 5. Aşağı Yarımca Steli

Resim 6. Aşağı Yarımca-Sultantepe Stelleri

Resim 7. Soğmatar'daki Rölyefler

Resim 8. Kutsal Alan - Pognon Mağarasındaki Kabartmalar.

İŞ YAŞAMINDA ERKEKTE ORTAYA ÇIKAN ANCAK KADINI TEHDİT EDEN SENDROMLAR

SYNDROMES AFFECTING MEN BUT THREATENING WOMEN

МУЖСКИЕ СИНДРОМЫ, УГРОЖАЮЩИЕ ЖЕНЩИНАМ В ПРОЦЕССЕ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Şafak GÜNDÜZ*

ÖZ

İş yaşamının sosyal sermayesi olan çalışanlar organizasyonların en önemli aktörlerini teşkil etmektedir ve günümüzün giderek zorlaşan koşullara uyum sağlama mücadelesinde bir takım psikolojik güçlükler yaşamaktadır.

Bireyler, insan ilişkilerinin yoğun biçimde yaşandığı örgütlerde iş yaşamının gerektirdiği birtakım davranış biçimleri benimserken, örgüt veya kendilerinden kaynaklı nedenlerle her zaman sağlıklı ilişki biçimleri yürütmeyebilmekte, çeşitli sendromlarla karşılaşabilmektedir. Psikolojik hastalık grubunda yer almayan sendromlar, örgütsel davranış disiplininin kapsamına girmektedir.

Bu çalışmanın amacı, iş yerinde genellikle erkeklerde ortaya çıkan, ancak sonuçları itibariyle kadınları etkileyen ve kadınları iş yaşamındaki mücadelede güçsüzleştiren sendromlar hakkında farkındalık yaratarak erkek egemen iş dünyasındaki dinamiklere bir ölçü de olsa etki sağlamaktır. Çok fazla sayıda olan sendromlardan üçlü bir seçki şeklinde erkeklerde beliren ve kadınların iş yaşamındaki konumunu etkileyen Cam Tavan Sendromu, Testosteron Zehirlenmesi ve Helen Sendromu bu çalışmada irdelenecektir. Literatürde herhangi bir sınıflandırma yapılmaksızın irdelenen sendromların bu çalışma ile ilk kez cinsiyet sınıflandırılmasına tabi tutulması çalışmanın dikkat çekici yönüdür.

Anahtar Kelimeler: Sendrom, Cam tavan sendromu, Testosteron zehirlenmesi, Helen Sendromu, Örgütsel Davranış

ABSTRACT

The employees, social capital of business life, are undoubtedly the most important actors of organisations and face some psychological problems while adapting challenging conditions.

* Yrd. Doç. Dr., Maltepe Üniversitesi.
(gunduzsafak@yahoo.com)
DOI: 10.17498/kdeniz.349449

Individuals that have to acquire the “business etiquette” in organisations which are the places heavily intertwined with human relationships could not succeed in having healthy relationships due to organisational or personal reasons. Thus, some syndromes may occur which are not considered psychological illnesses, and can be studied in Organisational Behaviour discipline.

The aim of this study is to influence the dynamics of male-oriented business life by creating awareness about a couple of syndromes that arise in men whereas affect women in terms of weakening them in the struggle of business life. Glass Ceiling Syndrome, Testosterone Poisoning and Helen Syndrome will be discussed in this study. As there is no classification of syndrome in literature, this study is important to be the first to make a classification in terms of gender.

Key words: Syndrome, Glass Ceiling Syndrome, Testosterone Poisoning, Helen Syndrome, Organisational Behaviour

Аннотация

Сотрудники, которые являются социальным капиталом деловой жизни, являются наиболее важными субъектами организаций. Наряду в этом, есть некоторые психологические трудности в борьбе за адаптацию к сегодняшним все более трудным условиям.

В то время, как люди приспосабливаются к определённой форме поведения, требуемого от деловой жизни в организациях, где человеческие отношения в значительной степени связаны с психологией, в коллективе не всегда могут вестись здоровые формы отношений из-за с различных синдромов. Эти синдромы, не включенные в группу психологических заболеваний, входят в сферу организационной поведенческой дисциплины.

Целью данного исследования является выявление синдромов у мужчин в течении трудовой жизни, которые имеют влияние на женщин и в какой то степени ослабляют их трудоспособность. В статье рассматриваются три таких синдрома – Потолка и стекла, Отравление тестостероном и Синдром Елены. Примечательно, что синдромы, которые были изучены без какой-либо классификации в соответствующей литературе, с точки зрения пола впервые классифицируется в нижеследующем исследовании.

Ключевые слова: синдром, синдром потолка и стекла, синдром отравления тестостероном, синдром Елены, коллективные действия.

1.GİRİŞ¹

Rekabet ortamında, yüksek kariyer beklentileri olan bireyler içinden çıkamadığı birtakım sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlar ise beraberinde bireyin belirli sendromlar yaşamasına yol açmaktadır. Yoğun iş ortamında hiç durmadan çalışıp didinmek, masadan kalkıp bir su içmeye dahi vakit ayıramayacak durumda

¹ SONNOTLAR: Bu çalışmada yazarın *İş Yerinde Sendromlar* adlı kitabından esinlenilmiştir.

kalmak, sıkça karşılaşılan gerçeklikler olarak ortaya çıkmaktadır (Gündüz, 2017b: 79).

Şüphesiz bireyin çeşitli etmenlere bağlı olarak gösterdiği davranış biçimlerini Psikoloji disiplini incelemektedir. Davranışın örgütlerdeki yaşanış biçimleri de endüstriyel psikoloji alanının konusunu teşkil etmektedir. Çalışanların iş hayatında sergiledikleri davranışlar işletme bilim alanının bir alt dalı olan örgütsel davranışın konusu olarak belirginleşmektedir. Sendromlar, tam olarak psikolojik hastalıklar grubunda yer almayan davranış biçimleri olarak ele alınmaktadır. İş yaşamında sıklıkla bu sendroma sahip kişilerle bir arada çalışmak durumunda kalınmaktadır. Bu çalışmanın amacı, psikoloji biliminin temel kuramlarını derinlemesine incelemek ve psikolojik problemlere çözüm önerileri getirmek olmayıp, örgütlerde sıklıkla yaşanan ve sendrom olarak adlandırılmış belirli sorunlara değinmek ve söz konusu sorunlarla mücadele adına farkındalık yaratmaktır. Dolayısıyla, çalışmada ele alınan sendromlar Örgütsel Davranış disiplininin çerçevesinde irdelenmiş ve izah edilmiştir (Gündüz, 2017b: 80).

Örgütsel davranış, bir örgütün sosyal sermayesi olan insan ögesinin davranışlarını anlayarak daha tahmin edilebilir, dolayısıyla kontrol edilebilir hale getirmeye ilişkin olarak bu davranışları örgüt içinde inceleyerek tanımlamaya yönelik bir disiplindir. Davranışlarıyla bütünleşik bir sosyal sermaye, daha mutlu çalışanlar anlamına gelmektedir (Çiçek, 2014). Örgütsel davranış, bu çalışmada ele alınan türden davranış biçimleri üzerinde yoğunlaşmakta ve davranışı etkileyen kişilik, örgüt kültürü ve psikolojik etmenleri irdellemektedir.

İş yaşamında çok sayıda sendrom ortaya çıkabilmektedir. Bu sendromların başlıcaları ise şunlardır: “İşsiz Kalma Korkusu Sendromu”, “Geride Kalanlar Sendromu”, “İyi Asker Sendromu”, “Behemot Sendromu”, “Midye Sendromu”, “Tükenmişlik Sendromu”, “Gözlük Sendromu”, “Tek Yol Sendromu”, “Peter Pan Sendromu”, “Kırık Cam Sendromu”, “Dinozor Sendromu”, “Aptal Puma Sendromu”, “Spagetti Yönetim Sendromu”, “Titanik Sendromu”, “Gözden Düşme Sendromu”, “Ayışığı Sendromu”, “İkarus Sendromu”, “Kraliçe Arı Sendromu”, “Sindrella Sendromu” (Gündüz, 2017b: 80).

Yerli ve yabancı literatür incelendiğinde, çalışma yaşamında ortaya çıkan sendromların sınıflandırılması üzerine yapılmış bilimsel bir çalışma bulunmamaktadır. Bireylerin örgüt içi davranışlarında ortaya çıkan belirli sorunlara dikkat çekmek amacı güden bu çalışmada henüz tam olarak psikolojik bir rahatsızlık şeklinde tanımlanamamış sendromlar bir tür sınıflandırmaya tabi tutularak kendi aralarında ortak özelliği olan üç tanesi ele alınmıştır. Sendromlar genellikle uniseks, erkeklerde görülen, kadınlarda görülen, liderlerde görülen vb. türlerde kategorize edilmektedir. Bu çalışmada çoğunlukla erkeklerde görülen, ancak kadınların iş yaşamındaki rolünü olumsuz yönde etkileyen üç sendrom incelenmektedir: Cam Tavan Sendromu, Testosteron Zehirlenmesi ve Helen Sendromu. Her bir sendroma ayrılan kısım arasındaki eşitsizlik, Testosteron Zehirlenmesi ve Helen Sendromunu üzerine literatürde Cam Tavan Sendromu kadar çalışma yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

2. PROBLEM

Kadınların erkeklerle birlikte aynı platformda yer aldığı iş dünyasında ne yazık ki, cinsiyet ayrımcılığının gözlemlenmesi söz konusudur. Bu bakış açısıyla, iş yerinde çoğunlukla erkeklerde gözlemlenerek, erkeğin kadının iş dünyasındaki rolüne bilinçli veya bilinçsiz müdahalesi niteliğinde gösterilebilecek Cam Tavan Sendromu, Testosteron Zehirlenmesi ve Helen Sendromu bu çalışmada mercek altına alınacaktır. Amaç, kadının iş yaşamındaki ilerlemesinin önündeki bu engellere farkındalık yaratmaktır. Çalışmada feminist bir yaklaşım güdülmemiştir. Zira sözü geçen sendromların kadınlarda da görülebildiğinin altı önemle çizilecektir. İşletme bilimi ile ilişkili disiplinlerden biri olan Örgütsel Davranış literatüründe sendromlara değinme konusunda önemli ölçüde tespit edilen eksikliğin giderilmesi yönünde çaba gösterilmesi de, bu çalışmanın alt amaçları arasındadır. Çeşitli sendromlar (Gündüz, 2017a) üzerinde yapılan incelemede sendromlardan üç tanesinin, erkeklerde ortaya çıktığı halde kadınları daha çok etkiler özellikle olduğu fark edilerek bu ilişkilendirme perspektifinden verilerin sistematize edilmesini sağlamak amacıyla bu çalışmanın yapılması gereği doğmuştur. Sendromlar henüz İşletme literatüründe kavram olarak yeni olduğu için, bu literatür taraması şeklindeki çalışmanın daha sonra bir çok amprik çalışmaya ışık tutar nitelikte olacağı öngörülmektedir.

Bu çalışmada örgütlerde bireylerin davranışlarındaki bir takım sorunlara dikkat çekmek amacıyla yalnızca henüz tam olarak psikolojik bir rahatsızlık şeklinde tanımlanamamış sendromlardan Cam Tavan Sendromu, Testosteron Zehirlenmesi ve Helen Sendromu üzerine yapılan araştırmalar detaylı bir biçimde disiplinlerarası perspektifle incelenmiş olup isimlerini nereden aldıkları ve kavramların tarihsel gelişimleri konusunda bilimsel konsensüsün sunulmasına çalışılmıştır. Ayrıca iki iş yeri psikoloğu ile de görüşmeler yapılarak sendromların ortaya çıkış sebepleri üzerinde tartışılmıştır.

3.KAVRAMLAR

3.1. Sendrom ve Ortaya Çıkış Sebepleri

Çalışmanın konusunu oluşturan sendrom; Türk Dil Kurumu sözlüğünde “belirge” yani “belli bir hastalığı işaret eden belirti ve bulgular bütünü” ve “sorun, mesele sıkıntı” olarak tanımlanmaktadır. Antik Yunancada ise *sun* “birlikte” *drome* ise “koşma” anlamına gelen *sundrome* sözcüğünden türemiştir ve-“birlikte olan, birlikte ilerleyen” anlamı taşımaktadır.

Sendrom; başlangıçta aralarında bir ilişki yokmuş gibi duran, ancak bir araya geldiğinde tek bir olgu olarak kendini gösteren belirtiler ve bulgular bütünüdür. (Merriam Webster Dictionary) Tıpta bu bulgular eğer bir hastalık ile açıklanabilir hale gelirse, artık kuramsal olarak hastalık adını almaktadır. Ancak günümüzde nedenleri bilinip de artık hastalık olarak adlandırılabilir bir çok sendrom, yine geleneksel olarak adını sendrom olarak korumaktadır. Kalıtsal sendromlardan olan “Down Sendromu” ve “Edinsel Bağışıklık Noksanlığı Sendromu” (*AIDS- Acquired Immune Deficiency Syndrome*) tıpta en bilinen sendromlardır. Günlük yaşamda ise

“Pazartesi Sendromu”, “Huzursuz Bacak Sendromu”, “Tükenmişlik Sendromu” gibi psikolojik kökenli sendromlar kulağımıza sıkça gelmektedir.

Sendromların ortaya çıkışında bireysel faktörler, yani kişinin kendisi, işin niteliği ve örgütsel sebepler yer almaktadır². Bireyin eğitim, aile, yaş, cinsiyet gibi demografik özelliklerinin yanı sıra, geçmiş yaşantısı, iş deneyimleri, içinde bulunduğu ruhsal durum, ekonomik koşulları, kaygıları, hırsları, beklentileri vb. gibi bireysel faktörler bir takım deforme davranış biçimlerine yol açar ve bu da sendromlara sebebiyet verir. Bu deforme ve anomali gösteren davranış biçimleri de, diğer çalışanlar tarafından genellikle fark edilmektedir. Bazen de bireyler bu durumu çok başarılı bir biçimde kamufle edebilmekte, ancak bu çevreye daha da zarar verici bir durum oluşturmaktadır.

İşin niteliğine bağlı olarak birey çok fazla sıkıntı ve sorun yaşamaya maruz kalabilir ve yıpranır. Çok fazla başkalarına çare olmak durumunda kalınan işler oldukça yıpratıcı olabilmektedir.

Örgütün çok düzenli çalışıyor olması ya da aksine yoğun belirsizliğin olması durumları, bireyin bu sisteme ayak uydurmakta güçlük yaşaması yine sendromların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir.

3.1.1. Cam Tavan Sendromu (Glass Ceiling Syndrome)

Kadınların tarih boyunca çeşitli kültürlerde, sosyal yaşamda erkeklere oranla daha dezavantajlı konumda olması sosyologların her zaman ilgi odağı olmuştur. Çalışma yaşamında, özellikle Sanayi Devrimi sonrası yerini alan kadınlara karşı bir takım önyargılar ve kalıplar mevcuttur. Bu önyargı ve kalıplara bağlı olarak kadınların örgütlerde üst düzey pozisyonlara gelmesinin önünde bulunduğu kabul edilen görünmez ve yapay engeli tanımlamak için “cam tavan” metaforu kullanılmaktadır. Bu kavramı ilk olarak 1986’da Amerikan gazetesi *Wall Street Journal*’da kullanılmış ve daha sonra Morrison tarafından yazılan akademik bir makalenin başlığını oluşturmuştur (The Economist, 2009).

Her tip örgütte yüksek pozisyonlara gelmeyi isteyen ve bunun için mücadele eden kadınlar bir takım engellerle karşılaşır. Kadınlar örgütte belirli bir seviyeye, genelde orta kademeye kadar yükselmekte, yönetici olabilmekte, ancak bir yerden sonra terfi beklerken tam olarak ifade edilemeyen bir dizi nedenden dolayı bu beklentilerine ulaşamamaktadır. İşte bu durum “Cam Tavan Sendromu” olarak adlandırılmaktadır (Sposito, 2013: 489). Muhtemelen, yükselmeye çalışırken kafalarını çarptıkları tavanın belli belirsiz olmasını ifade edebilmek için, materyali cam olarak seçilmiştir. Aynı zamanda yaşadıkları zor ve sancılı mücadelede karşılaşılan engelin, bir şekilde kırılabilmesinin mümkün olduğu da belirtilmeye çalışılmıştır.

Toplam gelirler baz alınarak oluşturulan *Fortune 1000* (Fairchild, 2014) listesinde sadece iki örgütün en tepe yöneticisinin (*CEO-Chief Executive Officer*)

² Sendromların muhtemel ortaya çıkış sebepleri ismini vermek istemeyen iki iş yeri psikoloğu ortak görüşlerinden derlenmiştir.

kadın olması dikkat çekicidir. O halde kadınların önünde engeller vardır ve bu da “cam tavan” olarak metaforlaştırılmıştır (Warfel, 1987).

Cam Tavan Sendromunun oluşma nedenleri olarak şunlar gösterilebilir (Tükeltürk ve Perçin, 2008: 115-116):

- Kadınlar, iş dünyasında çok da uzun sayılmayacak bir süredir yönetici olarak varlıklarını göstermektedir.

- Genel olarak kadınların çalışabilecekleri alanlar kısıtlıdır. Örneğin; kadınlar çoğunlukla insan kaynakları, halkla ilişkiler alanlarında yöneticilik yaptıklarından bu alanlarda yükselme olasılığı düşüktür.

- Üst yönetimin işe alım ve terfi politikalarında cinsiyet ayrımcılığı zihniyeti yerleşiktir.

- Resmi olmayan iletişim kanallarının bilinçli veya bilinçsiz biçimde dışında bırakılırlar.³

- Hâlâ “kadının yeri evidir” şeklinde önyargılar mevcuttur.

- Annelik sebebiyle işgücüne aralıklı katılabilmektedirler.

- İş yerlerinde çocuk bakımı ile ilgili imkânlar yaygın değildir.

Erkek egemen iş dünyasında; erkekler kadınların ailevi sorumluluklarını yerine getirmeye öncelik vereceğini, oysa profesyonel anlamda ilerleyebilmek için çok uzun mesai harcanması gerektiğini düşünmektedirler (Kara, 2015: 89).

Kadınların Cam Tavan Sendromu yaşamaları ile ilgili asıl düşündürücü nokta erkek ile aynı işi yapan kadının kazancının aynı olmamasıdır. Araştırmalar kadınların erkeğe oranla %25 daha az kazandığını göstermektedir. Bunun da temelinde erkeğin evi geçindiren taraf olduğu düşüncesi yatmaktadır. Bir diğer ilginç araştırma da, Amerika’daki üst düzey kadın yöneticilerin aynı işi yapan erkeklere oranla kazançlarının 1995’ten 2000’e geçildiğinde daha da düştüğünü ortaya koymaktadır (Kiersz, 2014). Arulampalam, Booth ve Bryan (2007: 163), Avrupa’da 1995-2001 arası elde edilen verilerden, kadın-erkek arasındaki ücret eşitsizliğinin temelinde yatan sebeplerden birinin Cam Tavan Sendromu olduğunu ortaya koymuşlardır.

Bazı çalışmalar liderlik pozisyonundaki kadınların örgütlerin başarısını riske attığını, kadınların üst yönetim pozisyonları için tehlikeli olduğunu ve negatif olaylar yaratabildiğini ileri sürmekte ve bu durumu “cam uçurum” (*glass cliff*) olarak adlandırmaktadır (Ryan ve Haslam, 2007: 546).

Buna karşın Krishnan ve Park (2005: 1712-1720), çalışmalarında Fortune 1000’deki örgütlerin 679’undan elde ettikleri örneklem üzerinden üst düzey yönetim ekibinde (*Opm Management Team-TMT*) olan kadınların, performansa pozitif yönlü etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Örgütün performansı ile önemli derecede ilişkili olan üst yönetim ekipleri üzerinde literatürde birçok çalışma

³ Bu İngilizcede *old boys’ network* olarak bilinir. “Kıdemli erkekler şebekesi” (Özdemir, 2009: 134) olarak da literatürde görülen bu sözcüğün anlamı erkek dayanışmasıdır. Aynı okuldan mezun, ya da aynı kariyer aşamalarından geçmiş erkekler iş yaşamında da birbirini sıkı sıkıya destekler. İngiltere’nin elit okullarında öğretilen bu kavram dilimizde “birbirini gözetme”, “ahbap-çavuş ilişkisi” gibi tam olarak anlamı karşılayamayan ifadelerle açıklanmaktadır.

yapılmıştır. Bu çalışmalarda cinsiyet farklılıklarını vurgulayan çalışma sayısı oldukça azdır. Bunun sebebi de yine kadınların Cam Tavan Sendromu yüzünden bu takımların içinde çok az sayıda olmalarıdır. Oysa hızlı değişen iş dünyasının gereklerini karşılayabilmek adına üst düzey takımlarında da her türlü farklılığa yer vermek gerekliliği doğal bir biçimde ortaya çıkmıştır, ancak bu grupların heterojenliği halen sağlanamamış durumdadır. Kadınların üst yönetim takımlarında daha çok yer alması gerekliliğini “sosyal kimlik” teorisi üzerinden açıklamaya çalışan Krishman ve Park, kendilerini yönetimde elit bir gruba ait hissedip kimlik bulan yöneticilerin, daha çok sosyal network oluşturan kadınlarla aslında daha da güçlü hissedebileceğinin altını çizmektedirler. Ayrıca kendileri için epey zorlu olan kariyer basamağı tırmanma yarışında kadınlar, gerçekten çok fazla beceriyle donanmış hale gelebilmektedir. Kadınların sevgilerinin güçlü olması da, yine erkek yöneticilerin bu konudaki eksik yönünü tamamlar niteliktedir. Sonuç olarak kadınların üst yönetim takımındaki oranlarının yüksek olmasının örgütün performansını arttırdığı bu çalışma ile ortaya konulmuştur. Dolayısıyla cam tavan sendromu, mutlaka hâlâ erkek egemen örgütlerin üstesinden gelmesi gereken sorunlar arasındadır.

Erkeğin, kadının yönetici olma yolunda oluşturduğu bu görünmez engelin ne denli ironik olduğunu, ünlü Amerikan piyasa araştırma kuruluşu *Gallup*'un Amerika'da yaptığı bir araştırma göstermektedir. 1950 yılında ilki yapılan araştırmada, eğer patronlarını seçme şansı olsaydı kadın mı yoksa erkek mi tercih edecekleri sorusuna, katılımcıların yüzde 66'sı erkek ve sadece yüzde beşi kadın derken geri kalanlar ise fark etmediğini belirtmiştir. Aynı araştırma 2012 yılında 11.434 katılımcı ile tekrarlandığında, bu kez erkekleri tercih edenlerin oranı yüzde 33'e düşerek kadınları tercih eden oranı yüzde 20'ye yükselmiştir. Kadınların erkeklerden daha başarılı yöneticiler olduğu ise şu şekilde belirtilmektedir (Kierz, 2014; Örucü, Kılıç ve Kılıç , 2007: 121-122; Sabah, 2004):

Kadınlar / Kadınların;

- herhangi bir işe harcadıkları çaba ve dikkat erkeklere oranla daha fazla.
- birlikte çalıştıkları kişilere eğitim verme konusunda çok daha iyiler.
- teşvik edici özellikleri daha gelişkin.
- yeni fikirlere açıklık ve yaratıcılık onları daha başarılı kılıyor.
- gözlem yeteneklerini iş yaşamında başarılı bir şekilde kullanabiliyorlar.
- iletişim becerileri daha yüksek.
- özellikle problem çözme konusundaki yetkinlikleri, yöneticilik konusunda daha fazla fayda sağlıyor.
- daha neşeli ve eğlenceliler.
- iş yaşamlarında da özel yaşamlarındaki gibi daha açık stratejileri var.
- düşünülenin aksine karar verme konusunda daha etkinler.

Forbes Dergisi, kadınların liderlik yolundaki kariyerleri ile ilgili yaptığı çalışmada Cam Tavan Sendromu ile ilgili olarak önümüzdeki 25 yıl içinde, kadınların bu tavanı aşarak tavanın üzerinde kendilerine yer edinebileceklerinin müjdesini vermektedir (Jadesimi, 2016). İş yaşamında cinsiyet farklılıklarını iyi

yöneterek eşitsizliklerin giderilmesi modern hayatın artık bir zorunluluğu (Meyerson ve Fletcher, 1999: 128) olduğundan, bu son derece umut verici bir çalışmadır.

Cam Tavan Sendromunu yalnızca iş dünyasındaki erkek egemenliğine bağlamak doğru değildir. Kadınlarda görülen ve en basit tanımıyla kadınların birbirini çekememeleri anlamına gelen Kraliçe Arı Sendromu da (Kılıç, 2007: 133), Cam Tavan Sendromunun sebeplerinden bir tanesidir. Ayrıca kadının kendi içinde yaşadığı ve kendisine engel olarak yarattığı Külkedisi Sendromu, Görünmez Kadın Sendromu ve Süper Anne Sendromu da yine Cam Tavan Sendromunun oluşum sebepleri arasındadır⁴.

3.1.2. Testosteron Zehirlenmesi (Testosterone Poisoning)

Erkeklerde testosteron seviyesinin artması sonucu, daha saldırgan davranışlar sergiledikleri bilimsel olarak ortaya konulmuştur. Günümüzde genç erkekler için “delikanlı” isim veya sıfatının kullanılma sebebi de hormonal yapılarına, yani yüksek testosteron seviyesine bağlı olarak kanlarının hızlı, yani deli akmasının tasvir edilmeye çalışılmasındandır.

Testosteron hormonu hem erkekte hem de kadında bulunur. Erkekte daha fazla bulunması normal karşılanırsa da, bu hormonun fazlalığının davranış anomalisine dönüştüğü iddia edilmektedir ve buna da “Testosteron Zehirlenmesi” adı verilmektedir. Birçok erkek bu durumu yaşadıklarının farkına bile varmamaktadır. Yoğun kazanma arzusu, özellikle trafikte ve takım oyunlarını izlerken kendini gösteren şiddet eğilimi, bütünden çok bütünü oluşturan parçalara ilgi ve arzu duyma (örneğin bir kadına hayran olmaktan çok kadın vücuduna hayran olma), her türlü olayı rakamlarla ve şekillerle ifade etme isteği, kalitatif olguları dahi ölçmeye çalışma (örneğin bir filmde güzel bir aktrisin performansına değil de, dans ederken ne kadar yükseğe sıçradığına odaklanma), kolayca yarış içine girebilme, mekanik düşünme, geleneksel erkek rollerini üstlenme eğiliminde olma ve hatta marka bağımlılığına yönelme gibi otistik sayılabilecek davranışlar (Avery, 2012: 324; Hillier, 1999: 75; McClosky, 2012: 318) sendromun en belirgin özellikleridir.

Testosteron zehirlenmesi dendiğinde tıbbî bir zehirlenme kast edilmemektedir. Sadece bir Amerikan petrol firmasında yeni işe başlayan erkeklerin başarılı olanlarının, testosteron seviyelerinin düşük olduğunu ortaya koyan bir çalışmayı takiben esprili bir şekilde 1975 yılında aktör Alan Alda tarafından ortaya atılmış bir isimdir. Bu sendrom daha sonra magazinsel boyutta kalmayıp psikolojinin yoğun ilgilendiği bir kavram halini almıştır. 1985 yılında da Alda'nın ileri sürdüğü kavram, kadınlara verdiği zarardan ötürü Feminist Sözlük'te yerini almıştır. Daha sonra ise, yine testosteron zehirlenmesi kavramı bir takım feminist yazarlar tarafından sıklıkla kullanılmıştır (World Heritage Encyclopedia).

⁴ Külkedisi Sendromu, Görünmez Kadın Sendromu ve Süper Anne Sendromu araştırmacının üzerinde çalıştığı diğer sendromlardır ve bir başka çalışmada yayın aşamasındadır.

Testosteron seviyesi ile saldırganlık arasında önemli düzeyde ilişki olduğuna dair birçok çalışma mevcuttur (McDermott; 2007: 15-33; Berenbaum ve Reinisch, 1997: 505-515; Archer, 1991: 2). Erkeğin iş yaşamındaki davranış biçiminin de belirleyicisi olabilecek saldırganlık, erkek egemen iş dünyasının yine kadın üzerinde yoğun etkileri olan bir özelliktir. Amerika’da bir petrol şirketinde yapılan araştırmada, daha düşük testosteron seviyesi olan erkeklerin, daha iyi çalışanlar olmasının ortaya konulması bir hayli ilgi çekicidir (Dorskoch, 1996).

Testosteron seviyesi yükselince erkekler daha agresif davranışlar gösterebilmektedir. Bu hormonal değişikliklerin altruistik beyni etkilediği ve testosteron seviyesi yükselen erkeklerin antisosyal davranış biçimleri gösterdiği de iddia edilmektedir. Testosteron seviyesi gibi, biyolojik unsurlarla sosyal davranış arasında önemli ilişki olduğu ileri sürülmektedir (Barash, 2004: 204). İş yaşamında da, yönetim becerilerinin yalnızca testosteron hormonuna sahip kişilerde, yani erkeklerde olabileceğini düşünülüp kadınlara daha pasif ve geleneksel rolleri uygun görmek Testosteron Zehirlenmesi olarak adlandırılmaktadır. Askeriye, polis teşkilatı gibi erkek nüfusunun yoğun ve egemen olduğu örgüt tiplerinde daha sık rastlanan bu durum, bir tür cinsiyet kast sisteminin sonucu olarak görülmektedir. Erkeklerle aynı işi yaptığı halde daha düşük ücret alan ve istedikleri pozisyonlara sırf kadın oldukları için yükselemeyen kadınlar testosteron sendromu mağduru olarak düşünülmektedir. Bu sendromun, iş yerinde yenilikçiliği ve yaratıcılığı yüksek olan kadınları engellediği için örgütlere zarar verdiği belirlenmiştir.

Liderlerin ahlâki bozulma yaşamalarının sebepleri arasında, güç ve kişilik özelliklerinin yanında testosteron seviyesinin de etkili olduğunu ileri süren çalışmalar mevcuttur (Bendehan, 2015: 102).

3.1.3. Helen Sendromu (Helen Syndrome)

Mitolojide Truva Savaşı’na neden olan dünyanın en güzel kadını Sparta Kraliçesi Helen (Helene), bilinen ünüyle Truvalı Helen, çeşitli efsanelere göre Zeus’un kuğu kılığına girerek ilişki kurduğu, Sparta kraliçesi Leda isimli fani bir kadından olan tek kızıdır. Helen’in güzelliği o denli ünlüdür ki Yunanistan’daki tüm bekâr soyular Helen’i istemeye gelmiştir. Helen, ünlü Kral Agamemnon’un kardeşi Menalus ile evlenir. Güzelliğinin farkında olan ve hiçbir erkeği kendisine layık görmeyen Helen zorunlu olarak bu evliliğe boyun eğer, ancak Truva’dan yakışıklı prens Paris gelince kaderi değişir. Paris ile Truva’ya kaçan Helen kocasının tarihteki en büyük Yunan ordusuyla Truva’ya giderek savaş açmasına sebebiyet vermiş olur.

Birçok kültürün mitlerinde kadınların erkeklerin başına bela olsun diye yollandıkları inancı görülmektedir. Yunan mitolojisinde Zeus’un, kadınları insanlığa ders vermek için gönderdiği Pandora mitolojik öyküsünde görülmektedir. Zeus’un oğluna yaratmasını emrettiği Yunan mitolojisindeki ilk kadını temsil eden Pandora, rivayete göre tanrılardan ateşi çalan Prometheus’a intikam için

gönderilmiştir. Yanına da asla açmaması tembihlenen bir kutu verilmiştir.⁵ Merakına karşı koyamayan Pandora, kutuyu açınca kıskançlık, nefret, kin, hastalık, açlık, savaş, ahlaksızlık ve daha birçok kötülük yeryüzüne yayılmıştır. Son anda kutuyu kapatan Pandora, tüm bu kötülöklere dayanma gücü umudunun içeride kalmasını sağlamıştır. Adının “tanrıların armağanı” anlamına gelmesi son derece manidardır. Çünkü Zeus insanlığa onunla tüm kötülöklere yaymıştır (İnam, 2017). Günümüzde birçok modern dilde Pandora’nın kutusu ile ilgili ortalığa kötülük saçmak, bela getirmek anlamlarında kullanılan deyimler bulunmaktadır. Dünyaya kötülüğü kadının getirdiğı düşüncesi bu ve daha başka öykülerle yaygınlaşmıştır. Yine Havva, cennetten kovulmanın sebebi olarak gösterilir. Kadınların güzelliğinden dolayı erkeklerin başına dert açtıkları anlayışı, günümüz iş dünyasında erkekler arasında hâlâ hüküm sürmektedir. Truvalı Helen, Kleopatra, Anne Boleyn başa bela açan kadın figürleri arasında sayılabilecek örneklerdir. Güzolmalarının lanetini (*curse of beauty*) yaşayan bu kadınlar hep erkeklere bela getirmeleriyle anılmaktadırlar. Çok eski hikâyelere dayanan ve özellikle Batının eski kültüründe, kadın güzelliğinin erkeğın hayatında olumsuz etki yapacağı fikrine yüzyıllar boyunca sahip olmaya şartlanmış erkek beyninin, günümüzde iş yaşamında da aynı olumsuz düşünceye sahip olması “Helen Sendromu” olarak adlandırılmaktadır.

Helen Sendromunun bir boyutu da, iş yerinde önemli pozisyona gelmiş bir kadın güzelse, erkeklerin onun bu pozisyona, mutlaka bu güzelliğini bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kullanarak geldiğinin düşünülmesidir. Ancak burada önemli bir nokta bu tarz bir kıskançlığın, sadece erkeklerin tekeline değildir. Kadınlar da yine kendi cinslerine karşı aynı acımasızlığı göstererek yükselen kadınlar hakkında bu tip sapma düşünceler içine girebilmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada kadınların erkeklerle birlikte mücadele ettiğı iş yaşamında, erkeklerin kadınların karşı safında yer aldığını gösteren üç sendrom ele alınmıştır: Cam Tavan Sendromu, Testosteron Zehirlenmesi ve Helen Sendromu. Bu üç sendromun ortak yanı, kadınlara erkeklerin cinsiyetçi bir bakış açısıyla yaklaştıklarının göstergesi olmasıdır. Kadınların daha geç katıldığı ve kendine bir yer edinme çabasında olduğı iş dünyasında, karşı cinsten gelen önyargılı ve engelleyici davranışlar kadınların kariyerini olumsuz yönde etkilemektedir. Örgütlerin İnsan Kaynakları departmanları ve tüm yöneticiler, bu sendromların örgütlerde oluşabilecek olumsuz etkilerini en aza indirmek ya da yok etmek için gerekli çabayı göstermelidirler.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta, bu sendromların çoğunlukla erkeklerde görölmekle beraber kadınlarda da görölüyor olmasıdır. Bu sendromlar kadınlarda göröldüğünde ise, ortaya çıkan manzara kadının düşmanının yine kendi hemcinsi olabildiğidir. Rekabetçi iş ortamının kadın erkek ayırmadan hırsılara açık

⁵ Aslında kavanozdur, ancak çevirilerle kutu olarak bilinmektedir.

olduğu bir gerçektir ve asıl önemli olan bu sendromların hangi cinsiyet kaynaklı olduğundan çok bunlarla başa çıkabilme adına sebeplerinin araştırılmasıdır. Sendromlara çözüm önerisi sunmak daha çok Psikoloji bilimi ile İşletme disiplininin ve daha geniş Sosyal Bilimler alanlarının disiplinlerarası yürüteceği çalışmalarla mümkün olacaktır.

Ölçümlenebilen bir olgunun daha kolay kontrol altına alınabileceğinden hareketle, araştırmacılara bu sendromlar ile ilgili ölçüm araçları geliştirmeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

ARCHER, J. (1991). The influence of testosterone on human aggression. *British Journal of Psychology*, 82(1), 1-28.

ARULAMPALAM, W., BOOTH, A., ve BRYAN, M. L. (2007). Is there a Glass Ceiling over Europe? Exploring the gender pay gap across the wage distribution. *Industrial and Labor Relations Review*, 60(2), 163-186.

AVERY, J. (2012). Defending the markers of masculinity: consumer resistance to brand gender-bending. *Intern. J. of Research in Marketing*, 29(4), 322-336.

BARASH, D. P. (2004), Biology lurks beneath: bioliterary explorations of the individual versus society. *Evolutionary Psychology*, 2, 200-219.

BENDEHAN, S., ZEHNDER, C., PLALONG, F. P., ve ANTONAKIS, J. (2015). Leader corruption depends on power and testosterone. *The Leadership Quarterly*, 26(2), 101-122.

BERENBAUM, S. A., ve REINISCH, J. M. (1997). Early androgen effects on aggression in children and adults with congenital adrenal hyperplasia. *Psychoneuroendocrinology*, 22, 505-515.

ÇİÇEK, M. (2014). Discourse in brand message, which causes to forget the product content: "Open cap to happiness". 13th International Marketing Trends Conference Venice, http://www.marketing_trends-congress.com/archives/2014/pages/PDF/169.pdf (13.01.2017).

DOSKOCH, P. (1996). The trouble with testosterone. *Psychology Today*, <https://www.psychologytoday.com/articles/199612/the-trouble-testosterone> (13.01.2017).

FAIRCHILD, C. (2014). There are 51 CEO's of Fortune 1000 companies. What do they have in common besides big jobs, big paychecks and gender? *Fortune*, <http://fortune.com/2014/07/08/women-ceos-fortune-500-1000/> (09.12.2016).

GÜNDÜZ, Ş. (2017a). İş yerinde yaşanan sendromlar. İstanbul: Beta Yayınevi.

GÜNDÜZ, Ş. (2017b). Kariyer basamaklarında kadının düşmanı olarak kendisi: Süper Anne Sendromu, Görünmez Kadın Sendromu ve Külkedisi Sendromu. *Karadeniz*, 9(35), 78-88.

HILLIER, L., HARRISON, L., ve BOWDITCH, K. (1999). The Social Organization of Sexual Meanings. *Sexualities*, 2(1), 69-88.

İNAM, U. (2017). Pandora'nın Kutusunu açmak. *Gündem Türkiye*, <http://www.gundemturkiye.com/kultur-ve-sanat/edebiyatkitap/pandoranin-kutusunu-acmak.html> (08.01.2017).

JADESIMI, A. (2016). Female leadership: the glass ceiling is cracked, not broken. *Forbes*, <http://www.forbes.com> (07.01.2017).

KARA, B. (2015). Kadınların üst düzey yönetici olmalarını engelleyen “Cam Tavan Sendromu”na İlişkin eğitim yöneticilerinin görüşleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

KILIÇ, T. (2013, Ekim 7). Kadınlar neden yönetici olamıyor: Cam Tavan ve Kraliçe Arı Sendromlarının etkisi”, *Gazete Sağlık*, <http://www.gazetesaglik.com> (30.03.2016).

KIERSZ, A. (2014). There’s a visible Glass Ceiling for top female earners in these three charts. *Business Insider*, <http://www.businessinsider.com>.

KRISHMAN, H. A., ve PARK, D. (2005). A few good women-on top management teams. *Journal of Business Research*, 58(12), 1712-1720.

MCCLOSKEY, D., ve ARBOR, A. (2002). How to be human (though an Economist). *Journal of Socio- Economics*, 31, 317-322.

MCDERMOTT, R., JOHNSON, D., COWDEN, J., ve ROSEN, S. (2007). Testosterone and aggression in a simulated crisis game. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 614(15), 15-33.

Merriam Webster Dictionary,: www.merriam-webster.com (07.01.2017).

MEYERSON, D. E., ve FLETCHER, J. K. (1999). A Modest Manifesto for Shattering the Glass Ceiling. *Harvard Business Review*, Researchgate veri tabanı, (07.01.2017).

MORRISON, A. M, R. P. WHITE, R. P., ve VELSOR, E. V. (1987), *Breaking the Glass Ceiling: Can women reach the top of America's largest corporations?* Cambridge:Perseus Publishing.

ÖRÜCÜ, E., KILIÇ, R., ve KILIÇ, T. (2007). Cam Tavan Sendromu ve kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerindeki engeller: Balıkesir ili örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 116-135.

ÖZDEMİR, Ç. (2009). Kapitalizm, kadın ve Cam Tavanlar. *Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi*, 126-137.

RYAN, M. K., ve HASLAM, S. A. (2007). The glass cliff: exploring the dynamics surrounding the appointment of women to precarious leadership positions. *The Academy of Management Review*, 32(2), 543-572.

Sabah. (2004). Kadın yöneticiler motivasyonda daha başarılı. <http://arsiv.sabah.com.tr> (07.01.2017,).

SMITH, J. (2015). Study finds women are better bosses than men- here’s why. *Business Insider*, <http://www.businessinsider.com> (07.01.2017).

SPOSITO, C. A. (2013). Career barriers for women executives and the Glass Ceiling Syndrome: The case study comparison between French and Turkish women executives. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 75.

Testosterone poisoning. (1975). *World Heritage Encyclopedia*, http://self.gutenberg.org/articles/testosterone_poisoning (08.01.2017).

The Economist. (2009). The Glass Ceiling, <http://www.economist.com> (07.01.2017).

TÜKELTÜRK, Ş. A., ve PERÇİN, N. Ş. (2008). Turizm sektöründe kadın çalışanların karşılaştıkları kariyer engelleri ve Cam Tavan endromu: Cam Tavani kırmaya yönelik stratejiler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 488-499.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <http://www.tdk.gov.tr> (07.01.2017).

WARFEL, S. (1987). Breaking the Glass Ceiling: Can women reach the top of America's largest corporations? by Ann M. Morrison, Randall P. White, Ellen VanVelsor and the center for creative leadership. *Los Angeles Times*, <http://articles.latimes.com> (02.01.2017).

MUT İLÇESİ HACİAHMETLİ KÖYÜ HAYVANCILIK VE ÇOBANLIK KÜLTÜRÜ ÜZERİNE HALK BİLİMSEL BİR İNCELEME

A FOLKLORIC ANALYSIS ON THE HUSBANDRY AND SHEPHERD CULTURE IN HACİAHMETLİ VILLAGE OF MUT COUNTY

НАРОДОВЕДЧЕСКИЙ ОБЗОР ЖИВОТНОВОДЧЕСКОЙ И КУЛЬТУРЫ СЕЛА ХАДЖАХМЕТЛЫ МУТСКОГО РАЙОНА

Turgay KABAK*

ÖZ

Mersin ili ve ilçeleri, önu Akdeniz, arkası Toros dağları olan yeşilliği ve yaşama uygun iklimi ile en eski dönemlerden günümüze kadar konargöçer Türklerin ilgisini çekmiş ve onlara yurtluk yapmış bir yöremizdir. Hem ikliminin yumuşaklığı hem bitki örtüsü zenginliği hem de coğrafi olarak hayvan özellikle de keçi beslemeye uygun bir yapıya sahip olduğu için yöreye yerleşen Yörükler, bölgede hayvancılık etrafında gelişen zengin bir kültür meydana getirmişlerdir.

Bu çalışmada Mersin iline bağlı olan Mut ilçesinin Toroslarda kalan köylerinden birisi olan Hacıahmetli köyünde, hayvancılık geleneğini sürdüren son çobanlardan yapılmış olan derlemelerden elde edilen halk veterinerliği, yaylacılık, hayvanlardan elde edilen ürünler, hayvanların beslenmesi ve barınması gibi konulardaki geleneksel bilgiler halk bilimsel yöntemlerle incelenip açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mersin, Mut, hayvancılık, çobanlık.

ABSTRACT

Mersin city center and its counties having Mediterranean in the front and, the Taurus mountains behind have always attracted the attention of nomadic Turks and have been a home for them from the ancient times to today with its greenery and the climate suitable for life. As it is suitable for livestock raising, particularly goat, for having both the mood climate and the richness of vegetation as well as the

* Yrd. Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü. BAYBURT

(turgaykabak@bayburt.edu.tr)

DOI: 10.17498/kdeniz.354754

geographical nature, the Yoruks who settled in the region have brought a rich culture developed around animal husbandry.

In this study, traditional information about topics like folk veterinary medicine, transhumance, animal products, housing and feeding animals compiled from the last shepherds who maintain the tradition of animal husbandry in Hacıahmetli village, one of the villages left in the foothill of the Toros Mountains, in the Mut county of Mersin was analyzed with folkloric methods and tried to be explained.

Key words: Mersin, Mut, Husbandry, Shepherding..

АННОТАЦИЯ

В мерсинском краю, который ограждён Средиземном морем и Торосским хребтом и имеет подходящий для жизни климат, с древних времён по сей день живут кочевые турки. В связи с тем, что это край имеет мягкий климат, богат разными растениями, географически подходит к условиям животноводства, особенно для кормления коз. Поселившийся здесь Ёруки, создали в регионе богатую культуру животноводства.

В статье, на основе анкетных данных пастухов села Хаджахметли, находящегося в горах Торосского хребта, рассматриваются традиции народной ветеринарии, перегона скота, изготовления мясо-молочных продуктов, кормления скота и ночлега.

Ключевые слова: Мерсин, Мут, скотоводство, чабанство.

1.Giriş

Bozkır kültüründe yaşayan eski Türklerin en büyük geçim kaynakları besledikleri hayvanlardır. Aslında o dönem Türk ekonomisi bozkır kültürünün de etkisi ile hayvancılık üzerine kuruludur diyebiliriz. Bu nedenle geçim ekonomisi Türklerin yerleşim yerlerini belirlemelerinde de etkili olmuştur. “Başlangıçta büyük hayvan kitlelerine sahip olan Türkler, “Çadır-köy” veya “Çadır-şehir” halinde, otları bol ve karı az olan, güneş gören bir yeri seçer ve oraya konarlardı.” (Ögel, 2000: 9). “Kağanlar ile devletin ileri gelenlerinin sürüleri, genel olarak başkentlere veyahut da büyük şehirlere yakın olan yaylalarda otliyordu.” (Ögel, 2000: 11).

Hayvancılık çok yaygın olduğu için çobanlık da önemli bir meslekti. “Çobanlar, ekseriya güttükleri sürülere, hususiyetlerine göre adlandırılırdı. Mesela, *yılıkcı*, “at çobanı”, *koycu* veya *koyçu*, koyun çobanı, *malcı*, sığır çobanı” gibi.” (Ögel, 2000: 31). Hayvanlar da başlıca iki bölüme ayrılmıştır: a). Ay tıyık, yani tek tırnaklı hayvanlar, b). Aça tıyık, çatal tırnaklı, bakanak hayvanlar (Ögel, 2000: 31).

Türklerin hayatlarında hayvanlar, sadece maddi yönden yer almamış sözlü kültür ve inanç boyutunda da büyük bir etkiye sahip olmuştur. Eski Türklerde Gök Tanrı’ya ve atalara kurban olarak erkek cinsi atlar kesilirdi. Bu sebeple Orta Asya’da Avar çağı mezarlarında bol miktarda at iskeletine rastlanmıştır (Kafesoğlu, 1987: 90).

Koyun ve özellikle koç eski Türklerde Gök Tanrı'ya sunulan kurbanlar arasındaydı. Çin kaynaklarının aktardığına göre, Tabgaçlar Gök Tanrı ayini olarak anılan törende ak buzağı, koç ve at kurban ediyorlardı. Ayrıca koyun ve keçi zaman zaman yer tanrısının hayvanı da sayıldığından özellikle matem törenlerinde yere de kurban ediliyordu. Ayrıca zaman zaman koç ya da dağ keçisi şekli hanedan arması olarak da kullanılmıştır¹ (Çoruhlu, 2010: 172-173).

“Orta Asya’da konar-göçer bir hayat yaşayan Türk toplulukları, kurdukları, yerleşim merkezleri çevresinde bu hayat tarzını devam ettirmişler ve zamanla yerleşik hayata geçmişlerdir. XI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu’ya gelmeye ve yerleşmeye başlayan Türklerin bir bölümü anavatanları olan kurak Orta Asya steplerine uyumun gereği olan hayat tarzlarını Anadolu’da da sürdürmüşlerdir. Türklerin yerleşik hayata geçtiği ve yerleşik kültürlerin ağır bastığı Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde de Türkmen ve Yörük adı altında toplanan büyük bir Türk kitlesi bu hayat tarzını devam ettirmiştir” (Kutlu, 1987: 3).

“Yaşadıkları bölgelere göre Türkmen, Yörük ve göçer adlarıyla bilinen Anadolu göçer toplulukları, hayvancılığa bağlı ekonomileriyle, yerleşik hayat ile göçebelik arasında ara şekiller olarak kabul edebileceğimiz bu hayat tarzının izlerini taşıyan topluluklardır” (Kutlu, 1987: 3).

Bahsi geçen bu gruptan birisi de Mersin ili Mut ilçesine bağlı Hacıahmetli köyünde yaşayan Yörüklerdir. Hacıahmetli köyü Toroslarda Mut ilçesi ile Silifke ilçesi arasında sınır noktasında bulunan ve hem dağlık arazisi hem de halk arasındaki ismi ile “çalılık” olan bitki örtüsü ile hayvancılığa son derece elverişli bir coğrafyadır. Bu sebeple yörede geçmişten günümüze hayvancılık en önemli geçim kaynaklarından birisi olmuştur. Temelde bir ekonomi biçimi olan hayvancılık yöre halkının günlük hayatını ve kültürünü de etkilemiş deyim yerinde ise hayvancılık etrafında bir kültür gelişmiştir.

2.Hayvanların, Bakım, Beslenme ve Korunması

“Ülkemizde hayvan yetiştiriciliğinin dayandığı esasların başlıcaları yayla-mera ya da ahır hayvancılığıdır. Yetiştiricinin verim yönü ise, sütçülük, besicilik, tiftik ve yapağı gibi hayvan ürünlerine bağımlı kalmaktadır.” (Kutlu, 1987: 79). Hacıahmetli köyünde hayvancılık geçmiş dönemlerde yayla ve köy ekseninde yapılmaktaymış. Eski Türklerde olduğu gibi yaylak ve kışlak kavramı çok yaygınmış. Kış aylarında (Kasım, aralık, ocak, şubat, mart) hayvanlar köyde tutulur ve buraya kışlak denirdi. Köy, Mut’un merkezine daha yakın ve iklimsel olarak kışlar daha ılık geçtiği için köyde geçirilirdi. Nisan ayının ilk haftasından başlayıp en geç Mayıs ayının ortalarına kadar sürü sahiplerinin hepsi yaylaya göç ederdi. Eylül, ekim ayına kadar yaylada kalınırdı (KK: 3).

¹ Gök Tanrı dini ve Şamanizm ritüellerinde hayvanlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Roux, Jean-Paul (2002), Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İstanbul: Kabalcı Yayınları; Eliade, Mircea (2006), Şamanizm İlkel Esime Teknikleri, (Çev. İsmet Birkan), İstanbul: İmge Kitabevi.

Yayla olarak Haşpınar, Oğru²'ya kadar çıkarlardı Bizim yaylalarımız buralardı. Eskiden buralara, develerle göç edilirdi. Göç edilirken yolda belirli yerlerde duraklanırdı. Nerede gece olacağı hesap edildiği için belirli yerlerde durulur, gece orada geçirilir, sonra yola devam edilirdi. Bu yolculuklar genelde üç gün sürerdi. Göç ederken birkaç aile sürülerini birleştirip birlikte göç ederlerdi. Eskiden bizim “bayır” dediğimiz yer vardı, orada konardık (konaklardık). Oradan kalkınca akşama kadar atların, develerin sırtında çadırlar, yüklerle dört gün yolculuk yapar yaylaya ulaşırdık. Yaylada, keçi sahipleri eylül, ekime kadar kalırdı, koyun sahipleri ise kasıma kadar kalabilirdi. Onlar daha geç inerlerdi. İlk oğlaklar köyde alınır, daha sonra yaylaya göç edilirdi. Diğer oğlaklar yaylada alınırdı. Yaylaya göçerken yolda kuzlayan (doğuran) keçiler, koyunlar da olurdu. Onların kuzuları, oğlakları heybelere katılıp ata, eşeğe veya deveye yüklenir, o şekilde yaylaya götürülürdü. Hayvanlar yaylada kırkılırdı (KK: 3).

Yaylada da köyde de hayvanlar akşamları “ağıl”, “kuzluk” adını verdiğimiz yerlere katılır. Genelde oğlakların, kuzuların katıldığı yere kuzluk; keçilerin koyunların katıldığı yere “ağıl” adı verilir. Çok daha eski dönemlerde hayvanlar ağıllara katılmazdı. Geceleri tarlalara yatırılırdı. Böylece hayvanın gübresi ile tarlalar gübrelenmiş olurdu. Sonraları ağıllar yaygınlaştı ve geceleri hayvanlar ağıllara katılır oldu. Gece hayvanın dışarda bırakıldığı zaman ara ara birisi kalkıp, yatmayan, çadırdan uzaklaşan hayvanları çadırdan tarafa döndürürdü. Bu döndürme işine “örüme” denirdi. Bütün tarlaların gübrelenebilmesi için sık sık çadırın yeri değiştirilirdi. Bu değiştirme işine de “yurt değiştirme” denirdi. Çünkü çadırın kurulduğu yere yurt denirdi. Bir yurt, uzun süre kullanılırsa “yurt eskidi” denir ve yeri değiştirilirdi. Daha sonraki süreçte ağıl yaygınlaşınca yıldan yıla ağılın yeri de değiştirilmeye başlandı; çünkü bir ağıl sürekli kullanılırsa hayvanlar hastalanır, bit pire türü asalaklar hayvanları hastalandırır. Bundan dolayı ağılların yeri her yıl değiştirilir (KK: 4).

Oğlakların, kuzuların katıldığı kuzluğun altına ardıç ve çam ağaçlarından kesilen dallar döşenir. Bu döşeme işine “çampır döşeme” denir. Böylece hem oğlakların rahat yatması, yattığı zaman ısınması sağlanır hem de oğlakların idrarının hayvanlar tarafından solunması engellenir; çünkü idrardaki asit oğlağın ciğerini pişirir (hastalandırır) ve ölümüne sebep olur. Onun için kuzlukların ne çok sıcak ne de çok soğuk olması gerekir. Bu hastalığa “dalak” denir. Oğlakların dalak olmaması için bu dallariki, üç günde bir değiştirirler (KK: 3).

Eylül, ekim aylarında çok katımı yapılır. Bu dönemde keçiler tekelere, koyunlar da koçlara katılır. En çok otuz keçiye bir teke düşecek şekilde keçiler tekelere, koyunlar da koçlara katılırdı. İki, üç ay koçla koyun, keçi ile tekeler bir arada güdülür (otlatılır). Daha sonra bu hayvanlar mart ayı ile birlikte kuzlamaya (doğurmaya) başlarlar. Kuzlama işi genelde cemrenin düştüğü yani baharın gelmeye başladığı döneme rastlar. Kuzlayan yavrular en az iki üç ay hiç dağa götürülmez,

² Haşpınar ve Oğru isimli yerleşmeler, Mersin, Karaman, Konya il sınırında olup bozkır özelliği gösteren yerlerdir. Bundan dolayı halk arasında buralara “gır yayla” da denir.

kuzlukta bakılır. Gündüzleri hava güneşli ise kuzluğun önüne çıkarılıp oynayıp güneşlenmeleri sağlanır. Oğlaklar ilk başlarda sadece ana sütüyle beslenir. Sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez; dört, beş ay süresince süt emdirilir. Buna “emiştirmek” denir. Emiştirme süreci çok sıkıntılı bir süreçtir. Bu süreçte bazı keçiler, koyunlar yavrularını tanımayabilir. Bu durumlarda ana ile yavru karanlık ve dar bir odaya bırakılır ve uzun süre burada birbirlerine alışmaları beklenir. Keçiler ve koyunlar yavrularını kokularıyla seçerler. Annenin kokusunun yavruya sinmesi için anne ile yavru karanlık bir odada baş başa bırakılır ve birbirlerine alışmaları sağlanır. Bu durumlar da kullanılan başka bir yöntem de annenin kokusunun yavruya sinmesi için keçinin arka tarafına oğlağı sürterler. Böylece keçinin idrarını yaptığı yerden oğlağın üzerine de biraz su akar, sonra o suyun üzerine tuz atarlar ve keçiye bu tuzu yalatırlar. Sonra da karanlık bir odaya onun yanına da küçük bir köpek eniği katarlar. Köpek eniği katılınca keçi onu alır. Köpek eniği kokusu farklı geldiği için oğlağını alır (emzirir). Çünkü keçi, özellikle de koyun köpek eniğinden korkar (KK: 3,4).

İki, üç aylık olan oğlaklar/kuzular yavaş yavaş dağa götürülüp güdülmeye (otlatılmaya) başlar. Bu süreçte keçiler/koyunlar ayrı, kuzular/oğlaklar ayrı güdülür (KK: 4). Kışlakta hayvanlar, köyün dışındaki dağlık bölgelerde güdülür. Buralarda çalı (pınar (bir meşe ağacı türü)), katran, kesme ağacı, andız ağacı, ot kuruları gibi odunsu ve otsu bitkilerle beslenir. Yaylada ise ağırlıklı olarak ot kurusu ve “keven” ile beslenir. Keven çok yağlı bir bitki olduğu için keven yiyen keçinin, koyunun sütü de çok yağlı ve lezzetli olur (KK: 5).

3.Çoban ve Çoban Köpeği

Çobanlık dünyadaki en kadim mesleklerden birisidir ve Türkler arasında da saygı gören bir meslektir. Çobanlık başta herkesin yapabileceği bir meslek gibi görünse de aslında kendine has bilgi ve tecrübe isteyen bir meslektir. Çünkü çoban, sadece hayvanları otlatan kişi değildir; o aynı zamanda hayvanların dilinden anlayan bir arkadaş, onları tedavi edebilen bir veteriner, çevreyi çok iyi tanıyan bir coğrafyacı, hangi mevsimde nerede hangi otun bittiğini bilen iyi bir botanikçi ve aynı zaman da iyi de bir kasaptır.

Yörede, çobanlık geleneksel hayatta özel bir meslek olmayıp kadın, erkek, çocuk yetişkin herkesin yaptığı bir meslektir. Çobanlık daha çocukluktan öğrenilmeye başlar. Çocuklar kuzu/oğlak güderek çobanlığa başlarlar. Yaşları ilerleyince keçileri ve koyunları da gütmeye başlarlar. At, deve, eşek gibi hayvanların çok olduğu dönemlerde bunların da ayrı çobanları olurdu. Atları, develeri, eşekleri genelde çocuklar güderdi. Köyde parası ile çoban tutulmaz, bunun yerine komşular yardımlaşarak birbirlerini hayvanlarını güderlerdi. Örneğin yedi, sekiz ailenin koyunlarını birleştirir bir kişi güder, diğer ailenin erkeği de keçileri birleştirir güderdi. Bir ailenin çocukları kuzuları birleştirir güder, diğerleri de oğlakları birleştirir güderdi. Bu birleştirme işi yaylakta da kışlakta da yapılırdı. Çobanlar sadece erkekler değildi, kadınlar da çobanlık yaparlardı. Duruma göre keçileri de oğlakları da güdebilirlerdi (KK: 3,5).

Çobanlık zamanla öğrenilen bir meslektir. Çobanda aranan başlıca nitelikler şunlardır (KK: 4):

Çobanın gözü açık olması gerekir

Sürüyü böldürmemesi (yani sürünün bir kısmını kaybetmemesi) gerekir

Sürüdeki hayvanları tanınması gerekir. İyi bir çoban sürüde kaç hayvan olduğunu, hayvanların alışkanlıklarını, huylarını bilir ve ona göre tedbir alır. Bütün hayvanları tanıdığı için, örneğin keçinin birisi kaybolduğunda hemen bunu anlar ve onu aramaya başlar.

Çobanın hayvan hastalıklarından anlaması, gerekli tedavileri uygulayabilmesi, hangi hastalığa hangi ilacın iyi geleceğini bilmesi gerekir.

İyi bir çobanın yanında daima, ateş (kibrit), bıçak ve tüfek bulunur. Gerekliği zaman zaman hayvanı kesebilir.

İyi bir çoban keçiyi/koyunu nasıl kuzlatacağını (doğurtacağını) bilir. Hayvan dağda kuzlamaya başlarsa ona yardımcı olur. Hayvanı kuzlatır ve sürüyü dağıtmadan ağıla getirebilir.

İyi bir çoban hangi otların zehirli olduğunu bilir ve genel adıyla “ağı” da denilen bu otlardan sürüyü uzak tutar.

İyi bir çoban çeviktir, güçlüdür. Akşama kadar yorulmadan dağlarda gezebilir.

İyi bir çevresini, yani coğrafyayı çok iyi tanır. Nerede hangi otların, hangi bitkilerin bulunduğunu bilir ve sürüsünü oraya götürür.

İyi bir çoban sürüsü ile kendisi arasında bir iletişim dili kurar ve deyim yerindeyse hayvanlarla konuşabilir.

Çobanın en büyük yardımcısı çoban köpeğidir. Her sürüde en az iki tane çoban köpeği olur, biri dişi biri erkek. Bir dişi, bir erkek olunca onlar arkadaş olur. Dişi köpek çok uyanık olur, erkek köpek de güçlü olur. İkisi birleştiği zaman güçlü olurlar. Sürüye başka köpek, kurt vs. getirmezler. Çoban köpeği olarak kafası kocaman olanlar, ön ayaklarında “soya” derler, ayağın biraz yukarısında tırnak olur. Böyle tırnaklı olur, boyalı, onlar seçilir (KK: 4).

4.Hayvancılıkla İlgili Geleneksel Uygulamalar

4.1. Hayvan Hastalıkları ve Halk Veterinerliği

Hayvancılıkla uğraşan Yörüklerin en büyük problemlerinden birisi hayvan hastalıklarıdır. Özellikle günümüzdeki gibi veterinerliğin yaygın olmadığı, ilaçlara ulaşımın zor olduğu eski dönemlerde halkın kendisi, tecrübelerine, doğa bilgilerine ve inançlarına dayanarak halk veterinerliği konusunda zengin bir bilgi birikimi oluşturmuşlardır. Bu birikim çobanlar tarafından kuşaktan kuşağa aktararak (sosyo-ekonomik sebeplerle azalarak da olsa) günümüze kadar ulaşmıştır.

Yörede hayvan hastalıklarının tedavisinde uygulanan işlemleri şu üç grupta toplayabiliriz (Kutlu, 1987: 100):

- 1.Din ve büyü ile ilgili olan işlemler
- 2.Halk veterinerliği kapsamına giren işlemler
- 3.Tıbbi tedavi kapsamına giren işlemler.

Hayvanların tedavi edilmesinde bu gruptan birisine dâhil olan uygulamalar yapıldığı gibi aynı anda birkaçına dâhil olan uygulamalar da yapılabilmektedir.

Yöreden tespit edilen başlıca hastalıklar ve tedavi yöntemleri şunlardır:

Hastalanan hayvanın kulağı kesilir ve kan akıtılır. Bu pek çok hastalığa iyi gelir (KK: 1).

Hayvan zehirlenirse kendi sütü sağılıp kendine içirilir. Yine hastalanan hayvana ekşi bir şeyler içirilir (KK: 3).

Zehirlenen hayvana sarımsaklı yoğurt içirilir (KK: 3).

Sıcak geçen (sıcak çarpan) hayvan suyla yıkanır (KK: 2).

Gözü kör olan (gözüne boz inen) hayvanın gözüne çalkama dediğimiz ayran veya su püskürtülür (KK: 5).

Yine aynı şekilde gözüne boz inen (kör olan) hayvanın gözüne sabaha kadar şeker püskürtülür (KK: 1).

Nazar değen hayvana kurşun dökülür. Bazıları hayvanlarına nazar değmemesi için kuzluğun, ağılın kapısına kuru kafa (at veya inek kafası) asarlar (KK: 4).

Yörede hayvanlarla ilgili yapılan büyüsel işlemlerin başında kurtağzı bağlama gelmektedir. Kurtağzı bağlama şu şekilde yapılır:

Mesela bir hayvanın kayboldu, çoban, 10-15 tane hayvanı dağda bıraktı geldi. Çoban gelince duasını bilen birisi bir makas veya bıçak getirir. O makas veya bıçağı okur, üfler. Ondan sonra kapatır. O kapandığı için kurdun ağzı da kapanmış olur. Yani sabaha kadar o öylece durur. Bilmeyenler bir hocaya gider kurtağzı bağlatırdı veyahut da taşı alır, içine su okuturdu, onu kapatırdı. O da kurtağzı yerine geçirdi (KK: 3).

Hayvanlarda sıkça görülen hastalıklardan birisi de çelermedir. “Ot tutma, ot vurma, tuz dokunması ve kan tutma adlarıyla da bilinen zehirlenmelerin tümüne “çelermeye” adı verilmektedir. Çelermeye zehirli otların, hayvanları fazla tuzlamanın ve hayvandaki pis kanın sebep olduğu belirtilmektedir. Çoğunlukla mevsim ve yem değişikliklerinde, köyden yaylaya çıkışta, kuru yemden yeşil ota geçişte görülmektedir” (Kutlu, 1987: 104).

Tedavisinde daha çok halk hekimliği uygulamalarının görüldüğü çelermeye hastalığında hayvana sirke, sarımsaklı yoğurt, ayran içirilmektedir (Kutlu, 1987: 104). Ayrıca çelermeye olan hayvanın kulağını kesip kan akıtmak ve hayvanı soğuk kaya gölgesinde yatırmak gibi uygulamalar da görülmektedir (KK: 3).

3.2 Hayvan Kırkımı

Kış mevsiminden çıkan hayvanların yaz mevsiminde sıcaklara karşı korunmaları ve rahat etmeleri için her bahar mevsiminde kırkma işlemi gerçekleştirilir.

Koyunlar mayıs ayında (KK:1), keçiler haziran sonu temmuz başında yaylada kırkılır. Kırkma işlemi kırklık denilen bir çeşit makasla yapılır. Kırkılacak hayvanlar tek tek bir noktaya getirilir, burada bir kişi hayvanı tutar, diğer kişi kırkma işlemi gerçekleştirir. Hayvan ayakta iken yan tarafları ve sırtının üstü kesilir, daha sonra hayvan sırtüstü yatırılarak karın altı kırkılır. Kırkma işlemi genelde komşular arası yardımlaşma ile yapılır (KK: 2).

Eskiden hayvanlar kırıldıktan sonra, üzerindeki biti piresi ölsün diye bir de ilaçlı su ile yıkanır. Bu yıkama işlemi de yine hep beraber yardımlaşma ile yapılırdı. Ortaya “yalak” da denilen bir çukur kazılırdı. Bu çukurun içi ilaçlı suyla doldurulurdu. Daha sonra hayvanlar tek tek, başı gömülmeyecek şekilde bu ilaçlı suya batırılıp çıkarılırdı. Bu şekilde hayvanların kanını emen bit, pire, kene gibi asalakların ölüp dökülmesi sağlanırdı. Bugün bu iş daha çok ilaç pompası ile yapılmaktadır (KK: 2).

3.3. Koç Katımı

Hacıahmetli köyünde hayvancılık küçükbaş hayvancılık üzerine kuruludur. Küçükbaş hayvanlardan da en çok keçi ve koyun yetiştirilmektedir. Hayvan varlığını keçiler ve koyunlar oluşturduğu için koç katımı önem verilen bir uygulamadır. Geçmiş dönemlerde köyle keçi ve koyun yetiştiriciliği süt ve çok yavru alma üzerine kurulu olduğu için teke/koç seçimine büyük önem verilmiştir. Rastgele her erkek hayvan koç veya teke olarak seçilmemiş belli nitelikler aranmıştır.

Koçu eylül veya ekim ayında katarlar. Doğum mart ayına denk gelsin diye. Mart ayında kış bitmiş olur. Kış bittiği için de doğan yavru üşümeden, soğuktan ölmekten korunur (KK: 3).

Koç katımı şu şekilde yapılır:

Koyunlar, güz geldiğinde Eylül’ün 1’inde büyük dereye götürülür. Dereye büyük bir gölet yapılır. Gölete beş, on kişi, girerler. Gölete erkekler girer, kadınlar dışardan koyunları atar. Oradan koyunu gölete atarlar. Koyun, gölette erkekler tarafından iyice yıkanır. Yıkar koyunu salarlar, yıkar koyunu salarlar. Böylece bütün koyunlar yıkandıktan sonra, kadınlar yanlarında getirdikleri azıkları açarlar. Herkes toplanıp o azıkları beraberce yer. Koyunlar yıkandıktan sonra, ertesi gün kırkılır. Kırkıktan sonra da koç sürünün içine katılır. Böylece koç katımı gerçekleşmiş olur (KK: 3).

Koyunlara koç katılırken, keçilere de “deke” (teke), katılır. Tekeler, eylül ayında sürüye katılır. Eylül’den önce kızan (çiftleşme isteği olan) tekeler, sürüden ayrılır ve oğlaklarla güdülmeye başlar. Bu esnada da yemlenerek zayıflaması engellenir. Koçlar ise kuzuların içine katılmaz, o bağlanır (KK: 3).

Tekelerin annesinin sütü iyi olanı, kılı güzel olanı (parlak ve canlı), boynuz yapısı iyi olanı (büyük boynuzlu olanı), seçilir. Teke seçilirken dölü iyi tutsun diye iki yaşında olanı seçilir. Buna “öveç” denir. Öveç birinci katımında “bir kart”, ikinci katımında (yani diğer yıl) “iki kart”, üçüncü katımında “üç kart” diye isimlendirilir. Üçüncüden sonra artık katılmaz, çünkü yaşlanır ve dölü tutmaz (KK: 3).

Koç katımı esnasında koçları süsleme âdeti de vardı. Koçlara boya sürerlerdi, çeşitli ipleri boyarlar, çeşit derler onu bir yüne bağlarlardı. O yünü de koça bağlarlardı (KK: 3).

3.4. Burma (Kısırlaştırma) İşlemi

Burma işi, koç veya tekenin erkekliğini alma, üreme yetisini yok etme işlemidir.

Eskiden burma işi “döndürme” yoluyla yapılırdı. Buna “daşak döndürme” de denirdi (KK: 3).

Bu işlem şu şekilde yapılırdı:

“İple şimdi buruyorsun, buruyorsun, ondan sonra kıvranıyor, bağ var ya içinde bağlıyorlar iple çözülüyor, yani kıvrak kalmıyor. Kıvrak kalmadığında da zamanla on, on beş gün sonra kuruma yapıyorlar. Artık dekelik şeyi ölüyor” (KK: 3).

Kaynak kişimizin de anlattığı gibi burma işlemi iple yapılmaktadır. İple taşağın etrafı iyice sıkılarak taşak döndürülmekte; bu sırada kırt sesi geldiği zaman erkeklik bağının koptuğu anlaşılmakta ve bırakılmaktadır. Ancak bu işlem hem hayvana çok acı veren hem de sonucun yüzde yüz başarı garantisi olmayan bir yöntemdir. Onun için şimdilerde artık burma işlemi, kerpetene benzer bir makas ile yapılıyor. Bu makas hem hayvana daha az acı veriyor hem de döndürme işleminin kesin olarak amacına ulaşmasını sağlıyor.

Burma işlemini genelde besicilik yapan mal sahipleri yapar. Erkeklik yetisi elinden alınan hayvan daha iyi et tutar. Böylece kurbanlık, kasaplık vb. kesimler için daha uygun hale gelir (KK: 4).

4.Hayvanların Adlandırılması

Adlandırma, bir varlığı tanımlamak, belirli hale getirmek için mecburidir; çünkü hayatta adı olan şey vardır, adı olmayan yoktur. Bir varlık insan hayatında ne kadar çok yer tutuyorsa dilinde ve kültüründe onunla ilgili o kadar ayrıntılı bir adlandırma vardır. Genel manada Türk kültüründe hayvanlar önemli bir yet tuttuğu gibi yöre kültüründe de hayvan ve hayvancılık çok önemli bir yere sahiptir; onun için de hayvanlar yaş, cinsiyet, tür gibi çeşitli özelliklerine göre ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır.

Yörede keçi türü için şu isimler kullanılmaktadır (KK: 3):

Oğlak: Yeni doğmuş keçi yavrusu dişi veya erkek fark etmez oğlak olarak adlandırılır.

Çebiç: 1 yaşından gün almış, 2 yaşına girmemiş dişi veya erkek

Yazmış: 2 yaşından gün almış, doğum yapmamış dişi

Keçi: 3 yaşından gün almış, doğum yapmış dişi

Erkeç: 2 yaşından gün almış erkek

Teke: 3 yaşından gün almış erkek

Kart teke: 5 yaşından gün almış erkek.

Koyun türü için kullanılan isimlerse şunlardır (KK: 4):

Kuzu: Yeni doğmuş, dişi veya erkek koyun yavrusu

Toklu: 2 yaşından gün almış erkek veya dişi

Şişek: 3 yaşından gün almış; ama henüz doğum yapmamış dişi

Koyun: 3 yaşından gün almış ve doğum yapmış dişi

Koç: 3 yaşından gün almış erkek.

5.Hayvanlardan Elde Edilen Ürünler

Yörükler, besledikleri hayvanların etinden, sütünden, derisinden kısacası her şeyinden faydalanmayı başarmışlardır. Çünkü geleneksel yaşamda Yörüklerin tek

geçim kaynakları ellerindeki hayvanlardır. Onun için hayvanları azami düzeyde verimli kullanmaya çalışmışlardır.

Geleneksel hayatta hayvanlardan kırkılan yün ve kıllardan çul, kilim, seccade, çadır, çuval, heybe gibi çeşitli dokumalar yapıp evlerde kullanılmış. Böylece ev eşyalarının önemli bir kısmı hayvanlardan karşılanmıştır.

Ayrıca hayvanlardan elde edilen süt ve süt ürünleri evin mutfak ihtiyacını karşılamada kullanılmış; deri ile de çarık başta olmak üzere giyim eşyaları üretilmiştir; ancak bu konular çok geniş olduğu ve başka bir çalışmanın kapsamına girdiği için burada ayrıntılı olarak üzerinde durulmayacaktır.

Sonuç

Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türklerin en birinci geçim kaynağı hayvancılıktı, bundan dolayı Türkler, tarımdan ziyade hayvancılık etrafında gelişen bir kültür ve medeniyet geliştirdiler. Bu kültür ve medeniyet Türklerin dünyaya bakış açılarını, evren algılarını, değer yargılarını hatta devlet teşkilatlanmasını bile etkilemiştir.

Bu kadar derin bir etkiye sahip olan hayvancılık, Türklerin Anadolu'ya gelişi ile sonuçlanan göç serüveni esnasında da değişmemiştir. Anadolu'ya geldiği zaman konar-göçer hayatı devam ettiren ve Yörük olarak adlandırılan Türk boyları eski yaşantılarını büyük oranda devam ettirmişlerdir.

Anadolu'da hayvancılığa en uygun yerlere yerleşen Yörüklerin mesken tuttuğu yerlerden birisi de Toroslardır. Toroslar hem uçsuz bucaksız yaylaları hem denize yakın yerlerindeki kışlakları- ki bu kışlaklar bitki örtüsü konusunda son derece zengindir- ile Yörüklerin cazibe merkezlerinden birisi olmuştur. Tam da bu tarif ettiğimiz özellikleri taşıyan ve Torosların eteklerinde kurulmuş olan Mersin ili Mut ilçesine bağlı Hacıahmetli köyü eski dönemlerden bu yana hayvancılığın yaygın olarak yapıldığı yerleşim yerlerinden birisidir.

Yörük olan köy halkı, hayvanlardan elde ettiği ürünleri barınmada, giyinmede, beslenmede, eşya taşımada (heybe, çuval vb.) yani hayatının bütün alanlarında kullandığı için hayvanların bakımı, beslenmesi, üretilmesi konusunda çok zengin bir birikime sahip ve bu birikim son zamanlara kadar çobanlar tarafından aktarılmıştır. Ancak ülkemizin geçirdiği sosyo-ekonomik değişimler hayvancılık ve çobanlık konusunda değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Bir kültürel geleneğin devam etmesi için en öncelikli şart o geleneği bilen kişilerin gelecek nesillere aktarmasıdır; yani kuşaklar arası aktarımdır. Bugün Hacı Ahmetli köyünde, geçmişte birinci geçim kaynağı olan hayvancılık, köyden şehre göç, gençlerin okumak için köylerini terk etmeleri, hayvancılığın eskisi kadar para getirmemesi gibi sebeplerle arka plana düşmüştür. Ekonomik olarak değerini kaybeden hayvancılık, çobanlık mesleğinin artık yapılmaz olmaya başlamasıyla yok olma tehlikesiyle yüz yüze gelmiştir.

Geçmiş dönemlerde köydeki kadınlı erkekli hemen herkes çobanken bugün çobanlığı bilen çok az kişi kalmıştır. Çünkü geçmişte çobanlık daha çocukluk döneminde büyükler tarafından öğretiliyormuş; ancak bugün yeni yetişen nesiller

çobanlığı bilmiyor yani kuşaklar arası aktarım durmuş vaziyette. Bu da hayvancılık etrafında gelişen kültürün zamanla yok olmasına sebep oluyor.

Yörede değişim görülen bir diğer unsur da hayvancılığın yapıma şekli ve amacıdır. Geçmiş dönemlerde hayvancılık geleneksel yöntemlerle (dağda güderek), süt ve kıl/yün elde etmek için yapılırken bugün artık çok az sayıda kalan çoban, hayvancılığı besi hayvancılığı şeklinde (ahırlarda) et elde etmek için yapıyorlar. Bu da hem hayvancılık ve çobanlıkla ilgili geleneksel bilgilerin yok olmasına sebep oluyor hem de yaylacılık kültürünün yok olmasına sebep oluyor. Eski dönemlerde nisan, mayıs aylarıyla birlikte köyün hemen hemen hepsi yaylaya göçerken bugün yaylaya göçen birkaç aile kalmış. Bu aileler de artık eskisi gibi at, eşek ve devlerle iki, üç gün göç etmek yerine traktörlerle bir günde göç ediyorlar. Onun için yol üstlerinde kurulan konaklama yerleri ve komşular arasındaki paylaşım artık yok olmuş. Eskiden yaylalarda herkes kıl çadırlarda yaşarken bugün yaylaya göç eden herkesin “çatma” da dedikleri taş ve çinko kullanılarak yapılmış evleri var.

Modern veterinerliğin gelmesi ile halk veterinerliği artık uygulanmaz olmuş, bu tür uygulamaları artık sadece çok az sayıda kişi biliyor ve onlar da bilgilerini uygulamaz oldukları için çoğunu unutmuşlar.

Sonuç olarak söylemek gerekirse Toroslarda kurulan Hacıahmetli köyünde, Yörükler tarafından kökeni binlerce yıl öncesine dayanan zengin bir hayvancılık kültürü son zamanlara kadar yaşatılmış; ancak sosyo-ekonomik değişimlerin de etkisi ile bu kültür artık günümüzde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya. Tedbir alınmazsa geleneksel bilgiye vakıf son kuşak da öldükten sonra bu bilgiler yok olacaktır.

YAZILI KAYNAKLAR

ÖGEL Bahaeddin (2000), Türk Kültür Tarihine Giriş, C.1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KAFESOĞLU İbrahim (1987), Türk Bozkır Kültürü, Ankara: TKAE Yayınları.

ÇORUHLU Yaşar (2010), Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Kabcacı Yayınları.

KUTLU Muhtar (1987), Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sözlü Kaynaklar

KK1: Ayşe Büyükçevik, 53 yaşında, İlkokul mezunu.

KK2: Fahriye Büyükçevik, 55 yaşında, İlkokul mezunu.

KK3: Mustafa Büyükçevik, 60 yaşında, İlkokul mezunu.

KK4: Abdullah Büyüktatlı, 70 yaşında, İlkokul mezunu.

KK5: Şadiye Gülsüm, 80 yaşında, Ali Okulunda okuma yazma öğrenmiş.

**İLKEL İNSAN VE DİKTATÖRLÜĞÜN KURULMASI:
HAYVAN ÇİFTLİĞİ İLE KARANLIĞIN YÜREĞİ
ROMANLARININ KARŞILAŞTIRMASI**

**PRIMITIVE HUMAN AND THE CONSTRUCTION OF
DICTATORHIP: COMPARISON OF ANIMAL FARM AND HEART
OF DARKNESS**

**ПЕРВОБЫТНЫЙ ЧЕЛОВЕК И ОБРАЗОВАНИЕ
ДИКТАТОРСКОГО СТРОЯ: СРАВНЕНИЕ РОМАНОВ
“ЖИВОТНОВЕДЧЕСКАЯ ФЕРМА” И “СЕРДЦЕ ТЬМЫ”**

Vedi AŞKAROĞLU*

ÖZ

Dünyanın yaşadığı en önemli ve en geniş kapsamlı savaflara, Stalin, Hitler, Mussolini gibi milyonlarca insanın öldürülmesi, soykırımlar, sürgünler gibi trajik ve insanlıkdışı uygulamaları ortaya koyan diktatörlerin ortaya çıkışına tanıklık eden 20. yüzyıl bir bakıma şiddet ve diktatörlük çağı olarak da adlandırılabilir. Küresel güçlerin pazar arayışı doğrultusunda, ekonomik krizlerden bir çıkış olarak gördüğü ve dünyanın görece geri kalmış coğrafyalarının karşıt ideolojiler doğrultusunda parçalandığı, Soğuk Savaş döneminin öncesi ve sonrasında ülkelerin ve aynı ülkelerde farklı odakların birbirlerine düşman kesildiği bu dönem, insanlığın ve birliğini sağlamaya çalışan her bir topluluğun geleceği açısından önemli çözümler yapmayı zorunlu kılmaktadır. Şiddetin ardında yatan ana unsurlardan en önemlileri insana dair olan ikellik güdüsü, açgözlülük ve sınırsız güç istekleridir.

Edebiyat özneline, ilkel insan doğasının ve sınırsız güce susamış insanın işlendiği pek çok eser mevcuttur. İngiliz romancı Joseph Conrad, daha dünya savaşları yaşanmadan önce yazdığı *Karanlığın Yüreği* romanında, emperyalist amaçlarını uygarlık maskesi ile örten Batı'nın genel görüngüsünü bireysel düzlemde Kurtz karakteri ile ortaya serimlerken; diğer bir İngiliz yazar George Orwell, hayvan figürleri kullanarak yazdığı *Hayvan Çiftliği*'nde Bolşevik devrimini insan doğası ve diktatörlüğün kurulma aşaması biçiminde domuzların kişileştirilmesi yoluyla aktarır. Bu çalışmada, *Hayvan Çiftliği* ile *Karanlığın Yüreği* romanlarının,

* Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. ARDAHAN

(vediaskaroglu@ardahan.edu.tr)

DOI: 10.17498/kdeniz.403235

ilkel insan doğası ve diktatörlüğün kurulması açısından karşılaştırmalı bir çözümlemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkkellik, İnsan Doğası, Diktatörlük, *Hayvan Çiftliği*, *Karanlığın Yüreği*.

ABSTRACT

The 20th century, which witnessed the most important and widest wars, and the emergence of dictators like Stalin, Hitler or Mussolini, who were responsible for such inhuman and tragic acts as the death of millions of people, genocides, massacres and exiles, can also be labeled as the century of violence and dictatorship. In line with the market research of global forces, this period when the destruction of relatively underdeveloped geographies of the world as a way out of the global economic crises was witnessed, and various countries and groups within the same country turned into fierce enemies before and after the Cold War period, makes it urgent to analyse the underlying factors for the prospect of humanity as well as that of communities trying to construct solidarity within themselves. Among the main factors underlying violence are human savagery, greed and demand of limitless power.

In literature, there are many works dealing with primitive human nature and humans who demand limitless power. The English novelist Joseph Conrad reveals the West's general characteristics, which masks their imperialistic aims with the appearance of civilisation through his character Kurtz in his novel titled *Heart of Darkness*; whereas another English novelist George Orwell, in his *Animal Farm*, whose main characters are animals, offers the picture of Soviet Revolution as the construction of dictatorship as a result of primitive human nature through the personification of pigs. In this study, a comparative analysis of *Animal Farm* and *Heart of Darkness* is made in line with primitive human nature and the construction of dictatorship.

Key words: Primitivity, Human Nature, Dictatorship, *Animal Farm*, *Heart of Darkness*.

АННОТАЦИЯ

В связи с тем, что в 20-м веке имели место большие войны, со стороны диктаторов Сталина, Гитлера и Мусолини были истреблены много людей, были геноциды, трагедии и нечеловеческие обращения с людьми GJ İNJVEэтот век можно назвать веком диктатуры и насилия. с одной стороны мировы державы подыскивают для себя рынок, который обязывает находить пути для выхода из экономического кризиса, где отсталый мир расчленён из-за противоположных идеологий, до и после холодной войны рождается вражда и ненависть, с другой стороны ведутся поиски и идёт работа для разрешения человеческих проблем, его будущего и единства самого общества. Насилие рождается от первобытных внутренних инстинктов, жадности и безограниченной власти.

Имеется множество литературных произведений, где главной темой является описание первобытного человеческого характера и страсть человека обладать безграничной властью. Английский писатель Джозеф Конрад ещё до первой мировой войны написал роман *“Сердце тьмы”*, где в лице главного героя Курца изображается цель империализма. Другой английский писатель Джорж Оруэл в романе *“Животноведческая ферма”* природу и диктатуру большевиков изображает в образах говорящих свиней. В статье, с сопоставлением двух романов - *“Сердце тьмы”* и *“Животноведческая ферма”* анализируется первобытный характер человека и его стремление к диктатуре.

Ключевые слова: первобытный, человеческая природа, диктатура, *“Сердце тьмы”*, *“Животноведческая ферма”*.

İnsan birçok edebi akım, ideoloji ve dinin merkeze aldığı, kiminin kutsal saydığı kiminin ise kişiliğini ve derin bilinçaltını değiştirerek içindeki vahşiliği, hırsı ve açgözlülüğü ıslah etme amacını taşıdığı çok boyutlu bir varlıktır. Dini kitaplar, vaazlar, eğitim, sanat (özelde edebiyat), kanunlar gibi bazıları telkin, bazıları öğretme bazıları ise caydırıcı bir güç olarak ortaya konmuş tüm mekanizmaların ortak amacı toplumsal bir varlık olan insanın ehlileştirilmesi ve “iyi”leştirilmesidir. Oysa tüm çabalara rağmen bireysel düzlemde şiddeti, öldürmeyi, başkalarının varlık alanına tecavüzü, işkenceyi, açgözlülükten kaynaklanan hırsızlığı, soygunu, talanı işleyebilen insan, düşünsel, inançsal ve ideolojik düzlemde savaşlarla kitlesel kısımları da işleyebilmektedir. Bu açıdan irdelendiğinde, kutsal görülen insanın kökleri derinlere kadar inen bir kötülüğün asıl kaynağı olduğu görülebilir. Bu kötülük uygarlığın çeşitli mekanizmalarla oluşturmaya çalıştığı toplumsal ilerleme, özgürlük, aydınlanma ve idealizm eksenli dünya tasarımının da yıkımının ana nedenidir. Bazen kötülük saf biçimde ortaya çıkabilir ve nedeni psikolojik çözümleme ile bile çok zor anlaşılabilir; bazen de uygarlığın tüm kazanımlarına meydan okuyacak kadar güçlü biçimde, güç ve iktidar tutkusu olarak da kendini gösterir.

Toplumsal ilişkileri düzenleyen normlar, yasalar ve kurumlara atfedilen göreceli kutsiyet insanın uygarlıkla çelişen yıkıcı potansiyeli yüzünden sadece bireysel düzlemde değil toplumsal / kitlesel boyutta da trajik yaşamların ortaya çıkışına tanıklık eder. Sürekli değişen, dönüşen insan davranışına eşlik etme konusunda, insan doğası sanıldığı kadar esnek ve değişken değildir. İnsan birlikteliğinin binlerce yıllık davranış dönüşümünü sağlayan düşünsel, felsefi, teknolojik ve sosyal mekanizmalarının yarattığı düzen günümüz uygarlığıdır. Oysa insan eliyle uzun bir süreçte oluşturulmuş uygarlık icadın mucidinin celladına dönüşmesi gibi onu yaratan biricik güç olan bireyin de canına, özneliğine ve varlık alanına kast eder hale gelmiştir. İnsanın düşünsel yaratımı ile kurulan uygarlığın onu yaratan güce karşı kayıtsızlığı / körlüğü / düşmanlığı kendini de inkar demektir. Günümüz yalnızlaşan, yabancılaşan bireyin trajik olmasına neden olan bu düşmanlık / körlük / kayıtsızlık olgusudur.

Din ve metafizik inançlar, güç ve iktidar oyunlarında, bireyin ruhsal tekamülü ve huzurunu sağlayan araçlar olmaktan çıkan, hükümlerinin kurduğu bir maskeleyedir. Bireysel görecelik düzlemine indirgenen ve karşılıklı iletişimi sağlamaktan uzaklaşan dil, sahte bir işaretler sistemine dönüşerek insani ve toplumsal gerçekliğin örtüsüne dönüşür. İdeoloji, hizmet etmeyi vadettiği birey ve toplumun sorunlarını çözmekten ziyade, bireyin kurguladığı aynada kendisinden ve ideallerinden çok maddeyi, parayı ve iktidarı gördüğü sahte bir görüntüdür. Özgürlük, sıkışan ruhun kendini gerçekleştirmek adına giriştiği çabada, yalnızlığın çanlarının duyulduğu diğerleri ile tüm bağların yitimine neden olan bir tuzaktır. Ahlak, bilincin karşıt gücü olarak, farklı yönere yürümeye çalışan bireyin zihnine giydirilen bir deli gömleğidir; tarih ise yalanlarla şişirilmiş kurguların insanın ruhu ve düşünceleri yerine, duygusallığına hitap eden içi boş sözleridir.

Conrad ve Orwell, düzen ile insan doğası arasındaki ilişkiyi gözler önüne serer. Bireyin iç dünyasını dışa aktaran bencillik, şiddete eğilim, güç ve iktidar eylemi ile toplumların/uygarlıkların kendilerine hedef olarak seçtikleri ülküler arasındaki çatışmanın da resmini çizerler. Howe'a göre; "*Conrad'ın romanlarında, her zaman için şiddet ve korku bulunur, fakat her birey, bunlarla yüzleşirken tek başınadır; tek dayanışma, ayrıksanmış, kurban edilen bireylerin dayanışmasıdır*" (Howe, 1953:510). *Hayvanlar Çiftliği*'nde, devrim tek başına gerçekleşme de, düzen kurulup yeni bir yönetici sınıf ortaya çıktıktan sonra, sütün sağılması, atların kesilmesi, yünlerin toplanması ya da yumurtaların farklı amaçlar için kullanılması sırasında deneyimlenen korku ve dehşet her bir hayvanın tek başına göğüslemesi gereken duygular olarak işlenir. *Karanlığın Yüreği* ise, Kurtz'ün tümü ile Batı uygarlığından ayrıksanmış olan her tarafı ormanlarla kaplı, denetimsiz, hukuksuz, eğitimsiz, normsuz Kongo'da kurgulanır. Kurtz gücün yanında Afrika insanına dehşeti yalnızlık ve ayrıksanmışlık içinde yaşatır.

Modernizmin kurucu gücü olan mantık ve akıl eytişimsel bir özelliğe sahiptir: karşıtların birliği kuralını ispatlarcasına aynı kurucu güç yıkımın kendisine dönüşür. *Hayvan Çiftliği*'nde başını Napolyon'un çektiği, domuzlardan oluşan yönetici sınıf, diğer hayvanlarla birlikte kurdukları eşitlik düzeninin ana yıkıcı gücüdür; "*Domuzlar artık herkes için eşitliğin göstergesi olan yatay düzlemde dört ayak üzerinde yürümezler, bunun yerine diğerlerini hakimiyet altına aldıklarının göstergesi olan iki ayak üzerindeki dikey konumda yürürler*" (Morse, 1995:88). *Karanlığın Yüreği*'nde Kurtz, temsil ettiği Batı aydınlanma düşüncesi ve uygarlığın karşısında yer alır. Akıl, bir bakıma, bireyi, bireyin bilincini, bilinçaltını ve öznelliğini inkar etmesi ve geneli dayatması bakımından, yaşamın bir tür reddidir. İnsan, her türlü bilimsel dayatmalara, genelleyici sınıflandırmalara karşın, kendi varlığına uygun, içten yükselen sesine ayak uyduran, öznel bir değerler sistemi kurma eğilimindedir. Bu değerleri sağlam bir temele oturabilen insan kendini yaşayabilirken, uyarıcılığın sahte maskesini yüzüne geçirip, farklılıkları akılla ve duygusal saiklerle açıklamaya girişen diğer bir insan kitlesi, ki toplumun büyük bir çoğunluğunu oluşturur, yanılsamalar üzerine kurulu, sanal kendilik değerlerine göre yaşamayı tercih eder. Bu açıdan, Conrad ve Orwell'in şüphe ile dolu, kimi zaman

ironi ile belirgin hale gelen sorgulayıcı tavırları, sahtelik ile sahicilik çelişmesine ayna tutmaları itibarıyla (ve sırf bu yüzden), yapay maskenin yırtılmasını sağlayan bir tutumdur.

Karanlığın Yüreği romanında, anlatının odağında yer alan Kurtz hakkında Stape şu belirlemeyi yapar; "*Çevresindekiler tarafından erdemli ve gelişmeyi sağlamak amacıyla hareket eden biri şeklinde görülen Kurtz aslında yozlaşmanın, çürümenin insan halidir.*" (Stape, 1996:50). Kurtz'e benzer biçimde, Napolyon da yozlaşma ve çürümenin bir simgesidir. Her iki karakter de ilk başlarda sahip oldukları idealleri terkederek, kendi açgözlü doğalarının denetiminde yeni sistemler kurar ve birer diktatöre dönüşürler. Kurtz ve Napolyon birer kişilik olarak, insanın uygar bir varlıktan bir vahşiye dönüşmesini simgeleyen "*insanın karanlık yönü*"dür (Arp ve Johnson, 2006:274). Kurtz; Kongo'daki istasyonun, Napolyon ise *Hayvan Çiftliği*'nin kralıdır. Her ikisi de hiçkimseye hesap vermez. Zaman içinde iktidarlarını pekiştirirler ve uygarlığın, yasaların, normların ya da ilkelerin denetiminden sıyrılırlar. Napolyon'un çiftlikteki hayvanlara davranışına benzer biçimde, Kurtz istasyondaki Afrikalılara istediği gibi davranır, onları işten kovar, işkence eder, itaatsiz olanları öldürebilir. Kurtz'ün nişanlısı olmasına rağmen, Afrikalı bir metresi / sevgilisi vardır ve istediği kadınla birlikte olabilir. Napolyon ve diğer domuzlar sözde düşmanları olan insanlarla diğer hayvanların ürettiklerini satarak çok büyük çıkarlar elde ederken, Kurtz fildişi sayesinde çok büyük bir maddi çıkar sağlar ve zenginleşir. Hem Kurtz hem de Napolyon bir çok kişiyi öldürür. Kurtz daha da ileri giderek onların kafatasları ile evinin bahçe duvarını süsler. Napolyon daha politik bir tavır içinde işlerini istediği gibi yürütürken, Kurtz korku, dehşet, şiddet, acıma, uygarlık ve ilkelik karışımı bir şizofrenik kurgu içindedir.

Armstrong'a göre, *Karanlığın Yüreği* romanı, "*sorgulanmayan kültürel bir dogmayı, bir dizi klişe ile düşünmeye ve sorgulamaya yönlendirmesi*" (2006:444) açısından, çok önemli bir yeni yorumlamanın kapısını aralar. *Hayvan Çiftliği* de benzer bir biçimde dogmatik, ideolojik sorgulamaların aralandığı bir kurgudur. *Karanlığın Yüreği* uygarlık-ilkellik, aydınlanma-cehalet, ilerleme-mufazakarlık, insan-doğa, kent-orman, Batı-Doğu gibi pekçok eytişimsel ilkenin anlaşılması için karşıtların birliğini işlerken, *Hayvan Çiftliği* Kapitalizm-Komünizm, Proletarya-Burjuvazi, eşitlik-sınıfcılık gibi yine karşıtlıklar şeklinde daha çok siyasi, ideolojik bir sorgulamanın yapılmasını sağlar. Ancak her iki romanda da (biri Kurtz, diğeri özellikle domuzların kişiliğindeki değişim yoluyla) insan doğası ile toplumsal düzen arasındaki ilişkiye dikkat çekilir. *Karanlığın Yüreği* emperyalist Batı'nın uygarlaştırma söylemini, insan özünün açgözlülüğü ile yıkarken, *Hayvan Çiftliği* eşitlik kavramının sağlanabilmesi için bireylerden çok devrimi gerçekleştirecek olan kitlelerin tümel bilince sahip olması gerektiğini, bunun yokluğunda ise denetimsizliğin ve diktatörlüğün ortaya çıkmasının kaçınılmaz olacağını vurgular.

Richard Hughes'a göre, "*ilkel gücü ehlileştiren ve kıran doğal yasalar ve kültürel biçimler ile yabani, ehlileştirilmemiş, kör güdülerin ortaya çıktığı öz aynıdır. Ancak, içimizdeki hayvan baskılanmaktan dolayı bilinçaltından*

ayrıldığında, kolaylıkla tüm gücü ile oldukça düzensiz ve kontrolsüz biçimde kendini ortaya koyabilir." (1975:21). Burada sözü edilen yasalar ile denetim mekanizmasının yokluğu (ya da zayıflığı), insanın bencilliği ile belirlenen açgözlülük, keyfilik, şiddet ve diktatörlüğün kapısını aralar. *Karanlığın Yüreği* ile *Hayvan Çiftliğinde* güç ve iktidar tek bir kişinin elindedir; "*Hayvan Çiftliği'nde, hayvanlar çok hızlı bir biçimde gücü, diktatörlere dönüşmek için bunu kullanan domuzlara verir*" (Morse, 1995:86). Yasaları kendisi belirlemeye ve bundan dolayı denetlenmemeye, hesap sorulmamaya başlayan birey, karşıt bir gücün yokluğunda bir tür tanrıya dönüşür. İstedikini yapan, istediği kararları veren, başkalarını ortadan kaldıracı, sömürücü, yozlaşmış, ilkel bir diktatörün ortaya çıkması kolay bir hale gelir; "*İktidarı elinde bulunduran baskın topluluk (ya da kişi) genellikle başka bir topluluğun davranışı ve tepkisinden etkilenmeden kendi çıkarları doğrultusunda ekonomik politikalar üretmeye eğilimlidir*" (Hamlen, 2000:943). Kurtz ve Napolyon'un yaptıkları tüm uygulamalar, temsil ettikleri topluluğun/uygarlığın ilkelere ziyade sadece kendi kişisel çıkarlarına hizmet eder.

Schwartz'a göre, Kurtz, Avrupa'nın "evrensel zeka"sıdır ve Afrika'ya bir tür ahlaki fikirlerle gelir; "*Kurtz, dünyanın en eski kökenlerinin hala yürürlükte olduğu bir dünyaya geldiğinde, ilkel doğa, onun içindeki hayvani güdüleri ve vahşi tutkuları uyandırır*" (2005:56). İlkel doğanın temel özelliği, insan toplumunun tarihsel tüm kazanımlarından, ahlaki sorumluluktan, ılıtıcı sosyal ya da kurumsal normlardan uzaklaşmadır. Bu açıdan, *Hayvanlar Çiftliği'nde* denetimi eline geçiren domuzların da ilkel doğa içinde olduğu söylenebilir. Napolyon'un karşısında onu denetleyecek bir güç olmadığı gibi, onu koruyan bir ordusu, sadık hizmetkarları, onun için kendini feda edebilecek bir topluluğu bulunur ve her şeyden öte ona itiraz edebilecek aydın bir kitle yoktur; "*Artık devrim bitmiştir ve baskıcı iktidar bir kez daha güvenle yerine oturmuştur: serflerin, hizmetçilerin, kölelerin, azınlıkların ve siyasal iktidarın düzeni dışında bulunan, "daha az eşit" olan herkesin üzerine*" (Morse, 1995:86). Baskıdan kurtulma ve eşitliği sağlama adına girilen "tüm hayvanlar eşittir" ilkesinin yerine, "*bazı hayvanlar daha eşittir*" düşüncesi hakim olur. Napolyon, kendi iktidarını tehlikeye düşürecek tüm olasılıkları birer birer bertaraf etmeye koyulur. Bunun en önemli örneği, Boxer'ın öldürülmesidir.

Napolyon ve Kurtz, tüm toplumsal normların ve davranış biçimlerinin belirleyicisi olan güce dönüşürler. Onlar güç ve iktidarın temsilcisidir ve konumlandırma, anlamlandırma ve tanımlama gücüne sahiptir. *Karanlığın Yüreği'nin* "*her insanın yüreğinde bulunan ilkel doğayı örten kentsel / modern bireyin maskesini sıyrıldığını*" (Childs, 2008:152) iddia eder. Kurtz, Kongo ormanlarında beyaz giysileri içinde kent insanı gibi görünse de o ulaşamayan, kendisine benzenilemeyen, yöneten, üst(ün) sınıfın bir simgesine dönüşür. Onun teni ve beyaz giysisi, yönettiği Afrika insanının siyah teni ile tam bir karşıtlık oluşturur. Domuzlar da devrim sonrasında, ilk ilkelere aykırı olsa da, yataklarda yatmaya, iki ayak üzerinde yürümeye ve insanlar gibi giysi giymeye başlarlar. Diğer hayvanların çıplaklığı ile Afrikalıların çıplaklığı sınıfsal alt konumu

gösterirken, domuzlarla Kurtz'ün giysileri yöneticilik konumlarının simgesine dönüşür.

"Büyük kitleler olayların kontrol altına alınması için doğuştan gelen erdemlerini ortaya koyma şansına asla sahip olamazlar, bu yüzden kaçınılmaz olarak inanın aklına kişi yalnız zayıfken erdemli olabilir diye bir düşünce geliyor." (Orwell and Angus, 1971:372). Stalin'i temsil eden Napolyon çiftlik sahibi Jonas'ın tüm hayvanları ihmal etmesine, onlara yemek ve su vermemesine, onların bakımlarını yapmaması ve ihtiyaçlarını gidermemesine diğer tüm hayvanlarla birlikte karşı çıkan en önemli karakterlerden birisidir. Burada henüz iktidarı ele geçirmeden önce eşitlik, adalet ve özgürlük konusunda duyarlı bir zihnin varlığı söz konusudur. Oysa, hayvanlar tarafından devrim gerçekleştirildikten sonra kurulan yeni düzende, tıpkı Kongo'ya idealist biri olarak geldikten sonra gücü ele geçirdikten sonra yozlaşan ve bir diktatöre dönüşen Kurtz gibi, Napolyon da yavaşça bir diktatöre dönüşür. Napolyon'un dönüşümü, *Hayvan Çiftliği* ile ilgili sistem mi insan mı eleştiriliyor sorusunun yanıtını da vermiş olur. Napolyon'un öncül amaçları, diğer hayvanlara vaat ettiği dünya ile sonradan ortaya çıkan düzen arasında büyük bir fark vardır. Napolyon'un diktatörlüğü ile Kurtz'ün diktatörlüğü arasında hiyerarşik açıdan neredeyse hiçbir fark yoktur. Her ikisi de tüm istediklerini yapan, başkalarının varlıklarına karşı kayıtsız, ölümcül birer gücün temsilcisidir.

Kurtz ile Napolyon'un diktatörlük yansıması romanlarda farklı, ama çağrışım ve yorum açısından çok benzer metaforik önermelerle yapılır. Kurtz'ün idealizmi kendisi için oluşturduğu ve kurbanlarının kafataslarıyla dış duvarlarını süslediği şatosu ile *Hayvan Çiftliği*'ndeki son sahnede dönüşümü, domuzun insana evrilişini anlatan metaforik anlatım aynı çağrışımsal düzlemde buluşur. İşçi sınıfını temsil eden diğer hayvanlar çiftlik evinin penceresinden baktıklarında onlar açısından dehşet verici bir görüntüyle karşılaşır: onları yöneten domuzlar, baştan beri savaştıkları ve sonradan domuzların müttelik haline gelen insanlardan ayırt edilemeyecek görünüme kavuşmuşlardır. Kimin domuz kimin insan olduğu artık belirsizdir; *Hayvan Çiftliği*'nde ortaya konulan kurgu, "yönetilen topluluğun yönetenler tarafından siyasi değil, ekonomik anlamda etkilenmeye açık" (Hamlen, 2000:943) olduğu bir yerdir. Benzer şekilde, Kurtz'ün davranışları, yaptığı zulümler sonucunda onunla uygarlaştırma amacını taşıdığı "vahşiler" arasındaki ayırım da ortadan kalkar. Napolyon, savaştığı düşmanlarına, Kurtz ise yok etmek istediği ilkelliğe dönüşür.

Her iki romanda da arzu edilen, söyleme dönüşen ile yapılan ve derin bir insan çıkmazını ortaya seren olgular arasında çelişkiler bulunur. Birçok kişi Sovyet yönetimini hala sosyalist bir sistem olarak algılamakta, romanda da gösterildiği gibi, Napolyon'un temsil ettiği Stalin ile birlikte, düzenin yönetenler tarafından belirlendiği, gücü bırakmak istemeyen diktatörlüğün herhangi bir yönetici sınıftan farkının kalmadığı ortaya çıkar. Kısacası sınıfsızlık ülküsü, işçi sınıfının değil yönetici sınıfın diktatörlüğüne dönüşür. Kurtz de en az Napolyon kadar sahip olduğu iktidarı elinden bırakmak istemez ve çalıştığı şirket ona dönmesi için talimat

vermesine rağmen, Kongo'da kalmayı seçer. Zaten romanın kurgusu da Marlow'un Kurtz'ü geri getirmek üzere görevlendirmesi ve yol boyunca yaptığı gözlemler yolu ile algı ile olgu arasındaki fark konusundaki uyanışı üzerine yerleştirilir. Bir bakıma, Marlow'un uyanışı ile yönetilen hayvanların pencereden baktıklarında yaşadıkları derin farkındalık koşuttur. Son sahnede "*Dehşet! Dehşet!*" diye bağırarak Kurtz'ün uyandırdığı duygu ile domuzlarla insan arasında artık bir ayırımın kalmadığını fark eden hayvanların yaşadığı dehşet duygusu da birbiriyle örtüşür.

Karanlığın Yüreği'nde, insanın ıkkelliğini ortaya çıkarması muhtemel denetimsizlik ve uygarlıktan uzaklık, güç ve iktidar kavramları ile ilişkilendirilir. Aynı şekilde, "*Hayvan Çiftliği her ne şekilde ve türden olursa olsun, tüm zorbalık sistemlerine karşı bir uyarı olarak görülmelidir*" (Morse, 1995:86).

Karanlığın Yüreği romanı, tüm Avrupa'nın sömürgecilik çabalarının bir olayın ve bir kişinin arkasından görüntülenmesidir. Kurtz, tüm Avrupalıdır ve kötülüğün, başkalarının yaşam alanlarını pervasızca talan etmenin, madde tapınmacılığının, güç / iktidar tutkusunun ve acımasızlığın sınırsız boyutunun simgesidir; "*Kurtz'un öyküsü, insan tüm sosyal kısıtlamalardan sıyrıldığında ne hale gelebileceğini gösteren endişe verici bir vakadır. Fakat, Marlow'un en önemli kaygısı, sadece korkuyu anlatmak değil, insan barbarlığının gerçek doğasını tanımlamak ve böylesi bir vahşetin ardındaki ilkel güdülerin bazılarını keşfetmektir*" (Berry, 1997:9). Benzer şekilde; "*Hayvan Çiftliği'nde gerçekleşen devrim başarısızlığa mahkumdur, çünkü insan doğasında derin bir hata bulunur*" (Dempsey, 1947:147). Kurtz ve Napolyon buyurgan efendidir Afrikalılar ve diğer hayvanlar ise köledir. Kurtz ve Napolyon malın ve mülkün sahibidir, Afrikalılar ve hayvanlar kendilerinin olan toprakları, ormanları, yünleri, nehirleri, yumurtaları, hayvanları, emeği, madenleri, eti ve fildişini tanrılarına sunan tebadır. Kurtz ve Napolyon bilendir, diğerleri ise kara cahildir.

Conrad, Kurtz'un betimlemesi sayesinde, "*anlaşılması neredeyse imkânsız, görülemeyen yoksunluğun yarattığı kötülüğün*" (Mudrick, 1966:547) resmini çizmeyi başarır. Congo'da herşeyi Kurtz belirlerken, diğerleri itaat eder, çünkü "*Kurtz, kendisinde zamanın ve mekânın derinliklerinde bulunan herkesi öldüren bir yara taşıyor*" (Harris, 1981:90). Devrim sonrasında, Napolyon da kendine dönük bir megalomanlık ve belki de sınırsız şiddetle belirlenen bir şiddet içine girer. Kurtz ve Napolyon istedikleri kişiyi yüceltir, istemediklerini öldürür; insanlara/diğer hayvanlara emirler vererek birer tanrı konumuna yükselirler. Diğer hayvanlar ile Afrikalılar ise onlara kulluk yapar.

Kurtz siyah Afrika'nın beyaz tanrısıdır; kulları ise beyaz tanrının siyah yaratıklarıdır. O, uygarlıktır, diğerleri ıkkelliktir ve O, uygar düşüncenin taşıyıcısı, peygamberidir; asıl işi ise karanlık dünyalarını aydınlatmak ve onları uygarlaştırmaktır; "*Aslında Kurtz imgesi, insanın gücü eline geçirir geçirmez, vahşi biçimde kendi çıkarları peşine düştüğünü tutarlı bir biçimde göster(ir)*" (Berry, 1997:17). Conrad, ironik bir bakış açısı ile, kötü ve iyi kavramlarını, aydınlık-karanlık, siyah-beyaz, ıkkellik-uygarlık imgelerini ters yüz eder ve *Karanlığın Yüreği*'nde, insan doğasının derinine işlemiş şeytani boyutu ortaya çıkarır. Benzer

biçimde, Orwell, ilk eylemlerin eşitlikçi, adaletli, baskıya karşı koyan niteliklerine rağmen, güç odakları değişikçe insan doğasına sinen derin bencillik ve açgözlülüğün muktediri pençesine alacağını belirler.

Cedric Watts'a göre, "*Karanlığın Yüreği, 20. yüzyılın pek çok felaketini izleksel açıdan önceden gösteren*" (1996:50) bir romandır. Romanın geleceği görebilen yapısından öte, asıl önemli özelliği çok sayıda metafor, sembol ve bakış açısına yer vermesidir. Bunların arasında, özellikle karşıtlıklar şeklinde sunulan kavramlar, romanın etkisini üst düzeye taşır: ışık-karanlık, Avrupa-Afrika, şimdiki an-geçmiş, uygarlık-ilkellik, biz-ötekiler, siyah-beyaz, benzerlik-farklılık. *Karanlığın Yüreği*'ndeki karanlık, gerçekliğin farklı boyutlarını, insan doğasını ve anlaşılamayacak / aşıl原因mayacak zorluklarla karşılaştığında, insanın yozlaşmasını / değer yitimini anlatır. Marlow, karanlık sözcüğünü hem gerçek anlamda hem de Congo'nun insanları ahlaki / değer bakımından nasıl yozlaştırdığı anlatmak için simgesel özelliklerle kullanır. Bir mekân olarak Afrika, ilkelliği, bozulmamışlığı ve uygarlığın getirdiği sosyal ve kültürel kodlardan uzaklığı ile "*tüm denetimlerin ve normların çözümlenmesinin mümkün olduğu bir yerdir*" (Jackson, 1981:86) Sözcüğün en önemli simgesel boyutu, Marlow'a göre ormandaki bir olay ya da olaylar zinciri ile ruhu tamamen yıkılmış olan Kurtz'ü anlatma işlevidir. Kurtz'un resim yapması da karanlık yanın bir tür örtüsüdür. Körlüğün, anlam yaratımı karşısında, şekiller ve boya ile kazandığı boyutun yanılsamaya dayanan kaçıdır. Resimde, elinde meşaleyi tutan kadının gözleri bağlıdır. Resimdeki meşale, Avrupa'nın / uygarlığın / beyaz insanın kara kıtaya getirmeyi vaat ettiği iyilik, aydınlanma ve medeniyettir. Tıpkı meşalenin etrafındaki karanlığı yarararak dünyayı aydınlatması gibi, Avrupalılar da Afrikadaki vahşiliği, ilkelliği ve cehaleti ortadan kaldıracak uygarlığı ve aydınlanmayı sağlayacaktır. Ancak meşaleyi tutan kadının hala gözlerinin bağlı olması, meşalenin işlevini geçersiz kılar. Kadın gibi, Afrika da aydınlanmaz / aydınlatılmaz. Conrad, resim vasıtasıyla, aslında Avrupalıların asıl amacının farklı olduğunu, ancak Kurtz'un inandığı / gördüğü gibi, meşalenin sadece "*sömürgeci amacın bir gerekçesi*" (Schwarz, 2005:19) olduğunu göstermek ister.

KAYNAKÇA

- ARMSTRONG, Paul B. (2006). *Heart of Darkness: Authoritative Text, Backgrounds and Contexts, Criticism*. New York: Norton.
- ARP, T.R. - JOHNSON G. (2006). *Perrin's Literature: Structure, Sound, and Sense*. New York: Wadsworth.
- BERRY, Robert. (1997). "First Descents into the Inferno: Parallel Ideology and Experience in Conrad's "Heart of Darkness" and Dostoevsky's "Notes from the House of the Dead"". *New Zealand Slavonic Journal*, ss. 3-21.
- CHILDS, Peter. (2008). *Modernism*. New York: Routledge.
- DEMPSEY, David. (1947). "Connolly, Orwell & Others: An English Miscellany", *The Antioch Review*, C. 7, S. 1, ss. 142-150.
- HAMLEN, William A. (2000), "The Economics of Animal Farm", *Southern Economic Journal*, C. 66, S. 4, ss. 942-956.

HARRIS, Wilson. "The Frontier on Which "Heart of Darkness" Stands". *Research in African Literatures*, Vol. 12, No. 1, Special Issue on Chinua Achebe (Spring, 1981), ss. 86-93.

HOWE, Irving. (1953). "Order and Anarchy: The Political Novels". *The Kenyon Review*, C.15, S.4, ss. 505-521.

HUGS, Richard E.(1975). *The Lively Image: Four Myths in Literature*. Cambridge: Winthrop Publishers.

JACKSON, R.L. (1981). *The Art of Dostoevsky*. Princeton: P.U.P..

MORSE, Donald E. (1995). "A Blatancy of Untruth: George Orwell's Uses of the Fantastic in *Animal Farm*", *Hungarian Journal of English and American Studies* (HJEAS), C. 1, S. 2, ss. 85-92.

MUDRICK, Martin. (1966). "The Originality of Conrad". *Conrad: Twentieth Century Views*. Englewood Cliffs. Prentice Hall Inc.: New Jersey. ss. 545-553.

ORWELL, Sonia – ANGUS, Ian. (1971) (Editörler), *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell*, C.1: Penguin Yay.

SCHWARZ, Daniel R. (2005). *Reading the Modern British and Irish Novel 1890 – 1930*. Malden: Blackwell Publishing.

STAPE, J. H. (1996). *The Cambridge Companion to Joseph Conrad*. Cambridge: Cambridge UP.

WATTS, Cedric. (1996). "Heart of Darkness" *The Cambridge Companion to Joseph Conrad*. (Ed. J. H. Stape). Cambridge: Cambridge UP. ss. 45-63.

ŞANLIURFA'DAN LOCULUSLU KAYA MEZARLARI

LOCULUS ROCK TOMBS IN ŞANLIURFA

НАДГРОБНЫЕ СКАЛЫ LOCULI В ШАНЛЫУРФЕ

Yusuf ALBAYRAK*

ÖZ

Şanlıurfa İl merkezinde bulunan ve Urfa kalesi olarak bilinen kalenin surlarının bittiği güney batı kısmında bulunan nekropol alanında kaya mezarları yer alır. Bu mezarlar, tek odalı veya iki odalı olmak üzere plan açısından değişiklik göstermektedir. Bu mezarlardan en dikkat çekici olanı ve günümüze korunarak gelmiş olanı Loculuslu kaya mezarıdır. Loculuslu kaya mezarı denilen bu tip mezarlarda ortak özellik kare ya da dikdörtgen biçimli orta mekanın yani mezar odasının bazen üç, bazen de 4 kenarından yanlara, duvarların içine doğru dörtgen kesitli derin hücrelerin (Loculus) açılmış olmasıdır. Kale eteğinde en tepe noktada yer alan bu Loculuslu mezar içerisine çok fazla sayıda ölü gömülmesi nedeniyle oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kaya Mezarı, Loculus, Niş, Kale, Şanlıurfa.

ABSTRACT

There are a great number of rock tombs in the necropolis area in the south western part of the castle walls which is called Urfa Castle in Şanlıurfa. These tombs have various plan with one or two rooms. One of the most remarkable of these tombs is the loculus rock tomb, which has been well preserved until now. The common feature of these tombs is that deep cells (Loculus) with a quadrangular cross section are opened inside the rock, having three or four sides of the rectangular (grave chambers) central space. This loculus rock tomb located in the highest point in the castle payer is very important because of the burial of many dead in the grave.

Key words: Rock Tomb, Loculus, Niche, Citadel, Şanlıurfa.

АННОТАЦИЯ

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. AKSARAY
(albayrakusuf55@hotmail.com)
DOI: 10.17498/kdeniz.395106

В районе некрополя находятся могилы скалы в В центре города Шанлыурфа находится известная крепость, у подножия стен на юго-западной ее части располагается некрополь с надгробными скалами. Могилы имеют своеобразное строение, это одноместные или двухместные помещения. Особое внимание было уделено сохранившиеся до наших дней надгробные скалы *Loculi*. Этот тип усыпальниц вмещает в себя стены галерей расположенных в несколько рядов, которые покрыты продолговатыми четырех- или трехугольными углублениями (*loci, loculi*), в которые вкладывались тела умерших. Отверстие их заставлялось такой или иной плитой, на которой начертывалась эпитафия. Большое значение имеет наиболее многочисленное захоронение внутри могильника *loculi*, обнаруженное у подножия крепости.

Ключевые слова: *надгробные скалы, Loculi, ниша, замок, Шанлыурфа*

1.Giriş

İnsanoğlu gerek saygısından gerekse de korkusundan, ölüsünün cesedini göz önünden kaldırma düşüncesiyle, değişik ölü gömme türleri geliştirmiştir. Bunlardan birisi ana kayaya mezar odası açarak ölüsünü buraya gömmesidir. Dini inançları doğrultusunda “öteki dünya” düşüncesi ile cesedin korunarak saklanması fikri, bu mezar türünde etkili olmuştur. Kalıcı ve hazır yapı malzemesi olarak kayalar her dönemde ve her işlevde yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Çevik 2000, 24).

Anadolu’da kayaya oyma ve mezar açma geleneği ilk olarak M.Ö. 9. yüzyılda Urartular’la başlar (Işık 1989, 17). Urartu’lar, yer altı oda mezar anlayışını başarılı ve özgün bir biçimde uygulamışlardır (Kleiss 1976, 263). Phryg kaya işleme sanatında Urartu ile aynı düzeyde olan bir toplumdur (Bittel 1950, 85). Bu mimari gelenek zamanla Phryg aracılığıyla başka kültürlerle aktarılmıştır. Böylece I. bin Urartu’sundan kaynaklanan kaya mezarları kendi geleneklerinde, zenginleşip, çeşitlenip gelişerek Anadolu’ya kök salmıştır (Çevik 2000, 107). Ana kayaya oyularak yapılan oda mezarlar özellikle Kuzey Suriye’de Tunç çağlarından itibaren görülmüştür. Ana kayaya oyularak yapılan bu mezar odalarını Orthmann, kuyu-oda mezarlar olarak adlandırmıştır (Orthmann 1979, 101). Anadolu’da inşa edilmiş ve kayaya oyulmuş oda mezar türü zenginlik ve gösteriş kaygısı da taşıdığından özellikle Roma Çağında çok kullanılmıştır (Mansel 1971, 512-516). *Loculuslu* mezarlar genellikle Roma mimarisinde görülmesine karşın, Kıbrıs’ın Limassol kenti yakınındaki Polimidhia’da bulunan *Loluculuslu* mezar M.Ö. 4. yüzyıl sonlarına, Salamis, Tamassos ve Kourion kentlerindeki ise Geç Hellenistik döneme tarihlendirilir (Cartens 2006, 152).

Ölülerin gömüldüğü mezarlık alanı olan Nekropoller, Antik Çağ şehirlerinin önemli öğelerinden biridir. Ölüm sonrası başka yaşam inancı, Nekropollerin, özellikle Roma Döneminde yaygınlaşan anıtsal mezar yapılarını da içeren çok çeşitli mezarlarla donatılmasına yol açmıştır ve bunlar ölümlere ait kutsal şehir gibi düşünülmüşlerdir (Cormack 1997, 140). Nekropoller, arazinin topografik yapısından kaynaklanan farklı tip ve karaktere sahiptir. Düzlükteki tarım alanlarını

mezarlara ayırmak yerine, yerleşim yerinin yakın çevresinde bulunan ve gömü yapmak için elverişli her yer nekropol alanı olarak kullanılmıştır. Kayalık yamaçlar, yerleşmeyi kuşatan sırt ve tepelerin yamaçları gömütler için değerlendirilmiştir (Zeyrek 2007, 194).

Mezar odası plan olarak; girişe giden koridor yani dromos, giriş, kapı ve iç mekandan oluşmaktadır. İç mekan, tek, 2 veya daha çok odalı olabilmektedir. Tek odalı mezarlarda ölülerin yatırıldığı Arcaselium denilen nişlerin sayısı 3, çok odalı mezarlarda ise oda sayısına göre artış göstermektedir. Ayrıca tek odalı mezarlarda dikine açılan ve Loculus ismi verilen derin dikdörtgen hücrelerde gömü sayısı oldukça fazladır. Loculus denilen bu tip mezarlarda ortak özellik kare ya da dikdörtgen biçimli orta mekanın yani mezar odasının bazen 3, bazende 4 kenarından yanlara, duvarların içine doğru dörtgen kesitli derin hücrelerin (Loculus) açılmış olmasıdır. Loculuslu mezarlara genelde merdivenli dromoslar ile ulaşılır. Loculuslar bireylerin definlerinde kullanılıyordu. Ancak bazı Loculuslar ikincil defin için kemiklerin yerleştirildiği depolar olarak da hizmet etmiştir (Tal 2003, 291). Hellenistik Dönem'den itibaren Anadolu'nun kuzeyinde "gerçek kubbeli mezar odaları" inşa edilirken, güneyde "Loculus" (veya niş) mezarlar ana kayaya oyulmuştur (Tulunay 1992, s. 41).

2.Loculuslu Mezarlar

Şanlıurfa İl merkezinde bulunan ve Urfa kalesi olarak bilinen kalenin surlarının bittiği güney batı kısmında bir Nekropol bulunur. Kale eteği Nekropolü olarak adlandırılan bu alanda 7 tane Loculuslu kaya mezarı yer alır; M-11, M-17, M- 20, M-43, M-54, M-59 ve 59-A nolu mezarlar (Albayrak 2017, 282). Ancak bu mezarlardan sadece M-43 nolu mezar günümüze tamamen sağlam olarak gelmiştir. Diğer mezarlardan ölçü olarak oldukça büyük ve de gösterişlidir. Nekropolün en tepede noktasında yer alır ve çevresinde başka kaya mezarı yoktur. Nekropol alanına ve diğer mezarlara tepeden bakar durumdadır. (Resim 1)

M-43 nolu mezar, dromoslu merdivenli, tek odalı Loculuslu kaya mezarı planındadır (Resim 2). Dromos uzunluğu 4.40 cm., genişliği ise 1.50 cm. dir. 7 basamak inildikten sonra mezar kapısı önündeki 2.20 cm.lik düzlüğe ulaşılır. 2.80 cm. yüksekliğinde ve 0.82 cm. genişliğinde olan kapının derinliği 0.65 cm. dir. Kapıdan girildikten sonra kapı hizasında 0.50 cm yüksekliği ve 0.40 cm derinliği olan bir platform mezar odasının dört bir yanını çevreler. Kapı önündeki platformdan aşağıda olan 1.50 cm. uzunluğunda ve 0.35 cm. yüksekliğinde bir basamakla mezar odasının zeminine inilir. Mezar odası 4.50 x 4.50 cm. ölçülerinde kare bir plana sahiptir. Ancak kapının karşısında yer alan duvarın tam ortasında oda şeklinde 2.00 cm. uzunluğunda ve 2.10 cm. genişliğinde ve 3.20 cm. yüksekliğinde bir bölüm yer alır. Bu bölümde, 2.80 cm. uzunluğunda, 1.30 cm. derinliğinde ve 1.15 cm. yüksekliğinde bir tekne bulunur. Mezar odasının yüksekliği 3.90 cm. dir. Sağ duvarda 4 tane (1-2-3-4 nolu), sol duvarda 4 tane (8-9-10-11 nolu), 3 tanede karşı duvarda (5 nolu, 2 Loculus bir oda içerisinde, 6-7 nolu) ve 2 tanede kapının yanlarında olmak üzere (12-13 nolu) toplamda 13 Loculus vardır. Bu Loculusların derinlikleri ve yükseklikleri aynı olmakla birlikte genişlikleri farklı ölçülerde

yapılmıştır. Mezar odasının giriş kapısına göre solda yer alan duvardaki 4 Loculusdan 1 ve 4 nolu Loculusun derinliği 1.50 cm., genişliği 2.20 cm. ve yüksekliği de 1.50 cm. dir. Loculus girişleri ise 0.75 cm. dir. Bu yöndeki 2 ve 3 nolu Loculuslar, 0.70 cm genişliğinde ve 2.20 cm. derinliğindedir. Yükseklikleri ise 1.50 cm. dir. Sağ duvarda yer alan 4 Loculustan 7-8-9 nolu Loculuslar 0.75 genişliğinde, 2.20 cm derinliğinde ve 1.50 cm. yüksekliğindedir. 10 nolu Loculus ise 1 ve 4 nolu Loculus gibi derinliği 1.50 cm., genişliği 2.20 cm. ve yüksekliği de 1.50 cm. dir. Karşı duvarda sağ köşede yer alan Loculus, 0.75 cm. genişliğinde, 2.20 cm derinliğinde ve 1.50 cm. yüksekliğindedir. Sol köşede yer alan 2 Loculusun yer aldığı odanın genişliği, 4.50 cm., derinliği 2.20 cm. olmuş, girişi ise, 0.75 cm. olarak bırakılmıştır. Bu oda içerisindeki 2 Loculusun giriş kısımları kapı formatında biçimlendirilmiştir. Bu 2 Loculus, 2.20 cm. derinliğinde, 0.85 cm. genişliğinde ve 2.00 cm. yüksekliğindedir. Kapının hemen sağında yer alan 11 nolu ve kapının solunda yer alan 12 nolu Loculuslar, 2.20 cm derinliğinde ve 1.50 cm. yüksekliğindedir. Her Loculusun üzerinde birer tane olmak üzere 12 tane niş yer alır. Bu nişlerin hepsi, 0.50 cm. derinliğinde, 0.45 cm. genişliğinde ve 0.60 cm. yüksekliğindedir. (Resim 2)

M-43 nolu mezara oranla günümüze daha az korunagelmiş diğer Loculuslu mezar M-59A nolu mezardır. 3.00 cm. uzunluğunda ve 1.30 cm. genişliğindeki dromosdan sonra mezar odası kapısına ulaşılır. Dromos merdivenleri tamamen tahrip olmuştur. Giriş, 1.20 cm. yüksekliğinde, 0.65 cm. genişliğinde ve 0.50 cm. derinliğindedir. Mezar odası, uzunluğu 2.70 cm., genişliği 2.60 cm. ve yüksekliği 2.10 cm. dir. Girişin solundaki duvarda 2 (1 ve 2 nolu), karşı duvarda 3 (3-4 ve 5 nolu) ve sol duvarda da 3 tane (6-7 ve 8nolu) olmak üzere toplam 8 Loculus vardır. 1-3 ve 5 nolu Loculuslar diğer Loculuslardan farklı bir plana sahiptirler. Bu 3 Loculus neredeyse iki Loculus genişliğinde yapılmıştır. 1 nolu Loculus, 1.40 cm. genişliğinde, 2.00 cm. derinliğinde ve 1.10 cm. yüksekliğindedir. Giriş kısmı genişliği ise, 0.65 cm. dir. 3 nolu Loculus, 1.20 cm. genişliğinde, 1.95 cm. derinliğinde ve 1.15 cm. yüksekliğindedir. Giriş kısmı genişliği, 0.60 cm. dir. 5 nolu Loculus, 1.90 cm. genişliğinde, 2.10 cm. derinliğinde ve 1.20 cm. yüksekliğindedir. Giriş kısmı genişliği 1.20 cm. dir. Bu 3 Loculus, derin dikdörtgen hücreden çok yarım daire şeklini almıştır. Diğer Loculusların ölçüleri ise; 2 nolu, genişliği 0.80 cm., derinliği 1.70 cm. ve yüksekliği 1.10 cm. dir. 4 nolu, genişliği 0.60 cm., derinliği 2.00 cm. ve yüksekliği 1.15 cm. dir. 6 nolu, genişliği 0.65 cm., derinliği 1.70 cm. ve yüksekliği 1.00 cm. dir. 7 nolu, genişliği 0.55 cm., derinliği 1.05 cm. ve yüksekliği 0.95 cm. dir. 8 nolu, genişliği 0.65 cm., derinliği 1.30 cm ve yüksekliği 1.00 cm. dir. Bu Loculuslu mezarda niş yoktur.

Diğer Loculuslu mezarlara oranla daha çok tahrip edilmiş M-59 nolu Loculuslu mezar, 2.80 cm. uzunluğundaki bir dromosdan sonra mezar kapısına ulaşılır. Kapı tamamen tahrip olmuştur. Mezar odası 4.45 cm x 2.20 cm. ölçülerindedir. Kapı karşısındaki duvarda 3 Loculus yer alır. Loculuslar 2.10 m. uzunluğunda, 0.80 m. genişliğinde ve 1.40 m. yüksekliğindedir. Sağ ve sol duvardaki Loculuslar tamamen tahrip olmuştur. (Resim 3)

3.Değerlendirme ve Sonuç

Kale eteğinde yer alan bu iki Loculuslu mezar ve diğer tahrip olan Loculuslu mezarlarda ortak özellik, genelde Dromoslu merdivenli ya da basit girişlerden sonra, kare ya da dikdörtgen biçimli orta mekanın üç kenarından yanlara, duvar içine doğru dörtgen kesitli derin hücrelerin (Loculus) açılmış olmasıdır. Bu iki Loculuslu mezardaki Loculusların hepsinin tabanı düzdür. Bunun nedeni de keramik lahitler ve ahşap tabutlar konulması veya cesedi zemine yatırabilmek içindir. Mezar odası tavanları, mezara gelenlerin rahatça ayakta durulabilecek yüksekliktedir. Loculus tavanları da ceset yerleştirme işleminin kolayca yapılabileceği yüksekliktedir. Bazı Loculusların ölçülerinin iki Loculus ölçüsünde olmasının nedeni ise, bu Loculuslara birden fazla cesetin aynı anda konulmasından ileri gelmektedir. M-43 nolu mezarda Loculuslar üzerindeki derin büyük ölçülerdeki nişler, hediye nişlerine oranla oldukça büyüktür. Bu da bize bu nişlere urneler konulmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Loculuslu mezarlar içinde birçok ölünün yattığı mezar odalarıdır. Kale eteğindeki Loculuslu mezarların en yakın örneğini Zeugma Nekropol'ünde görmekteyiz. Burada 5 kaya mezarında Loculus görülür. K-76, K-88 ve K-94 olarak numaralandırılan mezarlarda (Ergeç 1995, 153-160), Kale eteğindeki Loculuslu mezarlardaki gibi, mezar odasının sağ, sol ve karşı duvarında Loculuslar yer alır. Mezar girişine kısa bir dromos ile ulaşılır. K-80 ve K-88 nolu mezarlar daha çok aile mezarı görünümündedir. K-88'de dikdörtgen kesitli eşit Loculusların birleştirilmiş olanları görülmektedir. Kale Eteğindeki M-43 nolu mezarda da köşelerde yer alan Loculusların genişletilerek iki Loculusa dönüştürüldüğünü görüyoruz. Loculuslu mezarların diğer benzer örneğini Libya'da bulunan Cyrene Nekropol'ünde (Thorn 2008, Fig. 230), görmekteyiz. Bire bir benzer olmasa da ana şema yönünden benzerlik göstermektedir. Buradaki Loculuslu mezarların cepheleri oldukça gösterişli ve süslüdür (Thorn 2008, Fig. 219-238). Loculuslu kaya mezarlarını Suriye'de özellikle Palmyra'da da görmekteyiz (Will 1949, 91-95; Toynbee 1971, 229, Fig. 26-28). Palmyra'daki Loculuslu mezar örneklerinde, mezara girişten sonra ana bir oda ve bu odanın sağ ve sol duvarlarında Loculuslar yer alır. Bazı örneklerde ise duvarlarda üst üste üç katlı bir Loculus sistemi uygulandığı görülür (Will 1949, Fig. 7, 21). Ayrıca Ürdün'de Tell Jawa'daki Nekropol alanında 14 tane Roma dönemine tarihlenen Loculuslu kaya mezarı bulunmuştur (Daviau 2016, 173). Yine Ürdün'de Yasileh antik kenti nekropolünde Loculuslu bir mezar yer alır. 25 tane Loculusu bulunan mezarın karşı duvarında yer alan 2 Loculus, diğer Loculuslara göre oldukça geniş yapılmıştır (Al-Muheisen 2008). Filistin'in güneyinde yer alan Beit Jibrin'deki Loculuslu kaya mezarında (Moulton 1915, 64) 24 tane Loculus yer alır. Kale eteğindeki mezarda olduğu gibi giriş kapısının sağ ve solunda birer Loculus yer alır. Loculus ölçüleri olarak yaklaşık benzer ölçüler gösterir. Dromoslu olduğu için Kale eteği M-43 nolu Loculuslu mezar ile benzerlik gösterir. Filistin'in Jericho kentindeki nekropolde

bulunan Loculuslu kaya mezarında (Hachlili 1980, 236) Loculuslar oldukça gelişigüzel ve farklı ölçülerde yapılmıştır. Kıbrıs'ın Paphos kentinde bulunan Loculuslu mezar dromoslu ve merdivenlidir. 12 merdivenden sonra mezar girişine ulaşılır. 3 Loculusludur ve 2 niş bulunur. Bu mezar Hellenistik döneme aittir (Hadjisavva 1982, 7). Loculuslu mezarların tek odalı ve duvarlardaki Loculuslardan oluştuğunu söylemiştik. Ancak Mısır'da İskenderiye kentinde yer alan nekropolde bulunan Loculuslu bir mezar (Venit 1999, 643) tek oda kuralına uymaz. Bu örnekte birbirine koridorlar ile bağlantılı 7 tane oda ve bu odalarda Loculuslar görülür. Toplam Loculus sayısı 40 tanedir. Yine İskenderiye yakınında bulunan Shatby kenti nekropolünde koridorlu ve çok odalı Loculuslu bir mezar yer alır (Kyriakos 2011, Fig. 2). Girişten sonra dikdörtgen şeklinde, Loculus bulunmayan bir odadan ana odaya ve buradan da diğer odalara geçilir. Toplam Loculus sayısı 36 tanedir. Kıbrıs'ın Salamis kenti yakınlarındaki Ayios Sergios köyünde bulunan Loculuslu bir mezar (Karageorghis, pl. XLII:1) dromoslu merdivenli ve 2 odalıdır. Girişteki odada 4, ana odada ise 11 tane Loculus vardır. Tunus'da antik Carthage kenti yakınında bulunan Gammarath tepesinde yer alan mezarlık alanında neredeyse birbirine yapışık şekilde olan 2 ayrı Loculuslu mezar kümesi yer alır (Hachlili 1998, 265, Fig. VI-2). Bir kümede 7, diğerinde 5 Loculuslu mezar vardır. Bütün mezarlar tek odalıdır ve plan olarak Kale eteği M-43 mezarı ile bire bire benzerlik gösterirler. Yunanistan Korinth Adasında bulunan Kenchreai nekropolünde bulunun bir Loculuslu mezar (Rife 2007, Fig. 7), Kale eteği M-43 nolu mezar gibi dromoslu, merdivenli ve tek odalıdır. Loculusların üzerindeki geniş nişleri ile de M-43 nolu mezar ile benzerlik göstermektedir.

Kale eteğindeki Loculuslu mezarları bu örnekler ile kıyaslamak gerekirse, bu örneklerin aksine, kale eteğindeki yer alan Loculuslu mezarların hiçbirinde duvar süslemesi ve de kabartma yer almaz. Ayrıca mezarlar içerisinde iskelet konulan çukurların olmadığı da görülür. Mezarlarda herhangi bir mezar hediyesi ve kemik parçalarının olmaması, bu mezarların geç dönemde soyguna uğradığını, M-43 nolu mezarın günümüze sağlam olarak gelmesi de bu soygunlar sırasında tahrip edilmediğini göstermektedir. Loculuslar dikdörtgen kesitlidir ve tabanları kapalıdır. Tabanı kapalı olan Loculuslara çoğunlukla keramik lahitler veya ahşap tabutlar konulmuş olmakla birlikte, bunların boş tutulan hücreler olup, gerektiğinde mezar sahiplerinin isteğine tabutla konulduğunu söyleyebiliriz. Benzer örneklerine dayanılarak Kale eteğindeki Loculuslu mezarlar Roma döneminde yapılip kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

ALBAYRAK, Y. (2017) Şanlıurfa Kale Eteği Nekropolü Kaya Mezarları, *Karadeniz, Uluslararası Bilimsel Dergi*, sayı 36, 2017.

AL-MUHİSEN, Z. (2008) "Archaeological Excavations at the Yasileh Site in Northern Jordan: the Necropolis", *Syria*, 2008

BITTEL, K. (1950) Grundzüge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasiens, 1950

CARTENS A. M. (2006) “Cypriot Chamber Tombs”, in: L. Wriedt Sorensen/K. Winther Jacobsen (eds.) *Panayia Amathousa II. Political, Cultural Ethnic and Social Relations in Cyprus, Approaches to regional Studies* (Monographs of the Danish Institute of Athens 6:2) Arhus, 125-179, 2006.

CORCMACK, S. (1997) Cormack Sarah., “Funerary Monuments and Mortuary Practise in Roman Asia Minor” *The Early Roman Empire in the East*, Ed. Susan Alcock, Oxford, Oxbow Monographs.

ÇEVİK, N. (2000) *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

DAVIAU P.M. (2016) *Culture and History of the Ancient Near East*. “Excavations at TallJawa, Jordan”, Netherlands, 2016.

ERGEÇ, R. (1995) *Güney Kommagene Bölgesindeki Antik Dönem Nekropol ve Mezarları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya, 1995

HACHLILI, R. (1980) A Second Temple Period Jewish Necropolis in Jericho. *The Biblical Archaeologist*, Vol. 43, No. 4, s. 235-240.

HACHILILI, R. (1998) *Ancient Jewish Art And Archaeology in the Diaspora*, Brill, Leiden-Boston-Köln.

HADJISAVVA, M. (1982) *The Tombs of the Kings*. A Colour Guide with an Introduction to Ancient Paphos.

İŞİK, F. (1989) *Batı Uygarlığının Kökeni, Erken Demirçağ Doğu-Batı Kültür ve Sanat İlişkilerinde Anadolu*, Türk AD 28.

KARAGEORGHIS, V. (1978), “Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1977”, *BCH*, 102 879-938, 1978

KLEISS, W.(1976), “Bemerkungen zur Urarteischen Architectur” *TTK*, VIII, 1976

KYRIAKOS, S. (2011), *Alexandria ad Aegyptum the Legacy of Multiculturalism in Antiquity*. Part II. The Polyvalent Nature of the Alexandrian Elite Hypogea: A case Study in the Greco-Egyptian Cultural interaction in the Hellenistic and Roman Periods. P. 101-122, 2011

MANSEL, A.M. (1971), Gemlik Tümüls Mezarı, *Bulleten XXXVIII*, Sa. 150, 1971

MOULTON, W. J. (1915), An Inscribed Tomb at Beit Jibrin. *American Journal of Archaeology*, Vol. 19. No. 1, s. 63-70.

ORTHMANN, W. (1979), “Burial Customs of the III rd Millenium B.C. in Euphrates Valley” J.C. Marguerum (Ed. Le Moyen Euphrate), Strasbourg.

RIFE, J.L. (2007), Life and death at a port in Roman Greece: The Kenchreai Cemetery Project 2000-2006, *Hesperia* 76, p. 143-181, 2007

TAL, O. (2003), *Ancient West & East*, Volume 2, No. 2, On the Origin and Concept of the Loculi Tombs of Hellenistic Palastine, Leiden-Boston.

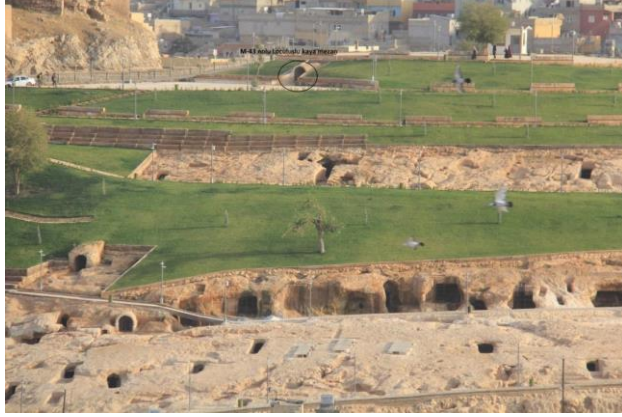
THORN, J.C. (2008), The Necropolis of Cyrene. *Two Hundred Years of Exploration*. Monografiedi Archeologia Libica, 26.

TULUNAY, E.T. (1992), Etrüsk Sanatı, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul, 1992

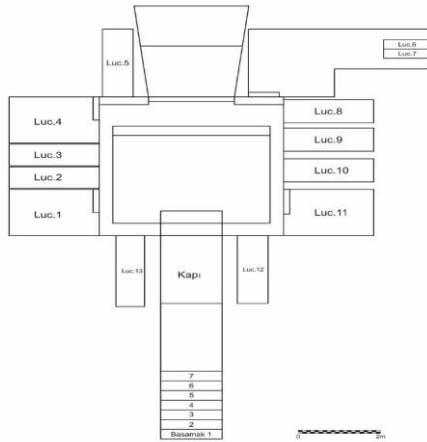
WILL, E. (1949), La tour Funéraire de Palmyre. Syria. Archéologie, Art et histoire / Année.

VENIT, M.S. (1999), The Stagni Painted Tomb: Cultural Interchange and Gender Differentiation in Roman Alexandria. *American Journal of Archaeology*, Vol. 103. No. 4, s. 641-669, 1999

ZEYREK, H.T. (2007), Yukarı Söğütlü Nekropollerinden Kaya Mezarları, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 2017

Resim 1: Kale Eteği Nekropolü ve en tepe noktasındaki M-43 nolu Loculuslu mezar.

Resim 2: M-43 nolu mezar

Resim 3: M-43 nolu Loculuslu kaya mezarı.

Resim 4: M-59 nolu Loculuslu kaya mezarı.

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖ YAZIM VE YAYIN İLKELERİ ❖

- Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.
- Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.
- Dergimizde kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.
- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, 11 punto, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve 12 kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar en yukarı ve üstüste yazılmalıdır;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır.
- Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm’lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

Atıfların ve Kaynakçanın Düzenlenmesi

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA6 standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlaması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Kaynakçayı manuel girecek yazarlar için APA6 standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir.

Bu esere http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf linkinde erişim sağlanabilir.

KARADENİZ
BLACK SEA – ÇEPHOE MOPE
An International Journal of Social Sciences

❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖

- The articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.
- The author (s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.
- Since the blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.
- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 11 pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- The title of the article should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words. The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
 - If present, all other headings in the text should be numbered, the title (s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
 - The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
 - It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
 - Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names / titles should be accompanied by an asterisk (*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included.
 - An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200-250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
 - The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

Citations and Bibliography

- All citations in the main text are specified by the in-text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians ' Journals' APA 6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Ежеквартальный международный журнал общественных наук

❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

• Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью, или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

• Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикации высланной статьи в следующий раз.

• В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется к следующим правилам.

• Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 11 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.

• Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов.

• Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовок (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква должна начинаться с большой буквы.

• Правописание должно быть основана на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.

• Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.

• Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты),

• Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.

• Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

• Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA6. Рекомендуется использовать автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.

• Для введения источников вручную по стандартам APA6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу

http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ **Abone Şartları** ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına 05732013 numaralı posta çeki hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ **Payments** ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK's postal cheque account number: 05732013 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ **Абонентное Условие** ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ **Fiyatı / Стоимость / Price** ❖

150 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)

30 \$ / 20 Euro (Yurt dışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ **Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price** ❖

600 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)